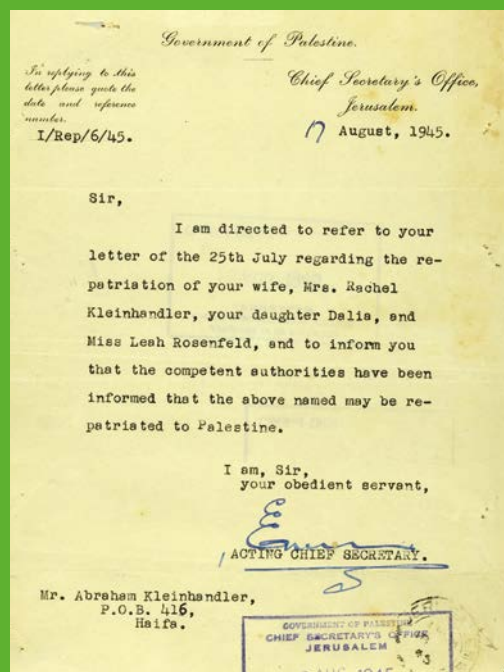

”New ways of remembering together”

Zbiór metod

Międzynarodowy projekt „JUGEND erinnert”
poświęcony Zagładzie i wieloperspektywicznym formom
upamiętniania z pedagogicznego punktu widzenia

Przedmowa

Międzynarodowy projekt Fundacji Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość „New ways of remembering together”

Dalia Gavish, Izrael, 16 lutego 2022 r.:

“It has been over eighty years since the onset of WWII during which the Germans, led by Hitler (Damn him), had taken over most of Europe. One of his insane ambitions was the “Final Solution” which had manifested in the gruesome Holocaust during which Jews were murdered and massacred only because of being Jewish. I am a small fragment of this terrible story. Most of my family was killed throughout the years 1939–1945. It is my luck that I belong to those who had survived, mainly thanks to my mother, Rachel, may her memory be blessed. For many years I have been sharing about my experiences during those terrible years. It is crucial to go on telling and teaching the young generation as we must not forget what had happened, when the Jews had no state and there was nowhere to flee.”

„Od wybuchu drugiej wojny światowej, podczas której Niemcy pod przywództwem Hitlera (niech będzie przeklęty) podbili znaczną część Europy, minęło już ponad 80 lat. Jednym z jego szaleńczych celów było „ostateczne rozwiązanie” w formie okrutnego Holokaustu, podczas którego mordowano i masakrowano Żydów tylko dlatego, że byli Żydami. Ja jestem maleńką cząsteczką tej przerażającej historii. Większość mojej rodziny została wymordowana w latach 1939–1945. Miałam szczęście być jedną z tych, którzy przeżyli, a zawdzięczam to przede wszystkim mojej matce, Rachel, cześć jej pamięci. Od wielu lat opowiadam o tym, co przeżyłam w tych strasznych czasach. To ważne, by opowiadać o tym młodym pokoleniom i uczyć je, bo nie wolno nam zapomnieć o tym, co wydarzyło się wówczas, gdy Żydzi nie mieli własnego państwa i nie było dokąd uciekać”.

Wypowiedź Dalii Gavish w rozmowie z pracownicą Ghetto Fighters' House unaocznia nam, jak istotną rolę nadal odgrywa rozmawianie o Zagładzie i jej konsekwencjach dla naszego dzisiejszego społeczeństwa. Podkreśla ona, że to młodzi ludzie są najważniejszymi odbiorcami i odbiorczyniami zarówno relacji świadków i świadkiń historii, jak i edukacji o nieludzkim reżimie nazistowskim. Aby móc trwale kształtować świadomość, inspirować do refleksji i pracy nad istniejącymi strukturami, utrwalonymi w społeczeństwie mechanizmami wykluczenia społecznego i wywołaną przez nie międzypokoleniową traumą, edukacja ta musi nawiązywać do obecnych realiów życia. W tym celu zarówno w edukacji szkolnej, jak i pozaszkolnej potrzebne są zróżnicowane i uzupełniające się podejścia pedagogiczne zakładające aktywny udział uczniów i uczennic, nauczycieli i nauczycielek, edukatorów i edukatorek, a także samych osób dotkniętych dyskryminacją.

W ramach współpracy z Wydziałem Dydaktyki Politycznej Wolnego Uniwersytetu w Berlinie, na którym regularnie organizujemy dla studentów i studentek specjalizacji nauczycielskich praktyczne zajęcia pedagogiczne uczące krytycznego podejścia do antysemityzmu, zrodził się pomysł stworzenia projektu „New ways of remembering together” finansowanego przez Fundację Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość. Tematy takie jak refleksja nad Zagładą i zbrodniami nazistowskimi oraz nauczanie o nich powinny być na stałe wpisane w program studiów o specjalizacji nauczycielskiej. Jest to szczególnie ważne w społeczeństwach heterogennych, w których zderzają się i wchodzą ze sobą w interakcje najróżniejsze historie rodzinne, konteksty socjalizacyjne i poziomy wiedzy. Dlatego w 2021 roku zaprosiliśmy 30 studentów i studentek kierunków pedagogicznych z Izraela, Polski, Czech oraz Niemiec do wspólnej dyskusji i pracy nad historią Zagłady, metodami refleksji historycznej, krytycznym podejściem do antysemityzmu w pedagogice oraz współczesną edukacją historyczno-polityczną. W ramach projektu powstały interaktywne metody edukacyjne skierowane do różnych form szkolnictwa. Są one wieloperspektywiczne, wspierają rozwój krytycznej świadomości historycznej i unaoczniają związki przeszłości z teraźniejszością. We współpracy z osobami uczestniczącymi w projekcie zaangażowane były ich uczelnie, różne miejsca pamięci, a także instytucje pozaszkolnej edukacji politycznej. Wsparcie w pracy nad nowymi metodami edukacyjnymi otrzymaliśmy też od wolontariuszy i wolontariuszek z Ukrainy, Białorusi, Austrii, Francji i Wielkiej Brytanii, dzięki czemu nasz projekt zyskał jeszcze bardziej międzynarodowe perspektywy. Oprócz Wolnego Uniwersytetu w Berlinie współpracowaliśmy m.in. z Uniwersytetem Pedagogicznym i Żydowskim Muzeum Galicja w Krakowie, Western Galilee College, Ghetto Fighters' House, Centrum Żydowskim w Oświęcimiu i siecią partnerską „Geschichte in Bewegung”.

Centralną częścią projektu był wyjazd studyjny do Polski jesienią 2021 roku. Pierwotnie zamierzaliśmy udać się też do Ukrainy. Niestety, ze względu na pandemię było to niemożliwe. W trakcie zwiedzania miejsc związanych z historią okupacji nazistowskiej i Zagłady, m.in. Lublina wraz z dawną dzielnicą żydowską, miejsc pamięci na terenie byłego obozu koncentracyjnego i zagłady na Majdanku oraz byłego obozu zagłady w Bełżcu i Tarnowa wraz z terenem dawnego getta, osoby uczestniczące w projekcie wdały się w niezwykle ciekawe dyskusje o roli emocji oraz wyzwaniach pedagogicznych w przygotowywaniu uczniów do wizyty w miejscu pamięci oraz jej późniejszym omawianiu. Zależało nam na tym, aby projekt skupiał się przede wszystkim na tych miejscach pamięci, którym zwykle poświęca się mniej uwagi, choć są one ważnymi świadectwami kultury żydowskiej w Polsce oraz zagłady tejże kultury i wiążą się z nimi niezwykle historie.

Szczególnie ważną rolę w projekcie odgrywała solidarność. Osoby uczestniczące w trakcie podróży odczuwały niezwykle zróżnicowane, a jednak podobne emocje; dzięki temu mogły o nich otwarcie rozmawiać i wspólnie znajdować sposoby radzenia sobie z nimi. Jedną ze studentek z Izraela była szczególnie poruszona faktem, że osoby pochodzenia nieżydowskiego z własnej woli odwiedzają te miejsca, by poznać historię Zagłady. Wspólne przeżycia dały jej siłę i wzbogaciły ją o cenne doświadczenia. Ponadto osoby uczestniczące w projekcie opisywały swoje doświadczenia i wrażenia na frapującym blogu. W toku projektu wspólnie opracowaliśmy wiele różnych metod, które zebraliśmy w niniejszej wielojęzycznej publikacji skierowanej do edukatorów i edukatorek. Przyszli nauczyciele i nauczycielki oraz uczniowie i uczennice jako grupa docelowa niniejszego projektu nieustannie zadają sobie pytanie, jak można i należy łączyć kształcenie polityczne z edukacją historyczno-polityczną w różnych kontekstach edukacyjnych, a także, jakie funkcje mogą pełnić kultury pamięci i kryjące się za nimi narracje narodowe. Poważnym wyzwaniem dla miejsc historycznych i miejsc pamięci jest to, że związane z nimi wydarzenia trudno odnieść do współczesnych realiów życia. Tę właśnie lukę wypełnia kształcenie polityczne, ucząc młodych ludzi krytycznego myślenia i wyrażania własnego zdania, by przeciwdziałać tendencjom antydemokratycznym. Aby jednak mogło się to powieść, należy unaocznnić młodym ludziom związki historii z rzeczywistością, w której żyją, pomóc im przyswoić nowo zdobytą wiedzę i związane z nią wątpliwości oraz emocje, a także nauczyć ich otwartości na inne perspektywy. Dzięki intensywnej merytorycznej pracy nad różnymi formatami edukacji o Holokauście, współpracy z ekspertami i ekspertkami oraz studentami i studentkami, jak również pracy w zespołach międzynarodowych udało nam się opracować nowe, długofalowe metody i formaty kształcenia historyczno-politycznego. Tworzą one przestrzeń do dyskusji, zachęcają do zmiany perspektyw i uczą tolerancji wobec odmiennych opinii. Skupiliśmy się przy tym przede wszystkim na krytycznej refleksji nad narracjami narodowymi i sposobami konstruowania rzeczywistości, a także na tym, jak w przekonujący sposób odnosić miejsca historyczne i miejsca pamięci do dzisiejszych realiów życia w kontekście międzynarodowym. Powstałe w ten sposób metody są bezpośrednim wynikiem doświadczeń osób uczestniczących w wyjeździe studyjnym w ramach projektu. Na podstawie odwiedzonych miejsc i związanych z nimi historii (także tych nieopowiedzianych) wybrały one w małych grupach tematy metod, które zamierzały opracować. Z uwagi na złożoność tych metod uczniowie i uczennice muszą dysponować już pewnym poziomem wiedzy o narodowym socjalizmie i Zagładzie, aby móc dogłębniej zajmować się niektórymi z aspektów zawartych w przedstawionych zbiorach metod. Za ważny temat uznaliśmy m.in. różne role kobiet w czasach narodowego socjalizmu i Zagłady, gdyż w często zbyt jednostronnej narracji dotyczącej ofiar, sprawców, sprawczyń, bojowników i bojowniczek ruchu oporu są one zazwyczaj pomijane. Dlatego też w jednej z metod przedstawiamy postacie kobiet o najróżniejszych tożsamościach, które łączy jedno: konieczność podejmowania w życiu trudnych decyzji. Uczniowie i uczennice analizować będą sytuacje życiowe tych kobiet, zastanawiając się m.in. nad tym, czy na ich miejscu postąpiłby/postąpiłyby tak samo i jakie miały

inne możliwości wyboru. Podczas podróży osoby uczestniczące w projekcie zapoznały się z licznymi biografiami, które bardzo je poruszyły. Praca na podstawie indywidualnych historii jest atrakcyjna także dla uczniów i uczennic, gdyż pozwala ona przybliżyć im tematy takie jak narodowy socjalizm czy Zagłada w sposób oparty na empatii. W związku z tym opracowaliśmy dwie metody skupione na historiach rodzin Ulmów i Kleinhändlerów. Pomysł na pedagogiczne opracowanie losów rodziny Ulmów narodził się po wizycie w Muzeum Polaków Ratujących Żydów podczas II wojny światowej im. Rodziny Ulmów w Markowej. Na przykładzie tejże rodziny, którą wymordowano za ukrywanie Żydów i Żydówek, muzeum ukazuje przede wszystkim losy Polaków i Polek pochodzenia nieżydowskiego i pomoc udzielaną przez nich ludności żydowskiej w czasie wojny. Tym samym wzmacnia narodową narrację, jakoby Polacy i Polki w czasach okupacji jedynie ratowali życie innym, a sami nie bywali sprawcami i sprawczyniami. Celem metody jest zamknięcie tej luki narracyjnej poprzez ukazanie nieraz pełnego sprzeczności i zmieniającego się z czasem zachowania wielu mieszkańców i mieszkanki Markowej w trakcie wojny. Uczniowie i uczennice zastanowić się mają nad tym rozwojem sytuacji oraz nad podziałami ludzi na bohaterów i bohaterki z jednej, a sprawców i sprawczynie z drugiej strony – podziałami, które często wydają nam się jednoznaczne, choć niekoniecznie takie są. Historię rodziny Kleinhändlerów osoby uczestniczące w projekcie poznały podczas wizyty w dawnej dzielnicy żydowskiej Tarnowa. W jej centrum znajdowała się niegdyś synagoga, z której ku upamiętnieniu pozostała jedynie bima. W 1942 roku niedaleko synagogi założono getto. Muzeum Ghetto Fighters' House w Izraelu dysponuje obszernymi materiałami archiwalnymi na temat rodziny Kleinhändlerów, które przedstawiono nam w Tarnowie. Ponadto córka rodziny, Dalia Gavish, z domu Kleinhändler, jest wciąż aktywną świadkinią historii i to jej zawdzięczamy liczne inspiracje do pracy nad tą metodą. Analizując listy wysyłane przez rodzinę Kleinhändlerów z Polski, Francji i Palestyny, uczniowie i uczennice dowiadują się, jakie wyzwania czekały ludzi w czasach wojny i na uchodźstwie, zwłaszcza w przypadkach, gdy zostali oni po drodze rozdzieleni z rodziną. Kolejne metody naświetlają narracje narodowe i formy pamięci o ofiarach reżimu nazistowskiego i Zagłady w różnych krajach. Ich celem jest uświadomienie młodzieży, że narracje narodowe i ich architektoniczne formy wyrazu, a także to, kiedy i w jaki sposób powstawały pomniki i miejsca pamięci oraz jak oddziałują one na jednostki i na grupy, należy zawsze postrzegać w odpowiednim kontekście. W ten sposób zachęcamy uczniów i uczennice do przyjmowania innych perspektyw i samodzielnego opracowywania alternatywnych, dostosowanych do współczesnych realiów form kultury pamięci, odzwierciedlających potrzeby dzisiejszego heterogenicznego społeczeństwa.

Désirée Galert

Kierowniczka działu pedagogicznego i poradni praktyczno-edukacyjnej Kreuzberger Initiative gegen Antisemitismus (KIgA e.V.)

Materiały pedagogiczne

1. „Kobiety pod rządami nazistów –
od bezprawia przez emancypację do ruchu oporu”

2. „Rodzina Ulmów – przykłady zachowania jednostek
w Polsce pod okupacją niemiecką”

3. „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja
między Polską a Palestyną”

4. „Drogi ku pamięci –
nowe interpretacje, nowe podejścia”

5. „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy
międzynarodowej”

Zestawy metod:

Impressum

Wydawca

Kreuzberger Initiative gegen
Antisemitismus – KIgA e. V.
Zossener Straße 56–58
10961 Berlin

mail@kiga-berlin.org
www.kiga-berlin.org

Kierownictwo projektu „New ways of remembering together“

Désirée Galert

Współpraca w projekcie

Jamina Diel

Koncepcja pedagogiczna

Désirée Galert, Mira Schwarz,
Patricia Oulehla, Philipp Olfermann,
Sara Bogner

Kierownictwo redakcji

Désirée Galert

Współpraca redakcyjna

Mira Schwarz, Patricia Oulehla

Autorzy i autorki

Angelika Jamka, Agnieszka Sokołowska,
Ctirad Ženka, Chloe Rixon, Désirée Galert,
Felix Loidl, Frederik Körber, Hannah Hübner,
Jana Hulbert, Illia Pokotylo, Julia Bökelmann,
Karolína Ondrušiková, Karoline Gantner,
Katsiaryna Vasileuskaya, Kristýna Růžicková,
Madita Frühauf, Meirav Megido,
Michel Ragotzky, Mira Schwarz, Natalia
Janiga,
Patrycja Jabłońska, Patricia Oulehla,
Paula-Greta Barak, Paul Fuchs, Peter Krause,
Philipp Olfermann, Sara Bogner, Sivan Sabah,
Tereza Novotná, Tereza Peltanova,
Victoire Delange

Korekta

Hans Hartnack

Opracowanie graficzne

agnes stein berlin

Ilustracje tytułowe (od lewej do prawej)

Tablica upamiętniająca ofiary pochodzenia
włoskiego (źródło: Miejsce Pamięci Maut-
hausen)

Dzieci rodziny Ulmów latem na tonie natury
(źródło: Józef Ulma, ze zbiorów prywatnych
Mateusza Szpytmy 0012, © Muzeum
im. Rodziny Ulmów)

Drzewo pamięci w Instytucie Jad Waszem
w Jerozolimie (źródło: Désirée Galert)

Odpowiedź Sekretarza Generalnego palestyń-
skiego rządu Izraela wysłana do Abrahama
(źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Chasia Bornstein-Bielicka (źródło: Yad Vashem.
The World Holocaust Remembrance Center,
1948)

Druk

Pieręg Druckcenter Berlin

ISBN 978-3-947155-11-8

Berlin, 2022 r. © KIgA e. V.

Partnerzy projektu

Sfinansowano ze środków

Niniejsza publikacja nie stanowi opinii Fundacji EVZ.

Odpowiedzialność za wypowiedzi merytoryczne ponoszą autorzy i autorki.

1. Zbiór metod nr 1

„Kobiety pod rządami nazistów – od bezprawia przez emancypację do ruchu oporu”

Wystarczy zajrzeć do dowolnego podręcznika do historii, aby zauważyć, że historie kobiet (lub opowiadane przez kobiety) w czasach narodowego socjalizmu i Zagłady rzadko są przedmiotem dyskusji. Choć obecnie prowadzi się coraz więcej badań nad ich znaczeniem w tym okresie, kobiety wraz z różnymi aspektami swej tożsamości zwykle wciąż sprowadzane są do roli biernych ofiar. Poniższy zbiór metod ma na celu zmianę tego stanu rzeczy przez pracę nad konkretnymi biografiami.

Informacje ogólne

Koncepcja

Metoda ta ma na celu zapoznać osoby uczestniczące z indywidualnymi historiami kobiet i ich działań w czasach narodowego socjalizmu i Zagłady. W trakcie pracy w grupach nad biografiami różnych kobiet uwidaczniają się ich indywidualne dylematy i decyzje. Ponadto metoda ta krytycznie odnosi się do czarno-białego sposobu przedstawiania losów swoich bohaterek. Osoby uczestniczące mają też możliwość wyrażenia swojego zdania w ramach dyskusji grupowej.

Cele edukacyjne

Osoby uczestniczące zyskują świadomość, że wiele kobiet odegrało aktywną rolę w czasach narodowego socjalizmu i Zagłady, m.in. jako sprawczynie lub bojowniczkę ruchu oporu. Analizując różne biografie, osoby uczestniczące poznają cały wachlarz możliwych ról kobiet w tym okresie. Jednocześnie zastanawiają się nad wyzwaniem, którym musiały stawić czoła te kobiety, i nad tym, jakie inne decyzje lub działania mogły w danej sytuacji podjąć.

Materiały

Krótkie biografie kobiet, ewentualnie kartki moderacyjne i materiały do przygotowania plakatu (format co najmniej A1/B1), pisaki lub markery. Pod kodem QR dostępne są możliwe odpowiedzi i rozwiązania zadań związanych z biografiami oraz dodatkowe biografie.

Grupa docelowa

Uczniowie i uczennice, edukatorzy i edukatorki powyżej 16. roku życia

Czas trwania

120 min (20 min/40 min/60 min)

Krok nr 1: „Cicha dyskusja” o postaciach związanych z narodowym socjalizmem i Zagładą (20 min)

Na początku należy zwrócić uwagę osób uczestniczących na brak historii kobiecych w historiografii i refleksji dotyczącej narodowego socjalizmu i Zagłady. W tym celu na środku każdego z plakatów należy zapisać jedno z następujących pytań, a następnie rozwiesić plakaty w pomieszczeniu lub rozłożyć je na stołach:

- Kto bardziej kojarzy Ci się z okresem narodowego socjalizmu i Zagłady: mężczyźni czy kobiety?
- Jakie znasz nazwiska osób związanych z narodowym socjalizmem?
- Jak myślisz, jakie role odegrały kobiety w tym okresie?

Osoba prowadząca zwraca uwagę, że w trakcie tego ćwiczenia nie wolno rozmawiać. Osoby uczestniczące mają samodzielnie, po cichu zastanowić się nad swoimi odpowiedziami i zapisać je na plakatach. W tym celu otrzymują pisaki lub markery. Mogą też nawiązywać do odpowiedzi innych osób uczestniczących, uzupełniając i komentując ich zapiski, zgadzając się z nimi lub nie czy też dodając kolejne pytania.

Krok nr 2: Praca w grupach (40 min)

Osoba prowadząca pokrótce przedstawia poszczególne kobiety i prosi osoby uczestniczące o wybranie biogramu, nad którym chcą pracować. → **Materiały**

Po dobraniu się w grupy osoby uczestniczące czytają biogramy indywidualnie, po cichu. Następnie odpowiadają na cztery pytania, które są wyświetlone lub zapisane w widocznym miejscu w pomieszczeniu, i robią związane z nimi notatki:

- Jaką rolę odegrała Twoja postać w trakcie Zagłady?
- Jakim dylematom, wątpliwościom musiała stawić czoła? Jak na nie zareagowała?
- Jakie jest Twoje zdanie na temat tej kobiety i jej roli w trakcie Zagłady?

Osoby uczestniczące omawiają swoje odpowiedzi w grupach. Czy odpowiedzi są do siebie podobne, czy też różnią się od siebie?

Osoby uczestniczące przygotowują plakat przedstawiający postać, nad której biogramem pracowały, oraz jej losy. Aby przygotować się do przeprowadzenia metody i na ewentualne pytania osób uczestniczących, osoba prowadząca może zapoznać się z dalszymi informacjami dotyczącymi biografii i dylematów danej postaci dostępnymi za pośrednictwem kodu QR.

Wskazówki

Biogramy i kryjące się za nimi historie są bardzo złożone. Zrozumienie ich wymaga solidnej wiedzy o narodowym socjalizmie i Zagładzie. Osoba prowadząca pomaga osobom uczestniczącym, jeśli czegoś nie rozumieją lub gdy brakuje im wiedzy historycznej.

Wybrane biografie są niereprezentatywne, ponieważ liczba osób zaangażowanych w ruch oporu była znacznie niższa w porównaniu do liczby osób, które brały aktywny udział w zbrodniach nazistowskich, popierały je lub przyglądały się im w sposób bierny.

Mimo to sprawczyńom nie należy w tej metodzie poświęcać zbyt wiele uwagi. Należy skupić się raczej na wielości różnych ról i stylów życia, jakie mogły wybrać kobiety w czasach narodowego socjalizmu i Zagłady.

Historie sprawczyń należy przedstawić w sposób złożony, unikając przy tym jednak bagatelizowania czy usprawiedliwiania ich czynów.

Na ile to możliwe, w przypadku nazw miejscowości zastosowano zarówno zapis polski, jak i nazwę obowiązującą wówczas i obecnie w języku danego kraju, aby odzwierciedlić tradycyjną niejednorodność narodowościową i etniczną. Ze względu na czytelność tekstu zrezygnowano jednak z zapisu w języku jidysz.

Krok nr 3: Prezentacja i dyskusja (60 min)

Po zakończeniu pracy w grupach wszystkie grupy po kolei przedstawiają postacie, nad których biogramami pracowały. W tym celu wykorzystują przygotowane uprzednio plakaty. Powinny one zawierać jedynie krótki zarys biografii danej osoby. Po prezentacji reszta grupy może zadawać pytania. Gdy wszystkie postaci zostaną już przedstawione, osoba prowadząca nawiązuje dyskusję, zadając następujące pytania:

- Która historia najbardziej Was zaniepokoiła i dlaczego?
- Czy dostrzegacie podobieństwa pomiędzy historiami tych kobiet? Co było dla Was nowe, zaskakujące, szokujące?
- Jakie decyzje podjęła w swoim życiu ta kobieta?
- Czy rozumiecie, dlaczego podjęła właśnie takie, a nie inne decyzje? Czy zgadzacie się z jej wyborem?
- Jakie inne możliwości wyboru w tej sytuacji miała ta kobieta? Co by się zmieniło, gdyby podjęła inną decyzję?
- Czy znacie podobne historie kobiet z innych krajów?
- Jakie wnioski wyciągniecie dla siebie z tych biografii?

Należy dopilnować, aby poszczególne prezentacje były krótkie (5–10 min), aby na koniec zostało dość czasu na dyskusję na forum grupy.

Dalsze materiały,
uzupełnienia, glosariusz,
informacje dodatkowe

Ilustracje

Rys. 1: Chasia Bornstein-Bielicka (źródło: Yad Vashem. The World Holocaust Remembrance Center, 1948)

Rys. 2: Elisabeth Abegg (źródło: Yad Vashem. The World Holocaust Remembrance Center)

Rys. 3: Emilie Schindler (źródło: Daniel Garcia AFP, 1993)

Rys. 4: Gertrud Scholtz-Klink (źródło: Archiwum Federalne, zdj. nr 146II-104)

Rys. 5: Chajka Grossman (źródło: archiwum Ghetto Fighters' House, nr katalogowy 37566)

Rys. 6: Miriam Novitch (źródło: archiwum Ghetto Fighters' House, nr katalogowy 50351)

Rys. 7: Nina Jirsíková (źródło: nieznane, Muzeum Narodowe)

Rys. 8: Rysunek Niny Jirsíkovéj pod tytułem „Šláfsaal“ („Sala do spania”) (źródło: Muzeum Narodowe w Pradze, zbiory cyfrowe eCollections)

Rys. 9: Rysunek Niny Jirsíkovéj pod tytułem „Módní žurnal Ravensbrücku” („Żurnal mody z Ravensbrücku”) (źródło: ČT24 – Česká televize)

Rys. 10: Stella Goldschlag (źródło: Ullstein Bild/Südwest Presse Online, 1957)

Rys. 11: Zuzanna Ginczanka (źródło: Muzeum Historii Żydów Polskich)

Rys. 12: Alfreda Markowska (źródło: Chad Evans Wyatt for PROM and RomaRising)

Bibliografia

Barkai, Avraham: Otto Busse: Ein deutscher „Gerechter“ in Białystok. W: Kaplan, Marion/ Meyer, Beate (red.) (2005): Jüdische Welten. Juden in Deutschland vom 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart. Getynga, str. 248–268.

Borut, Jakob/Fraenkel, Daniel (2005): Lexikon der Gerechten unter den Völkern. Deutsche und Österreicher. Wallstein Verlag. Getynga.

Fatzinek, Thomas (2019): Der letzte Weg. Eine Graphic Novel nach den Erinnerungen von Chaika Grossman und Chasia Bornstein-Bielicka. Wydawnictwo bahoe books. Wiedeń.

Frasier, Mary C. S. (2021): Women's Advocate or Racist Hypocrite: Gertrud Scholtz-Klink and the Contradictions of Women in Nazi Ideology. Student Publications.

Geva, Sharon (2015): „To collect the tears of the Jewish people”: the story of Miriam Novitch. Holocaust Studies. 21. 73–92. DOI: 10.1080/17504902.2015.1062276.

Grossman, Chaika (1993): Die Untergrundarmee. Der jüdische Widerstand in Białystok. Ein autobiographischer Bericht. Fischer Taschenbuch Verlag. Frankfurt nad Menem.

Koontz, Claudia (1994): Mütter im Vaterland – Frauen im Dritten Reich. Rowohlt Taschenbuch Verlag. Reinbek.

Plachá, Pavla (2017): Musen in Ravensbrück. Kulturelle und künstlerische Aktivitäten tschechischer Gefangener. (tytuł oryginału: Múzy v Ravensbrücku. Kulturní a umělecké aktivity českých vězeňkyň.), str. 3–17. <https://www.ustrcr.cz/publikace/pamet-a-dejiny-20172>

Shallcross, Bożena (2011): The Holocaust Object in Polish and Polish-Jewish Culture. Indiana University Press, Bloomington.

Sigmund, Anna Maria (2000): Die Frauen der Nazis. Heyne Verlag. Monachium.

Wistrich, Robert Solomon (1995): Who's Who in Nazi-Deutschland. Routledge. Londyn i Nowy Jork.

Wyden, Peter (2019): Stella Goldschlag. Eine wahre Geschichte. Steidl Verlag. Getynga.

Źródła internetowe

Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego (2009): Gertrud Scholtz-Klink. <https://www.bpb.de/gesellschaft/gender/frauenbewegung/35323/gertrud-scholtz-klink>

ČT24 – Česká televize (2017): Múzy přes všechny ty hrůzy. Ženám v Ravensbrücku pomáhalo umění. <https://ct24.ceskatelevize.cz/kultura/2208250-muzy-pres-vsechny-ty-hruzy-zenam-v-ravensbrucku-pomahalo-umeni>

Culture.pl (brak daty): Zuzanna Ginczanka – Leben und Werk – Życie i twórczość. <https://culture.pl/en/article/a-saint-in-hell-babcia-noncia-the-polish-romani-woman-who-saved-children-from-nazi-germans>

Culture.pl. (o. D.): Deutscher Titel: Zuzanna Ginczanka – Leben und Werk – Życie i twórczość. <https://culture.pl/pl/tworca/zuzanna-ginczanka>

Demokratischer Salon. Argumente zur historisch-politischen Bildung (brak daty): Das „Stella-Dilemma“. <https://demokratischer-salon.de/beitrag/das-stella-dilemma>

Niemieckie Muzeum Historyczne (2014): Emilie Schindler. <https://www.dhm.de/lemo/biografie/emilie-schindler>

Deutschlandfunk (2019): Peter Wyden: „Stella Goldschlag“ – Die Wahrheit über Stella. <https://www.deutschlandfunk.de/peter-wyden-stella-goldschlag-die-wahrheit-ueber-stella-100.html>

Ginczanka, Zuzanna (brak daty): Non omnis moriar. W: Agni Online (2006). <https://agnionline.bu.edu/poetry/non-omnis-moriar/>

Haaretz/Jewish World (1996): A Woman Who Fought the Nazis. Then for Women's Rights. Dies. <https://www.haaretz.com/jewish/1996-polish-resistance-member-turned-israeli-mk-dies-1.5387351>

International Fellowship of Christians and Jews (2021): A Righteous Christian Schoolteacher. <https://www.ifcj.org/news/fellowship-blog/elisabeth-abegg-a-righteous-christian-schoolteacher>

Jewish Virtual Library. A Project of Aice (brak daty): Emilie Schindler. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/emilie-schindler>

Jüdisches Forum für Demokratie und gegen Antisemitismus (2022): In Gedenken an die Widerstandskämpferin Chasia Bornstein-Bielicka (gest. 15. Juli 2012). <https://www.jfda.de/post/in-gedenken-an-chasia-bornstein-bielicka>

Justice for Polish Victims (2019): Stella Goldschlag Kubler – „a catcher“ who identified and sent to death thousands of Jews. <https://justiceforpolishvictims.org/jewish-experience/stella-goldschlag-kubler-a-catcher-who-identified-and-sent-to-death-thousands-of-jews/>

Opera Plus (2020): Niezapomnuta nina jirsíková. <https://operaplus.cz/nezapomenuta-nina-jirsikova>

RomArchive – Digitales Archiv der Sinti und Roma (brak daty): Akteur_innen. Alfreda Markowska. <https://www.romarchive.eu/de/collection/p/alfreda-markowska/>

Schaupp, Rainer (brak daty): Zuzanna Ginczanka – Vita. <https://ginczanka.de/de/vita/>

SPIS ŹRÓDEŁ

Scholtz-Klink, Gertrud (1934): Przemowa do niemieckich kobiet. Zjazd NSDAP, Norymberga, 8 września 1934 roku. <https://archive.org/stream/RedenAnDieDeutscheFrau1934/Scholtz-klinkgertrud-RedenAnDieDeutscheFrau1934#page/n5/mode/2up>

SPIEGEL Geschichte (2021): Jüdischer Widerstand im Nationalsozialismus. <https://www.spiegel.de/geschichte/kaempft-mit-allem-was-ihr-finden-koennt-a-5140e535-0002-0001-0000-000177512602>

Tagesspiegel (2014): Agnieszka Hreczuk: „Die Frau, die Dutzende Kinder vor dem Tod bewahrte“. <https://www.tagesspiegel.de/politik/die-frau-die-dutzende-kinder-vor-dem-tod-bewahrte-6640726.html>

The European Roma Institute for Arts and Culture (ERIAN) (brak daty): Stories of Resistance. Alfreda „Noncia“ Markowska. <https://eriac.org/wp-content/uploads/2021/02/Alfreda-Markowska.pdf>

Times of Israel/The Blogs (2021): A Teacher and a Rescuer. <https://blogs.timesofisrael.com/a-teacher-and-a-rescuer/>

Yad Vashem. The World Holocaust Remembrance Center (brak daty): Elisabeth Abegg. Teachers Who Rescued Jews During the Holocaust. <https://yadvashem.org/yv/en/exhibitions/righteous-teachers/abegg.asp>

Yad Vashem. The World Holocaust Remembrance Center (brak daty): Oskar and Emilie Schindler. <https://www.yadvashem.org/righteous/stories/schindler.html>

Ostatni dostęp do wszystkich wymienionych powyżej źródeł: 31.08.2022 r.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 1: Chasia Bornstein-Bielicka

Chasia Bornstein-Bielicka

Chasia Bornstein-Bielicka urodziła się 16 stycznia 1921 roku w Grodnie (niem. i biał. Hrodna), mieście o wysokim odsetku ludności żydowskiej, na terenie ówczesnej Polski (obecnie Białoruś). Wychowywała się w rodzinie kultywującej tradycje żydowskie i z tego względu z bliskimi łączyły ją bardzo silne więzi. Jednak już we wczesnym dzieciństwie była świadkiem drastycznych antysemitycznych prześladowań ze strony chrześcijan i chrześcijanek. Gdy wojska niemieckie zajęły Grodno w czerwcu 1941 roku i przesiedliły ludność żydowską do getta, Chasia podjęła się nauczania młodzieży. Próbowwała też zaangażować się w powstanie w getcie 16 sierpnia 1943 roku. Jedną z przywódczyń tego zrywu była jej przyjaciółka Chajka Grossman. Po porażce powstania Chasia zaczęła brać udział w akcjach partyzanckich. (Partyzanci i partyzantki są to osoby walczące z bronią w rękę, ale nienależące do oficjalnych wojsk).

Później Chasia przeniosła się do Białegostoku i pod fałszywym nazwiskiem działała poza gettem. Za dnia postugiwała się fałszywymi papierami, by jako rzekoma Polka nieżydowskiego pochodzenia pracować jako pokojówka w domu niemieckiego oficera. Nocą zaś przemyciała do getta broń, amunicję, żywność i leki jako członkini Ha-Szomer Ha-Cair (z hebrajskiego „Młody Strażnik”), żydowskiej organizacji młodzieżowej popierającej ideologię socjalizmu, dążącej do emigracji do Izraela i założenia tam kibuców. Jednocześnie zdobywała informacje dla jednostek partyzanckich. Rodzina Chasi liczyła ponad 90 osób, lecz Zagładę przeżyła tylko ona. Po wojnie opowiadała o tym w następujących słowach:

„To nie było po prostu 10 000 Żydów. To byli ciocia Rosa, jej mąż Jozua i ich małe dzieci, Jehudit i Abramek. To byli wujek Chaim z żoną Rachel, dwójką małych dzieci i dwójką jego starszych dzieci z pierwszego małżeństwa, Jentą i Jankielem. To byli ciocia Ita i jej mąż, wujek Isze, wujek Jakow z dziećmi i wnukami. To byli wszyscy ci młodzi ludzie, których przez prawie rok uczyłam dwa razy w tygodniu. To był ogrom kobiet, mężczyzn, młodych i starszych ludzi, którzy tworzyli moją wspólnotę. To byli moi przyjaciele, nauczyciele, krewni i znajomi (...).” (Jüdisches Forum für Demokratie und gegen Antisemitismus 2022)

Po zakończeniu wojny Chasia założyła żydowski dom dziecka w Łodzi. Nie mając jakiegokolwiek wykształcenia pedagogicznego, opiekowała się trzydziestoma siedmioma straumatyzowanymi sierotami, które przeżyły Zagładę ukryte w szafach, klasztorach, polskich domach dziecka, lasach, bazach partyzanckich lub w Związku Radzieckim. Był to pierwszy powojenny dom dziecka dla dzieci żydowskich, a Chasia próbowała jakoś radzić sobie z licznymi problemami swoich podopiecznych. Gdy w Polsce zaczęły się nasilać ataki na tle antysemitycznym, jej celem stało się wywiezienie wszystkich sierot z Polski i okolicznych krajów do Erec Izrael – Ziemi Obiecanej. Założona przez amerykańską społeczność żydowską organizacja pomocowa Joint Distribution Committee, w skrócie JDC, opłaciła podróż starszych dzieci do Ziemi Izraela. Młodsze dzieci musiały jednak zostać w Polsce, ponieważ obawiano się, że podróż może być dla nich zbyt niebezpieczna. W drodze do Palestyny cała grupa przez dwa lata tułała się po Niemczech, Francji i Cyprze, aż wreszcie ich statek otrzymał pozwolenie na wplynięcie do portu w Hajfie. Chasia wraz z dziećmi początkowo spędziła pięć miesięcy w Salzburgu w obozie przejściowym dla osób przemieszczonych, tzw. dipisów. Potem przeniosła się do będącego pod opieką Agencji Narodów Zjednoczonych obozu dla uchodźców w Dornstadt, dawnej bazy wojskowej niemieckich sił powietrznych. Z pomocą innych uchodźców i uchodźczyń, a także żołnierzy i żołnerek z Brygady Żydowskiej udało się wreszcie przemycić wszystkich do Francji. Tam w 1947 roku licząca ponad 500 dzieci grupa wsiadła na pokład statku „Theodor Herzl”. Statek został jednak zatrzymany przez Brytyjczyków i skierowany na Cypr, a dzieci przeniesione do obozu dla młodzieży. Sześć miesięcy później udało im się dotrzeć do Izraela, gdzie zostały przyjęte w kibucu Gan Szemu’el. Chasia musiała zostać w obozie miesiąc dłużej, czekając na wizę. Później przyłączyła się do grupy założycieli i założycielek kibucu Lahawot ha-Baszan i podjęła pracę jako edukatorka i nauczycielka plastyki w Tel Hai College, domu dziecka dla dzieci ocalałych z Zagłady. W 2003 roku opublikowała książkę *One of the Few. A Resistance Fighter and Educator*, w której opisała swoje życie. Ze swoim mężem, Heinim Bornsteinem, który również działał w ruchu oporu z ramienia Ha-Szomer Ha-Cair, miała trzy córki: Jehudit, Racheli i Dorit. Chasia Bornstein-Bielicka zmarła w Izraelu 15 lipca 2012 roku w wieku 91 lat.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 2: Elisabeth Abegg

Elisabeth Abegg

Elisabeth Abegg urodziła się 3 marca 1882 roku w Strasburgu (niem. Straßburg, fr. Strasbourg), ówczesnej stolicy niemieckiej prowincji Alzacja-Lotaryngia. Była córką oficera i prawnika dra Friedricha Abegga i jego żony Marie. Studiowała historię, romanistykę i łacinę, a w toku studiów zetknęła się z chrześcijańskimi naukami Alberta Schweitzera. Aby móc opłacić czesne i poznać ówczesne warunki pracy na własnej skórze, podjęła pracę w fabryce. Po ukończeniu studiów Elisabeth przeniosta się do Berlina. Tam zaangażowała się w działalność charytatywną w ramach wspólnoty kwakerskiej, która zapewniała ludziom żywność i opiekę medyczną po pierwszej wojnie światowej. Jako organizacja religijna i społeczna, wspólnota kwakerska od początku swego istnienia walczyła o tolerancję i prawa człowieka i wspierała osoby prześladowane z powodów politycznych, a w czasach nazistowskich zwłaszcza osoby pochodzenia żydowskiego.

W 1924 roku Elisabeth została nauczycielką w liceum żeńskim im. Królowej Luizy w Berlinie. Starła się wpoić swoim uczennicom swe humanistyczne poglądy oparte na przekonaniu o świętości życia ludzkiego. Była też działaczką polityczną w lewicowo-liberalnej Niemieckiej Partii Demokratycznej i w ruchu emancypacji kobiet. Gdy w 1933 roku do władzy doszła partia nazistowska, Elisabeth szybko popadła w konflikt z przystanym przez władze nowym dyrektorem szkoły. W 1935 roku została zmuszona do zmiany miejsca pracy, bo odmówiła złożenia przysięgi wierności Führerowi. W 1940 roku została zadenuncjowana za krytykę wojny w czasie lekcji i zmuszona do przejścia na wczesną emeryturę. Mimo to nadal utrzymywała kontakty ze swoimi żydowskimi przyjaciółmi i przyjaciółkami oraz byłymi uczennicami, z których wiele było pochodzenia żydowskiego, i próbowała wspierać wszystkich zarówno psychicznie, jak i finansowo.

W 1942 roku, nie będąc w stanie zapobiec deportacji swojej wieloletniej bliskiej przyjaciółki Anny Hirschberg, Elisabeth zdecydowała się ostrzec przed wywózką jak najwięcej Żydów i Żydówek i w razie czego pomóc im w ucieczce. O planowanej deportacji Anny dowiedziała się z wyprzedzeniem i ją też chciała namówić, by uciekła. Zaproponowała jej nawet, że ukryje ją we własnym mieszkaniu w Tempelhof, dzielnicy Berlina. Anna Hirschberg odmówiła jednak, gdyż uważała, że ze względu na swój podeszły wiek (miała wówczas 60 lat) nie nadaje się już do „życia w podziemiu” i nie chciała narażać przyjaciółki. Niedługo potem, 10 lipca 1942 roku, została deportowana do Terezina (niem. Theresienstadt, cz. Terezín). 16 maja 1944 roku tajna policja państwowa Gestapo wywiozła ją do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau, gdzie została zamordowana. Po deportacji Anny Elisabeth Abegg zaczęła nawiązywać kontakty

z innymi prześladowanymi przez władze osobami pochodzenia żydowskiego i proponować im pomoc. Dzięki swej wcześniejszej działalności politycznej i społecznej Elisabeth dysponowała szeroką siecią kontaktów, a wielu jej znajomych również było przeciwnych rządowi nazistów. Większość z nich należała do ruchu emancypacji kobiet lub do wspólnoty kwakerskiej. W latach 1942–1945 mieszkanie Elisabeth stało się przejściowym schronem dla uciekających przed deportacją Żydów i Żydówek. Oprócz Elisabeth mieszkały tam też jej 86-letnia matka i siostra Julie. Niepełnosprawnej Julie także groziły prześladowania: w latach 1940–1941 w ramach tzw. „Akcji T4” pod kierunkiem Centrali T4 systematycznie wymordowano ponad 70 000 osób z niepełnosprawnościami psychicznymi i fizycznymi oraz chorobami psychicznymi. Partia nazistowska określała te masowe zabójstwa eufemistycznie mianem „programu eutanazji”. Do 1945 roku ich ofiarą padły setki tysięcy osób. Pojęcie „eutanazja” wywodzi się ze starożytności, z języka starogreckiego, i dosłownie oznacza tyle co „piękna śmierć”. W czasach nazistowskich pod pojęciem tym rozumiano systematyczną eksterminację „życia niewartego życia” – tak bowiem w ideologii nazistowskiej postrzegano osoby z niepełnosprawnościami. Elisabeth stworzyła całą sieć ukrywających gotowych udzielić schronienia osobom pochodzenia żydowskiego. Dzięki temu udało jej się uratować przed Zagładą około 80 osób.

Ponadto Elisabeth Abegg rezygnowała z żywności przeznaczonej dla niej i jej rodziny, oddając ukrywającym się Żydom i Żydówkom kartki na produkty spożywcze, a także uczyła przebywające u niej dzieci żydowskie. I choć w sąsiedztwie mieszkało wielu działaczy i wiele działaczek nazistowskich, nikt nie zorientował się, co działo się w jej mieszkaniu. Elisabeth sprzedawała swoją biżuterię, by móc dalej pomagać prześladowanym, i załatwiała wielu osobom pochodzenia żydowskiego fałszywe papiery. Często przychodzili do niej z prośbą o pomoc ludzie, których zupełnie nie znała; mimo to pomagała wszystkim z narażeniem własnego życia. Po zakończeniu drugiej wojny światowej Elisabeth aż do osiągnięcia wieku emerytalnego mogła znów pracować jako nauczycielka. Wstąpiła do partii socjaldemokratycznej SPD i ponownie zaangażowała się w działalność berlińskiej wspólnoty kwakerskiej. W 1957 roku za pomoc prześladowanym została odznaczona Orderem Zasługi Republiki Federalnej Niemiec. 10 lat później Instytut Pamięci Jad Waszem w Izraelu przyznał jej tytuł Sprawiedliwej wśród Narodów Świata. W 2004 roku jednej z ulic w berlińskiej dzielnicy Moabit Werder, niedaleko mostu Moltkego, nadano na jej cześć nazwę „Elisabeth-Abegg-Straße”. Obecnie przypomina o niej też tablica pamiątkowa na ścianie domu przy Tempelhofer Damm 56, w którym mieszkała i ukrywała osoby pochodzenia żydowskiego, ratując je przed Zagładą. Elisabeth Abegg zmarła w Berlinie w 1974 roku.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 3: Emilie Schindler

Emilie Schindler

Emilie Schindler urodziła się 22 października 1907 roku w wiosce Alt-Moletain (cz. Maletín), która wówczas leżała na terenach zamieszkanym głównie przez ludność niemiecką na Morawach, a obecnie jest częścią Czech. Gdy była młodą dziewczyną, miejscowy ksiądz odradzał jej przyjaźń z Żydówką Ritą Reif, lecz Emilie utrzymywała z nią kontakty aż do 1942 roku, gdy Rita została zamordowana przez nazistów. W 1928 roku poznała swojego przyszłego męża, Oskara Schindlera, gdy ten odwiedził gospodarstwo jej ojca jako wędrowny sprzedawca silników elektrycznych. Pobrali się sześć tygodni później, a Emilie przeprowadziła się wraz z Oskarem do swoich teściów do miasta Zwittau (cz. Svitavy). Wkrótce jednak Oskar stracił pracę w wyniku światowego kryzysu gospodarczego. W 1936 roku para przeniósł się do Ostrawy (niem. Mährisch Ostrau, cz. Ostrava). Tam Emilie aktywnie wspomagала działalność swego męża w kontrwywiadzie. Podobnie jak wielu innych bezrobotnych w tamtych czasach, Oskar wstąpił do NSDAP. W październiku 1939 roku, po zajęciu zachodniej części Polski przez Niemców, Oskar Schindler przeniósł się do Krakowa (niem. Krakau). Tam przyjął propozycję władz nazistowskich i został kierownikiem niewyłaćzalnej fabryki naczyń emaliowanych, w której zatrudnił setki Żydów i Żydówek z obozu pracy w Płaszowie.

Oskar wykorzystywał swoje kontakty w środowisku nazistowskim, by ratować swoich robotników i swoje robotnice przed wywiezieniem do obozu koncentracyjnego. Emilie dołączyła do niego w 1941 roku i zaczęła mu pomagać. Później mówiła, że żaden kryzys małżeński nigdy nie poróżnił ich tak, jak potoczyła ich wspólna misja ratowania ludzkiego życia. Aby osiągnąć swój cel, musiała zapraszać na posiłki komendanta miejscowego obozu, esesmana Amona Götha, którego opisywała jako najbardziej odrażającego i straszliwego człowieka, jakiego kiedykolwiek spotkała. Gdy w sierpniu 1944 roku zlikwidowano obóz w Płaszowie, co oznaczało transport więźniów i więźniarek do obozu Auschwitz-Birkenau i ich pewną śmierć, Oskar Schindler spisał swoją słynną listę, obiecując władzom nazistowskim pieniądze za uratowanie każdej z 1300 zatrudnionych u niego osób pochodzenia żydowskiego. W swojej biografii Emilie pisze jednak, że to ona, a nie jej mąż, podpisała dokumenty, które miały uratować życie tych ludzi. To również ona postarała się o poparcie burmistrza miasta Brünnlitz (cz. Brněnec), który był jej byłym instruktorem pływania. W rzeczywistości w fabryce nikt nie pracował, a Schindlerowie wydawali cały swój majątek na wyżywienie robotników i robotnic oraz łapówki dla funkcjonariuszy i funkcjonariuszek nazistowskich.

Na krótko przed zakończeniem wojny, w styczniu 1945 roku, Emilie pod nieobecność Oskara uratowała ok. 100 osób pochodzenia żydowskiego z pociągu jadącego do Auschwitz z kopalni niedaleko Golezowa (niem. Golleschau). Z trudem przekonała komendanta, że ludzie ci potrzebni będą do pracy w fabryce Schindlerów. Do 1945 roku Emilie opiekowała się chorymi w zaimprovizowanym w fabryce lazarecie. W 1949 roku Schindlerowie przeprowadzili się do Buenos Aires w Argentynie, gdzie próbowali zarobić na życie, pracując w rolnictwie. W 1957 roku Oskar Schindler wrócił do Niemiec, by ubiegać się o państwowe odszkodowanie za straty poniesione w czasach nazistowskich. Do Argentyny już nie wrócił. Emilie pozostała sama z ogromnymi długami. Choć nigdy oficjalnie się nie rozwiedli, Schindlerowie przestali utrzymywać ze sobą kontakty. Emilie nie odpisywała na listy Oskara, nie przyjechała też na jego pogrzeb w 1974 roku. Przez wiele lat żyła w nędzy. W filmie „Lista Schindlera” Stevena Spielberga z 1993 roku bohaterem jest jedynie Oskar, zaś do Emilie reżyser nawet odniósł się w liście jako do osoby ocalonej, a nie ratującej życie innym. Choć film zarobił 123 mln dolarów, Emilie początkowo otrzymała jedynie 6000. Gdy w 1997 roku próbowała dochodzić swoich praw w sądzie, Steven Spielberg jednorazowo przełał jej 50 000 dolarów. Emilie Schindler zawsze podkreślała jednak, że nie chce jałmużny, lecz domaga się uznania jako osoba, która pomogła uratować 1300 Żydów i Żydówek, i prawomocna dziedziczka spuścizny po Oskarze Schindlerze. Po udarze mózgu dwa ostatnie miesiące życia spędziła w szpitalu pod Berlinem. Zmarła 5 października 2001 roku.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 4: Gertrud Scholtz-Klink

Gertrud Scholtz-Klink

Gertrud Scholtz-Klink urodziła się 9 lutego 1902 roku w Berlinie. Była córką urzędnika i wychowywała się w ewangelickim, drobnomieszczańskim środowisku.

Po ukończeniu szkoły średniej udała się na naukę zawodu i podjęła pracę jako dziennikarka. W 1920 roku wyszła za Eugena Klinka, kierownika okręgu partyjnego NSDAP w Offenburgu. W 1930 roku zmarł on na zawał serca w trakcie wiecu wyborczego. W tym samym roku Gertrud również wstąpiła do NSDAP i została przewodniczącą sekcji kobiecej w Badenii. Po dojściu do władzy w 1933 roku Adolf Hitler mianował ją przywódczynią kobiet Rzeszy i przewodniczącą Narodowosocjalistycznego Związku Kobiet. Była dobrą mówczynią, a jej głównym zadaniem było głoszenie męskiej supremacji oraz gloryfikowanie radości z wykonywania prac domowych i macierzyństwa. W jednej ze swoich przemów głosiła, że „misja kobiety polega na tym, aby zarówno w domu, jak i w pracy służyć mężczyźnie i spełniać jego życiowe potrzeby od urodzenia aż do ostatniego tchu” (Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego 2009).

Jako przywódczyni „aryjskich” kobiet Rzeszy, Gertrud Scholtz-Klink miała na sumieniu wykluczenie społeczne, pozbawienie praw i przesładowania wielu Żydówek, Romek i Sintis, a także przeciwniczek politycznych i kobiet uznanych za chore. Choć jako najwyżej postawiona kobieta w Rzeszy teoretycznie podlegała jedynie Adolfowi Hitlerowi i jego zastępcy Rudolfowi Hessowi, nie wolno było jej samodzielnie podejmować wielu decyzji zawodowych, m.in. w sprawach finansowych musiała konsultować się z funkcjonariuszami NSDAP płci męskiej.

W grudniu 1940 roku Gertrud wyszła za mąż po raz trzeci, tym razem za SS-Obergruppenführera Augusta Heißmeyera, którego poznała podczas pełnienia obowiązków służbowych. Miał on już sześćoro dzieci z poprzedniego małżeństwa, a w 1944 roku urodził im się wspólny syn. Wedle nazistowskiego ideału kobiecości kobiety mogły stać się pełnoprawnymi członkiniami wspólnoty narodowosocjalistycznej tylko pod warunkiem, że skrupulatnie wypełniały swe obowiązki jako gospodynie domowe i matki. Dlatego też, choć sama była wysokiej rangi funkcjonariuszką, Gertrud krytykowała aktywność polityczną kobiet, podając jako antyprzykład niemieckie polityczki z czasów Republiki Weimarskiej: „Każdy, kto widział, jak komunistki i socjaldemokratki drą się na ulicach i w parlamencie, zrozumieć musi, że takiej działalności nie podejmują się prawdziwe kobiety” (Sigmund 2000, str. 179).

W lipcu 1936 roku Gertrud powołano na stanowisko szefowej ds. kobiet Niemieckiego Frontu Pracy. Jej zadaniem było nakłanianie kobiet do pracy na rzecz władz nazistowskich. W swoim przemówieniu podczas wiecu partyjnego NSDAP w Norymberdze w 1934 roku wygłosiła następujące, wysokie oczekiwania wobec niemieckich kobiet (choć sama w tym czasie żyła bardzo wygodnie):

„Prawdziwą niemiecką kobietę wyobrażamy sobie następująco: musi ona, gdy wymaga tego sytuacja w narodzie, umieć zrezygnować z luksusów i rozkoszy, musi być zdrowa psychicznie i fizycznie, musi być w stanie pracować ciałem i umysłem, musi w tych trudnych warunkach, w których zmuszeni jesteśmy obecnie żyć, umieć stworzyć sobie i swemu otoczeniu dostatnie życie. Musi aż do ostatka być świadoma potrzeb i zagrożeń naszego narodu. Musi z chęcią robić wszystko, czego się od niej żąda. Jednym słowem, musi umieć myśleć politycznie, a przez politykę rozumiem tu nie walkę z innymi narodami, lecz wspólne czucie, myślenie i ponoszenie ofiar wraz z całym narodem z dumnie i pewnie uniesioną głową” (Scholtz-Klink 1934)

Gertrud Scholtz-Klink uważała, że reżim nazistowski i możliwości, które w nim otrzymała (awans społeczny i kierowanie Narodowosocjalistycznym Związkiem Kobiet) są dla niej źródłem wzmocnienia. Jednak jej wpływy rozciągały się wyłącznie na sferę kobiecą. Po zakończeniu drugiej wojny światowej w Europie wraz ze swym trzecim mężem ukryła się pod fałszywym nazwiskiem w Bebenhausen pod Tybingą (niem. Tübingen). Po trzech latach zostali jednak rozpoznani i aresztowani. Francuski trybunał wojskowy skazał oboje na 18 miesięcy więzienia za fałszowanie dokumentów. W maju 1950 roku w toku rewizji wyroku Gertrud Scholtz-Klink została sklasyfikowana jako „główna zbrodniarka wojenna” i skazana na dalsze 30 miesięcy więzienia. Ponadto sąd nakazał jej zapłacenie kary pieniężnej i nałożył na nią 10-letni zakaz aktywności politycznej i związkowej oraz pracy w charakterze dziennikarki i nauczycielki. Po zwolnieniu z więzienia w 1953 roku wróciła do Bebenhausen. W swojej książce *Die Frau im Dritten Reich* (pol. „Kobieta w Trzeciej Rzeszy”) z 1978 roku wyraziła swoje nieustające poparcie dla ideologii nazistowskiej. Również w wywiadzie z historyczką Claudią Koonz na początku lat 80. podtrzymała swoje zdanie na temat narodowego socjalizmu. Później Gertrud Scholtz-Klink wycofała się z życia publicznego i aż do śmierci 24 marca 1999 roku mieszkała w Bebenhausen.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 5: Chajka Grossmann z rodziną

Haika Grossman

Chajka Grossman urodziła się 20 listopada 1919 roku w Białymstoku jako najmłodsza z trojga dzieci. Jej ojciec był synem rabina i właścicielem niewielkiej fabryki. W domu dobrze znano tradycje żydowskie, choć nie stosowano się do nich zbyt dokładnie. Chajka chodziła do szkoły żydowskiej, a później do liceum, w którym lekcje odbywały się w języku hebrajskim. Już w wieku 11 lat wstąpiła do Ha-Szomer Ha-Cair (z hebrajskiego „Młody Strażnik”), żydowskiej organizacji młodzieżowej popierającej ideologię socjalizmu, dążącej do emigracji do Izraela i założenia tam kibuców. Organizacja wspierała też młodych ludzi studiujących socjologię, literaturę żydowską i folklor żydowski.

Po ukończeniu szkoły w 1938 roku Chajka zamierzała wyjechać do Palestyny, do swoich dziadków ze strony ojca. Została tam przyjęta na Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie i otrzymała zezwolenie na wjazd od władz brytyjskich. Pełniła jednak wówczas rolę liderki w Ha-Szomer Ha-Cair, a jej przełożeni zdecydowali się wysłać ją do Brześcia (niem. i biał. Brest), wówczas należącego do Polski (obecnie Białoruś), gdzie miała założyć filię organizacji. Przełożyła więc swoje plany na później. Nie po raz ostatni podporządkowała swoje osobiste plany i ambicje dobru wspólnoty. Ale tym razem na kolejną okazję musiała czekać aż 10 lat. Gdy wybuchła druga wojna światowa, a Polskę zajęły wojska niemieckie, Chajka została wysłana do Wilna (niem. Wilna, lit. Vilnius), aby dołączyć do kryzysowego sztabu kierowniczego Ha-Szomer Ha-Cair. Dotychczasowe kierownictwo organizacji było bowiem znane okupantom i nie mogło dłużej działać w podziemiu. Gdy w 1941 roku wojska niemieckie zajęły Wilno, najwyższe kadry kierownicze organizacji wyjechały do Palestyny, pozostawiając na miejscu młodych, wśród nich również Chajkę. Chajka zdała sobie sprawę, że ze swymi blond włosami i niebieskimi oczami może uchodzić za „Aryjkę”. Namówiła więc resztę sztabu na zejście do podziemia, a sama zamieszkała w Białymstoku pod fałszywym nazwiskiem. Jako kurierka podróżowała z Białegostoku do Wilna i innych gett, aby informować uwięzionych tam ludzi o sytuacji w pozostałych gettach i potajemnie dostarczać im broń. Pomagała też zorganizować zbrojne powstanie w getcie białostockim w dniu 16 sierpnia 1943 roku, gdy wojska niemieckie rozpoczęły jego likwidację. Powstanie jednak upadło jeszcze tego samego dnia, a Chajka przyłączyła się do radzieckiej partyzantki – zbrojnego ugrupowania nienależącego do oficjalnych wojsk.

Wspólnie z partyzantami i partyzantkami wyzwoliła miasto spod niemieckiej okupacji w sierpniu 1944 roku. Po wojnie przez kilka lat była przedstawicielką syjonistycznych ruchów młodzieżowych w Centralnym Komitecie Żydów Polskich, założonym przez nowe, komunistyczne władze Polski w celu przyspieszenia emigracji Ocalonych do Izraela. Sama wyjechała do Izraela w maju 1948 roku, na krótko po proklamacji niepodległości.

Zamieszkała w kibucu Ewron w Zachodniej Galilei, a w 1949 roku opublikowała swoje wspomnienia z czasów wojny w książce pod tytułem *Ludzie podziemia*. Rok później została przewodniczącą lokalnego samorządu w Zachodniej Galilei, a do jej głównych zadań należało wspieranie nowoprzybytych Żydów i Żydówek. W 1969 roku została posłanką do Knesetu, jednoizbowego parlamentu Izraela, gdzie skupiała się głównie na kwestiach społecznych i prawach kobiet. Przyczyniła się do uchwalenia postępowej ustawy aborcyjnej, walczyła o prawa dzieci, osób starszych i osób z niepełnosprawnościami. Zasiadała w Knesecie aż do 1988 roku.

Chajka nigdy nie wahała się mówić, co myśli. Sprzeciwiła się otwarcie m.in. polskiemu ministrowi Mieczysławowi Rakowskiemu, który w obliczu kryzysu gospodarczego podniósł zarzuty wobec osób pochodzenia żydowskiego. Krytykowała też rosyjskiego ministra spraw zagranicznych Jewgienija Primakowa za popieranie nacjonalizmu w krajach arabskich i niemiecki rząd za odsuwanie od siebie odpowiedzialności za czyny nazistów.

W dniu niepodległości w 1993 roku zasługi Chajki Grossman uczczono zapaleniem na jej cześć pochodni. Kilka tygodni później wskutek nieszczęśliwego upadku doznała uszkodzenia mózgu i zapadła w śpiączkę. Zmarła 26 maja 1996 roku.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 6: Miriam Novitch

Miriam Novitch

Miriam Novitch, z domu Klebanovitch, urodziła się 1 marca 1908 roku w mieście Juraciszki w dzisiejszej Białorusi. Podczas pierwszej wojny światowej jej rodzina uciekła do Rosji. Gdy wróciła w rodzinne strony po zakończeniu wojny, miasto było całkowicie zniszczone, a niemal wszystkie domy spalone. Cały region przyłączono do Polski, która właśnie odzyskała niepodległość. Po śmierci matki Miriam jej ojciec ożenił się ponownie, a rodzina przeprowadziła się do Wilna (niem. Wilna, lit. Vilnius). Tam Miriam ukończyła żydowskie liceum, w którym nauczyła się polskiego, niemieckiego i francuskiego. Po maturze chciała zostać nauczycielką języków obcych, ale ze względu na numerus clausus nie dostała się na studia. Postanowiła więc wyjechać do Francji i tam podjąć studia. W Paryżu poruszała się w kręgach artystycznych i lewicowych. Sama też była działaczką polityczną, a po wybuchu drugiej wojny światowej przyłączyła się do francuskiego ruchu oporu – Résistance. Między innymi roznosiła ulotki, które ukrywała pod szeroką suknią na wysokości brzucha, udając, że jest w ciąży. W czasie okupacji Francji odmawiała noszenia gwiazdy Dawida. Zaczepiała też Żydów i Żydówki na ulicy, namawiając do zdjęcia naszywki, którą uznawała za poniżającą, „ale oni nie chcieli mnie słuchać, kazali mi iść sobie i mówili, że tacy ludzie jak ja ściągną na nich katastrofę” (Geva 2015, str. 76). Z początkiem 1942 roku Miriam zaczęła udzielać prywatnych lekcji rosyjskiego. Jednym z jej uczniów był esesman, z zawodu inżynier zatrudniony w fabryce ciężarówek, którego wkrótce czekało przeniesienie do Rosji. Podczas lekcji opowiedział jej, że całe konwoje ciężarówek wyjeżdżają z fabryki w kierunku Związku Radzieckiego. Miriam przekazała tę informację ruchowi oporu, dla którego jej znajomość języków była bardzo przydatna. Dlatego często umawiała się z Niemcami, by zbierać informacje. „Gdy Francuzi widywali mnie w samochodzie z Niemcami, często wotali do mnie: dziwka!” – wspominała (Geva 2015, str. 67). W trakcie swojej działalności w Résistance Miriam ratowała też Żydów i Żydówki, organizując dla nich fałszywe papiery i kryjówki we wsiach.

Po podbiciu Francji przez wojska niemieckie w 1940 roku Miriam zeszła do podziemia. W czerwcu 1943 roku została zadenuncjowana przez jedną ze swoich francuskich uczennic i aresztowana przez Gestapo, niemiecką tajną policję państwową. W obozie w Vittel spotkała dzieci, które opowiedziały jej, co działo się w tym czasie w Polsce. Wówczas zaczęła dokumentować zbrodniczą Zagładę. W Vittel poznała również poetę Icchaka Kacnelsona, który opowiedział jej o życiu w getcie warszawskim, nakreślił przebieg jego murów i zdradził plany powstania. Spotkanie z Icchakiem, który w 1944 roku został deportowany do Auschwitz-Birkenau i zginął w komórce gazowej, zmieniło życie Miriam. Postanowiła poświęcić całe swoje życie zbieraniu materiałów dotyczących Zagłady. Jak sama mówiła: „Obiecałam Icchakowi Kacnelsonowi, że odtąd będę przemierzać świat i zbierać tży mego narodu”. Miriam Novitch została pierwszą kuratorką Ghetto Fighters' House i już na początku lat 50. zgromadziła podstawy niezwykle i ogromnych zbiorów sztuki tego muzeum. Dziś obejmują one ok. 5800 dzieł sztuki powstałych podczas wojny w gettach, obozach i kryjówkach. Prace te ukazują m.in. portrety współwięźniów i współwięźniarek, życie codzienne w obozach i gettach, ich zabudowania i warunki życia. Miriam wprowadziła też określenie „duchowy opór” w odniesieniu do dzieł sztuki powstałych w czasach Zagłady. Zdaniem Miriam duchowy opór był pod każdym względem ważniejszy niż opór zbrojny. To przekonanie skłoniło ją do podróżowania po całej Europie i zbierania dzieł sztuki wykonanych przez osoby prześladowane. Miriam Novitch zmarła w 1990 roku.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

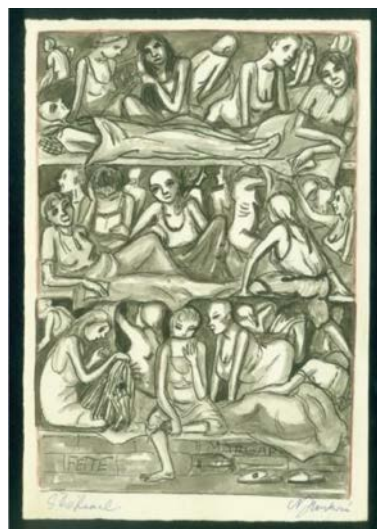
Rys. 7: Nina Jirsíková

Nina Jirsíková

Nina Jirsíková urodziła się w 1910 roku w Smíchovie, miasteczku, które w 1922 roku włączono do Pragi (niem. Prag, cz. Praha). Jej rodzice byli nauczycielami ceniącymi literaturę i sztukę. W wieku 16 lat Nina po raz pierwszy wystąpiła w teatrze variété w praskiej dzielnicy Karlín. Przez kolejne lata występowała w popularnym dziewczęcym zespole tanecznym. Kilka lat później zespół zaangażowano w Teatrze Wyzwolonym (cz. Osvoobené divadlo) w Pradze, który jednak w 1936 roku został zamknięty z przyczyn politycznych. W tej sytuacji Nina postanowiła wykorzystać swoją kreatywność. Zaczęła sama m.in. szyć kostiumy sceniczne i układać choreografie. W 1941 roku Praga była już częścią Protektoratu Czech i Moraw, będącego pod panowaniem nazistowskich Niemiec. Nina pracowała wówczas w teatrze D41. Ułożyła tam choreografię do baletu pt. „Pohádka o tanci” (pl. „Bajka o tańcu”), opowieści o losach bardzo smutnego królestwa, w którym zła królowa zabroniła ludziom tańczyć. Mimo to tańczyli oni po kryjomu, a gdy zła królowa się o tym dowiedziała, nie mogła tego znieść i umarła. Gestapo zinterpretowało balet jako protest przeciw okupacji nazistowskiej i zamknęło teatr na tydzień po premierze. Nina została aresztowana wraz z kilkoma kolegami i koleżankami i deportowana do kobiecego obozu koncentracyjnego Ravensbrück. Tam początkowo całkowicie zrezygnowała z baletu – nie chciała i nie potrafiła tańczyć w miejscu takim jak obóz koncentracyjny. Niemniej jednak w Wigilię 1942 roku, na rok po aresztowaniu, wróciła do tańca. Nagle, w więziarskim pasiaku i ciężkich drewniakach, zaczęła tańczyć na oczach innych więźniarek; jej ciałem kierował ciężar, który czuła w sercu, a jej ruchy oddawały wspólne cierpienia. Pozostałe kobiety przyglądały się jej uważnie. Niektóre płakały. Potem, jedna po drugiej, przyłączyły się do niej w tańcu, i razem stały się „jednym ciałem, jedną duszą, która powstała przeciw swemu cierpieniu” (ČT24 – Česká televize 2017), tak Nina później opisywała to doświadczenie. W kolejnych latach nadal tańczyła w obozie i układała choreografie zarówno dla siebie samej, jak i dla całych grup tancerek. Ponadto zaczęła rysować karykatury ukazujące scenki z życia codziennego więźniarek w obozie, np. „Najnowszy krzyk mody w obozie”, który opisała tak: „W letnią niedzielę w obozie nosi się w tym roku na ramieniu świeżo uprane majtki (aby wyschły), a do tego szczególnie gustowne dodatki – tyżkę elegancko umieszczoną w dziurce na guzik oraz miskę u pasa” (ČT24 – Česká televize, brak daty).

Nina pozostała w Ravensbrück do zakończenia wojny, a w 1945 roku szczęśliwie przeżyła marsz śmierci. Po wyzwoleniu kontynuowała działalność artystyczną w Czechosłowacji. Po przejściu na emeryturę napisała książkę, w której cały rozdział poświęciła swym wspomnieniom z obozu koncentracyjnego. Ponieważ cenzura komunistycznego rządu czechosłowackiego nie dopuściła do jej wydania, po raz pierwszy opublikowano ją dopiero w Czechach po wielu latach oczekiwania, w 2013 roku. Nina Jirsíková zmarła w Pradze w 1978 roku w wieku 68 lat.

Rys. 8: Rysunek Niny Jirsíkovéj pod tytułem „Šláfsaal” (pl. „Sala do spania”)

Rys. 9: Rysunek Niny Jirsíkovéj pod tytułem „Módní žurnal Ravensbrücku” (pl. „Żurnal mody z Ravensbrück”)

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 10: Stella Goldschlag

Stella Goldschlag

Stella Goldschlag urodziła się 10 lipca 1922 roku w Berlinie. Była jedynym dzieckiem żydowskiej pary matżeńskiej, Toni i Gerharda Goldschlagów. Jej matka była śpiewaczką koncertową, a ojciec do 1935 roku odnosił sukcesy jako dziennikarz. Potem został zwolniony przez ministra propagandy Rzeszy, Josepha Goebbelsa. Podjął więc pracę jako kompozytor i dyrygent, lecz nie wiodło mu się dobrze, a rodzina popadła w kłopoty finansowe. Rodzice Stelli uważali się za Niemców. Byli zasymilowani, czyli przystosowani do życia w społeczeństwie niemieckim, i początkowo sądzili, że są w Niemczech bezpieczni. Stella po raz pierwszy odczuła prześladowania Żydów i Żydówek w 1935 roku po ogłoszeniu tzw. „ustaw norymberskich”, czyli wprowadzonych przez rząd nazistowski podstaw prawnych legalizujących wykluczenie społeczne i prześladowania osób pochodzenia żydowskiego oraz pozbawianie ich praw. Od tego czasu żydowskim dzieciom nie wolno było uczęszczać do szkół państwowych. Stella przeniosta się więc do szkoły prywatnej prowadzonej przez żydowską gminę wyznaniową. Jej rodzice uważali zamieszkanie w Niemczech społeczności żydowskie z Europy Wschodniej, kultywujące swoje tradycje, za nieprzystosowane i zacofane. To właśnie ich sposób życia często obwiniano za narastającą wrogość wobec Żydów i Żydówek i pozbawianie ich praw obywatelskich. W ten sposób szerzono niesłuszne przekonanie, że osoby pochodzenia żydowskiego same są winne prześladowaniom ze strony władz nazistowskich. Stella coraz bardziej buntowała się przeciw swej własnej, żydowskiej tożsamości. Razem z koleżanką z klasy, Lieselotte Streszak zwaną Lilo, załatwiły sobie fałszywe papiery, by chronić się przed szykanami. Po tzw. „nocy kryształowej” w 1938 roku rodzina Stelli próbowała wyjechać z Niemiec, lecz nie udało im się otrzymać wizy. Pierwszy mąż Stelli, Manfred Kübler, za którego wyszła w 1941 roku w wieku 19 lat, został w 1943 roku deportowany do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau. Stellę zaś wysłano do pracy przymusowej. Udało jej się ocaleć z tzw. „Fabrik-Aktion” (pl. „Akcja Fabryka”), operacji SS z 27 lutego 1943 roku, w ramach której esesmani organizowali łapanki w fabrykach, aresztując pracowników i pracownice pochodzenia żydowskiego. Następnie Stella Goldschlag ukryła się na fałszywych papierach, lecz 2 lipca 1943 roku Gestapo (tajna policja państwowa) aresztowała ją w popularnym miejscu spotkań środowiska artystycznego i dziennikarskiego w wyniku donosu znajomej. Padła więc ofiarą takiego samego przestępstwa jak te, które później sama popełniała. Gestapowcy dowiedzieli się, że fałszywe papiery Stelli wykonał fałszerz Günther Rogoff, którego już od dawna poszukiwali. Poddali więc Stellę torturom, aby zdradziła jego kryjówkę. Udało jej się uciec i dotrzeć do miejsca, w którym ukrywali się jej rodzice, lecz Gestapo nakryła ich już następnego dnia.

W nadziei, że uda jej się uratować rodziców i siebie samą przed deportacją, Stella Goldschlag zaproponowała, że nie tylko pomoże Gestapo odnaleźć fałszerza, lecz również zostanie „łapaczką”. Tzw. „łapacze” i „łapaczki” były to osoby pochodzenia żydowskiego, które – na ogół wskutek tortur lub pod groźbą zamordowania ich najbliższych – zgadzały się szukać kryjówek innych Żydów i Żydówek i donosić na nich okupantom. Za tę „pracę” Stella od czasu do czasu otrzymywała od Gestapo pieniądze, a także inne przywileje, jak np. własny pokój w obozie. Stella Goldschlag, zwana też „blond trucizną”, nawiązywała kontakty z innymi Żydami i Żydówkami w kawiarniach, kinach, operach czy na cmentarzach i podstępem zdobywała ich zaufanie, by uzyskać informacje o kolejnych kryjówkach. Informacje te przekazywała Gestapo, która następnie aresztowała ukrywających się. Po pewnym czasie Stella została nagrodzona za zaangażowanie w pracę: otrzymała własną broń, aby móc samodzielnie aresztować takie osoby. W lutym 1944 roku przypadkiem spotkała w mleczarni swoją dawną koleżankę ze szkoły, Lilo Streszak. Choć Lilo słyszała pogłoski o tym, że Stella denuncjuje i aresztuje Żydów i Żydówki, nie mogła w to uwierzyć. A jednak już 10 dni później Stella wraz z towarzyszem pojawiła się w mieszkaniu Lilo, aby ją aresztować. W lutym 1944 roku rodzice Stelli zostali wywiezieni do Auschwitz-Birkenau – kierownik obozu nie mógł już dłużej skreślać ich z list transportowych. Tam zginęli. Mimo to Stella dalej pracowała jako „łapaczka” aż do marca 1945 roku. W kwietniu 1945 roku uciekła z Berlina do Liebenwalde, gdzie urodziła córkę. W grudniu 1945 roku została aresztowana w wyniku donosu. Na próżno próbowała zaprezentować się jako ofiara reżimu nazistowskiego. Została uznana za winną w trzech różnych procesach, ale odsiedziała tylko jedną z nałożonych kar: dziesięć lat pracy przymusowej w radzieckim więzieniu. Niektóre z osób, na które Stella doniosła Gestapo, zeznawały przeciwko niej, w tym Lilo Streszak, która straciła w Zagładzie swoje małe dziecko. Po zakończeniu wojny, w 1945 roku, Stella przeszła na chrześcijaństwo i, jak sama mówiła, stała się zagorzałą antysemitką. Po odbyciu kary zamieszkała w Berlinie Zachodnim, gdzie u żydowskiej rodziny zastępczej mieszkała też jej córka. Dziewczyna odwróciła się jednak od matki i w 1967 roku wyjechała do Izraela. W latach 80. Stella Goldschlag przeprowadziła się z Berlina do Fryburga Bryzgowijskiego, gdzie w 1994 roku popełniła samobójstwo, rzucając się z okna własnego mieszkania.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 11: Zuzanna Ginczanka

Non omnis moriar

Non omnis moriar – moje dumne włości,
Łąki moich obrusów, twierdze szaf niezłomnych,
Prześcieradła rozległe, drogocenna pościel,
I suknie, jasne suknie pozostaną po mnie.
Nie zostawiłam tutaj żadnego dziedzica,
Niech więc rzeczy żydowskie twoja dłoń wyszpera,
Chominowo, lwowianko, dzielna żono szpicla,
Donosicielko chyża, matko folksdojczera.
Tobie, twoim niech służą, bo po cóż by obcym.
Bliscy moi – nie lutnia to, nie puste imię.
Pamiętam o was, wyście, kiedy szli szupowcy,
Też pamiętali o mnie. Przypomnieli i mnie.
Niech przyjaciele moi siądą przy pucharze
I zapiją mój pogrzeb i własne bogactwo:
Kilimy i makaty, półmiski, lichtarze –
Niechaj piją noc całą, a o świcie brzasku
Niech zaczną szukać cennych kamieni i złota
W kanapach, materacach, kotdrach i dywanach.
O, jak będzie się palić w ręku im robota,
Kłęby włosia końskiego i morskiego siana,
Do rąk im przylgną, w skrzydła zmienią ręce obie;
To krew moja pakuły z puchem zlepi świeżym
I uskrzydłonych nagle w aniołów przerobi.

Zuzanna Ginczanka

Zuzanna Ginczanka urodziła się w 1917 roku w rodzinie żydowskiej jako Zuzanna Polina Gincburg. Miejszem jej urodzenia był prawdopodobnie Kijów (niem. Kiew, ukr. Kyjiw), wówczas leżący na terenie Rosji. Rok później jej rodzice uciekli przed rewolucją do miasta Równe (niem. i ukr. Riwne) w dzisiejszej Ukrainie. Podczas pierwszej wojny światowej i późniejszej wojny domowej w Rosji miasto było naprzemiennie zajmowane przez wojska rosyjskie, niemieckie, ukraińskie, bolszewickie oraz polskie. W kwietniu i maju 1919 roku Równe przez krótki czas było stolicą Ukraińskiej Republiki Ludowej, ale w 1921 roku wróciło znów do Polski. Zuzanna i jej rodzice wprowadzili się do domu babci, Klary Sandberg, która wychowała wnuczkę sama; ojciec Zuzanny, ambitny aktor, wyjechał najpierw do Berlina, a potem do Stanów, zaś matka wkrótce wyemigrowała z nowym mężem do Hiszpanii.

Zuzanna zaczęła pisać już jako dziecko, a swoje pierwsze wiersze opublikowała w wieku 14 lat. Uważała się za polską poetkę i chciała, żeby tak ją postrzegano. Niestety, władze do końca życia odmawiały przyznania jej polskiego obywatelstwa. W swoich wierszach nigdy nie pisała o swym żydowskim dziedzictwie, lecz o polskiej kulturze, ściśle związanej z jej polską tożsamością i wyborem języka polskiego w jej twórczości. Po maturze wyjechała na studia do Warszawy i przyjęła nazwisko Zuzanna Ginczanka. Publikowała wiersze satyryczne i antyfaszystowskie, od 1936 roku współpracowała z tygodnikiem satyrycznym „Szpilki”, a z czasem zaczęła też pisać felietony o aktualnej sytuacji politycznej, nadciągającej wojnie, narastającym antysemityzmie i faszyzmie. Choć w jej domu rodzinnym mówiono po rosyjsku, Zuzanna postanowiła pisać wiersze wyłącznie po polsku, prawdopodobnie zainspirowana twórczością Juliana Tuwima. Chociaż sama uważała się za Polkę, w dwudziestolecie międzywojennym polskie środowiska antysemickie nieustannie podkreślały jej żydowskie korzenie, m.in. złośliwie nazywając ją rodowym nazwiskiem Gincburg zamiast wybranego przez nią pseudonimu artystycznego Ginczanka. Po agresji wojsk radzieckich na Polskę Zuzanna musiała uciekać z domu dziadków w Równem, gdzie spędzała wakacje, do Lwowa (niem. Lemberg, ukr. Lwiw), gdyż po wybuchu drugiej wojny światowej nie mogła już wrócić do Warszawy.

We Lwowie na początku 1940 roku wyszła za polskiego historyka sztuki i antyfaszystę Michała Weinziehera i podjęła pracę jako dziennikarka i tłumaczka. Została zadenuncjowana przez właścicielkę

mieszkania, które wynajmowała, lecz wraz z mężem udało się jej uciec ze Lwowa do okupowanego przez nazistów Krakowa (niem. Krakau). Tam zamieszkała pod fałszywym nazwiskiem, podając się za nie-Żydówkę. Aby uniknąć podejrzeń ze względu na swój wygląd, twierdziła, że ma ormiańskie korzenie. Ostatni wiersz Zuzanny Ginczanki jest jedynym, w którym otwarcie przyznaje się do swego żydowskiego pochodzenia. To gorzki, ironiczny tekst, wymierzony nie w nazistów, lecz w społeczeństwo polskie, które nie chciało uznać jej za „swoją” i ostatecznie ją zdradziło.

W czasach Zagłady Zuzanna znalazła się na celowniku nazistów; co najmniej dwa razy została zadenuncjowana przez Polaków lub Polki, co w 1944 roku przytępiło śmierć. Ukrywała się w Krakowie, jednak gdy zaczęto się tam robić zbyt niebezpiecznie, przeniosła się do Swoszowic (obecnie dzielnica Krakowa). Tam spotkała przyjaciółkę z rodzinnego miasta, również Żydówkę, Blumkę Fradis. Jesienią 1943 roku powróciła do Krakowa i dalej ukrywała się przed okupantem. W grudniu 1943 lub styczniu 1944 roku została aresztowana przez Gestapo w kamienicy przy ulicy Mikołajskiej pod zarzutem kontaktów z polskim ruchem oporu. W areszcie była brutalnie torturowana. W jednym ze swych wierszy, napisanym dwa lata przed śmiercią, Zuzanna wspomina o właścicielce swego ówczesnego mieszkania, pani Chomin, która złożyła na nią donos. Wiersz zaczyna się od łacińskich słów „non omnis moriar” – „nie wszystek umrę”, zapożyczonych od starożytnego rzymskiego poety Horacego. Po wojnie wiersz ten postużył jako ważny dowód w procesie donosicielki i doprowadził do jej skazania. Zuzanna przechowywała go przy sobie na pogniecionym skrawku papieru. Po wojnie jeden z jej przyjaciół przekazał go awangardowemu poecie Julianowi Przybosiowi, który od razu zrozumiał jego znaczenie. Wiersz ten uchodzi za jedno z najbardziej poruszających świadectw cierpienia Żydów i Żydówek w literaturze polskiej. Ze względu na swoje żydowskie pochodzenie Zuzanna Ginczanka po wojnie była jednak nadal negatywnie postrzegana w polskim świecie literackim, a w Niemczech – niesłusznie – po prostu nie poświęcano jej uwagi. Mimo to uchodzi za jedną z najlepszych poetek dwudziestolecia międzywojennego. W Polsce „odkryto” jej twórczość w latach 90. i przetłumaczono ją na język angielski, włoski i rosyjski, lecz w Niemczech nadal pozostaje niemal nieznaną. Podobnie jak jej przyjaciółka Blumka Fradis, Zuzanna Ginczanka została rozstrzelana w grudniu 1944 roku w krakowskim więzieniu Montelupich użytowanym wówczas przez Gestapo.

MATERIAŁY

Kobiety w narodowym socjalizmie i w czasach Zagłady

Rys. 12: Alfreda "Nońcia" Markowska

Alfreda „Nońcia” Markowska

Alfreda Markowska urodziła się 10 maja 1926 roku pod Stanisławowem (niem. Stanislaw) w ówczesnej Polsce (obecnie Iwano-Frankiwno w Ukrainie), w rodzinie romskiej prowadzącej wędrowny tryb życia. Już jako mała dziewczynka otrzymała przezwisko „Nońcia”, kalkę z niemieckiego słowa „Nonne” (pl. zakonnica), ponieważ uwielbiała bezinteresownie pomagać innym. Nońcia mieszkała wraz ze swą liczną rodziną w polsko-romskim taborze, czyli grupie wspólnie podróżujących i obozujących Romów i Romek, liczącym około 80 osób. Po wybuchu drugiej wojny światowej i inwazji wojsk niemieckich oraz radzieckich na Polskę wiele rodzin romskich zdecydowało się na ucieczkę na Zachód. Tam jednak też nieustannie dyskryminowano i prześladowano osoby pochodzenia romskiego. Początek zagłady ludności romskiej, w języku romskim zwanej „Porajmos”, czyli „pochłonięcie”, i mającej na celu całkowitą eksterminację tej grupy, stanowiły przymusowe sterylizacje. Uzasadniano je tzw. „ustawą o zapobieganiu narodzin potomstwa obciążonego chorobą dziedziczną” z 14 lipca 1933 roku. Po wydaniu tzw. „rozkazu oświęcimskiego” z 16 grudnia 1942 roku sytuacja osób pochodzenia romskiego pogorszyła się jeszcze bardziej. Sterylizacji miały zostać poddane także te osoby, które w ramach „wyjątków” nie zostały deportowane do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau. Od lutego 1943 roku deportowano tam z Trzeciej Rzeszy i terenów okupowanych ponad 23 000 Romów, Romek, Sintów i Sintis. Z tego powodu wiele rodzin romskich zdecydowało się na ucieczkę, podobnie jak bliscy Alfredy. Niestety znaleźli się oni na terenach okupowanych przez Niemcy i rozbili obóz w lesie w pobliżu Białej Podlaskiej. W 1941 roku wojsko niemieckie odkryło i zaatakowało obozowisko. Nońcia, wówczas 15- lub 16-letnia, była tego dnia w pobliskiej wsi, aby zdobyć pożywienie dla rodziny. W drodze powrotnej, w pobliżu obozowiska, ktoś z okolicy ostrzegł ją słowami „Nie idź tam, Cyganeczko!”. Taki właśnie tytuł nosi jej wydana po wojnie autobiografia.

Nońcia przez wiele godzin ukrywała się w zrujnowanej stajni. Po powrocie do obozowiska dowiedziała się, że jej rodziców, rodzeństwo, dziadków, wujków i ciotkę zamordowano, a do pogrzebania ciał zmuszono okolicznych rolników. Jeden z najstarszych i największych taborów romskich w okolicy wymordowano w zaledwie kilka godzin. Po tej masakrze Alfreda uciekła do Rozwadowa (ukr. Rozwadiw) na terenie dzisiejszej Ukrainy. Tam rok później poznała mężczyznę, którego poślubiła. On również cudem przeżył niemiecki pogrom taboru romskiego. Niestety, wkrótce potem parę aresztowano podczas łapanki i wydano Niemcom. Jednak Nońci i jej mężowi co i raz udawało się uciec okupantom, raz w Lublinie, raz w Łodzi (niem. Lodz/Litzmannstadt). Po ucieczce z ostatniego miejsca uwięzienia Alfreda udała się do Rozwadowa, gdzie jej mąż wykonywał roboty przymusowe dla nazistowskiej paramilitarnej ekipy budowlanej. Tam zorganizowała sobie fałszywe papiery i zgłosiła się do pracy jako kolejarka. Tam też uratowała pierwsze z około pięćdziesięciorga dzieci, które udało jej się ocalić – Karola Gieriego, podanego jej potajemnie przez matkę z pociągu odjeżdżającego do Auschwitz. Narażając życie, Alfreda udawała się w miejsca masowych egzekucji i wśród zwłok poszukiwała dzieci, które przeżyły; wyciągała dzieci z pociągów jadących do okolicznych obozów koncentracyjnych i ratowała je przed pewną śmiercią, ukrywając je u zaprzyjaźnionych rodzin, w barakach kolejowych lub we własnym domu. Po zakończeniu wojny Nońcia wraz z mężem przeniosta się do Polski zachodniej. Po drodze napotykali wiele zagubionych, osieroconych i głodujących niemieckich dzieci. Im również nie odmawiali pomocy. Alfreda Markowska i jej mąż należą do nielicznych polskich Romów i Romek ocalałych z wojny i Zagłady. W 2006 roku, ponad 60 lat po wojnie, Nońcia otrzymała jedno z najwyższych polskich odznaczeń – order Polonia Restituta. Jest jedyną Romką, którą uhonorowano w ten sposób. Mimo to nigdy nie otrzymała odszkodowania za doznane prześladowania i aż do swojej śmierci 30 stycznia 2021 roku żyła z bardzo skromnej emerytury.

2. Zbiór metod nr 2

„Rodzina Ulmów – przykłady zachowania jednostek w Polsce pod okupacją niemiecką”

Metoda ta skupia się na różnorodności zachowań ludzkich w obliczu prześladowań Żydów i Żydówek w okupowanej Polsce. Osoby uczestniczące dyskutują na temat zróżnicowanych i złożonych zachowań przedstawicieli i przedstawioelek różnych grup społecznych w czasach narodowego socjalizmu i Zagłady. Zastanawiają przy tym się nad przypisanymi poszczególnym osobom rolami społecznymi i nad tym, jakie inne działania mogły one podjąć.

Informacje ogólne

Koncepcja

Opisane metody oparte są na historii rodziny Ulmów w czasach okupacji nazistowskiej i działaniach, jakie podejmowała ona w celu ratowania Żydów i Żydówek przed Zagładą. Z tym tematem ściśle wiąże się szeroka gama zachowań osób z bezpośredniego otoczenia rodziny. Osoby uczestniczące lepiej poznają ówczesne realia życia Polaków i Polek pochodzenia nieżydowskiego, analizują ich zachowania z różnych perspektyw i uczą się postrzegać je w kontekście zagrożenia represjami ze strony okupantów.

Cele edukacyjne

Osoby uczestniczące analizują różne grupy (np. ofiary, sprawców i sprawczynie, osoby pomagające, sąsiadów i sąsiadki) żyjące na terenie Polski w czasach okupacji nazistowskiej i uczą się rozumieć złożone aspekty poszczególnych ról społecznych. Analizują też pojęcia „ofiara” i „sprawca/sprawczyni” w kontekście reżimu nazistowskiego, zwracając uwagę na to, że pojęcia te często trudno jasno od siebie oddzielić; niektórzy zaliczają się do obu kategorii lub z czasem zmieniają kategorię. Ponadto osoby uczestniczące uświadamiają sobie, jakie dylematy i wyzwania towarzyszyły ludziom próbującym zachować ludzkość w nieludzkim systemie.

Materiały

Karty pracy (zestawy materiałów nr 1 i 2), kartki moderacyjne lub plakaty, pisaki lub markery

Grupa docelowa

Uczniowie i uczennice, edukatorzy i edukatorki powyżej 16. roku życia

Czas trwania

145 minut (20 min/25 min/50 min/25 min/25 min)

Krok nr 1: „Cicha dyskusja” o konstrukcjach sprawców/ sprawczyń i ofiar w czasach nazistowskich (20 min)

W ramach wprowadzenia do tematu na środku każdego z plakatów należy zapisać jedno z następujących pytań, a następnie rozwiesić je w pomieszczeniu lub rozłożyć na stołach:

- Z czym kojarzy Ci się słowo „sprawca” lub „sprawczyni” w kontekście okupacji nazistowskiej?
- Z czym kojarzy Ci się słowo „ofiara” w kontekście okupacji nazistowskiej?

Osoba prowadząca zwraca uwagę, że w trakcie tego ćwiczenia nie wolno rozmawiać. Osoby uczestniczące mają samodzielnie, po cichu zastanowić się nad swoimi odpowiedziami i zapisać je na plakatach. W tym celu otrzymują pisaki lub markery. Mogą też nawiązywać do odpowiedzi innych osób uczestniczących, uzupełniając i komentując ich zapiski, zgadzając się z nimi lub nie czy też dodając kolejne pytania.

Osoba prowadząca podsumowuje wyniki pracy na forum grupy. Osoby uczestniczące mają chwilę czasu, aby je przeanalizować. Następnie osoba prowadząca zadaje następujące pytania:

- Jakie skojarzenia są najbardziej typowe?
- Jaki jest typowy wizerunek ofiary? Jaki jest typowy wizerunek sprawcy/sprawczyń?

Krok nr 2: Definicje – pamięć (25 min)

Osoba prowadząca dzieli osoby uczestniczące na małe grupki lub prosi je o samodzielne podzielenie się. Kartki z → **zestawu materiałów nr 1** należy odpowiednio przyciąć i rozdać osobom uczestniczącym. Na tym etapie należy rozdać jedynie pojęcia ogólne, jak np. „ofiary”, „bierni obserwatorzy/bierne obserwarki” itp. Każda z grup otrzymuje zestaw zawierający wszystkie 8 pojęć.

Na początek osoby uczestniczące dyskutują w grupach o znaczeniu danych pojęć w kontekście narodowego socjalizmu i Zagłady i zapisują swoje skojarzenia na kartkach moderacyjnych. Następnie osoba prowadząca rozdaje grupom kartki z definicjami. Osoby uczestniczące dopasowują je do poszczególnych pojęć i związanych z nimi ról i porównują swoje skojarzenia z otrzymanymi definicjami. Osoba prowadząca rozpoczyna i moderuje dyskusję na temat wyników pracy, w razie potrzeby nawiązując do powszechnych stereotypów dotyczących zachowań w czasach nazistowskich, np. do błędnego przekonania, że większość osób w danym kraju pomagała Żydom i Żydówkom lub działała w ruchu oporu. Wspólnie z osobami uczestniczącymi zastanawia się, na ile płynne były granice między poszczególnymi kategoriami, np. między biernymi obserwatorami/obserwatorkami a płynącymi z prądem, i w jaki sposób te kategorie mogły się zmieniać z biegiem czasu, jak np. w przypadku Sophie i Hansa Schollów.

Na koniec osoby uczestniczące mogą zadawać pytania, a osoba prowadząca stara się na nie odpowiedzieć.

Krok nr 3: Analiza tekstu i prezentacja (50 min)

Każda z osób uczestniczących otrzymuje kartę pracy pt. „Rodzina Ulmów” z → **zestawu materiałów nr 2** i po kilka kartek moderacyjnych. Następnie czytają one tekst samodzielnie, po cichu, zaznaczając wszystkie występujące w nim postaci.

Wskazówki

Głównym tematem karty pracy pt. „Rodzina Ulmów” jest odmawianie ludziom człowieczeństwa, a także przemoc fizyczna i psychiczna.

Przy okazji omawiania wyników pracy warto nawiązać do antystłowińskiego rasizmu nazistów i jego konsekwencji sięgających aż do dziś.

Po przeczytaniu tekstu i zaznaczeniu występujących w nim postaci osoby uczestniczące mogą wybrać sobie jedną z następujących postaci lub grup:

1. Józef i Wiktoria Ulmowie
2. Włodzimierz Leś
3. polscy rolnicy i polskie rolniczki, o których mowa na końcu tekstu

Osoba prowadząca powinna dopilnować, aby wszystkie postaci i grupy zostały opracowane. Następnie osoby uczestniczące samodzielnie analizują wybrane postaci lub grupy, zapisując swoje wnioski na kartkach moderacyjnych:

- Zastanów się, która z kategorii z → **zestawu materiałów nr 1** (z kroku nr 2) najlepiej pasuje do tej osoby/tych osób.
- Jakie różne zachowania dostrzegasz u tej osoby/tych osób?
- Czy osoba ta/grupa ta zaliczała się do jednej kategorii, czy do kilku naraz? Czy kategorie te zmieniły się z upływem czasu?

Po samodzielnym wykonaniu tego zadania osoby uczestniczące wracają do pracy w tych samych grupach co w kroku nr 2. Porównują swoje odpowiedzi, dyskutują o podobieństwach i różnicach pomiędzy nimi. Osoba prowadząca zbiera wnioski i zapisuje je na plakatach.

Następnie wyniki pracy prezentowane są na forum grupy. Osoba prowadząca rozpoczyna i moderuje dyskusję o tym, jakie zachowania i kategorie osoby uczestniczące przypisały poszczególnym postaciom/grupom i dlaczego. W celu ułatwienia dyskusji można postużyć się następującymi pytaniami:

- Jakie czynniki miały wpływ na zachowanie i decyzje danej osoby/grupy osób?
- Jakie inne decyzje mogła podjąć ta osoba/grupa osób i jakie byłyby tego konsekwencje?
- Na ile osoba/grupa ta miała wolność wyboru?
- Co może oznaczać „wolność” w zależności od kontekstu?

Osoba prowadząca zachęca osoby uczestniczące do zadawania pytań, które pojawiły się w trakcie pracy nad tekstem i w grupach, oraz do dyskusji o napotkanych wyzwaniach, np. różnicach zdań czy dylematach, jakie mogły towarzyszyć opisywanym postaciom/grupom. Warto skorzystać z okazji, by poddać krytycznej analizie sposoby i zasady konstruowania grup i porozmawiać o tożsamościach grupowych, które mogą odgrywać istotną rolę także w życiu osób uczestniczących. Można przykładowo zapytać, do jakich grup osoby uczestniczące same by się zaliczyły lub do jakich grup zostałyby zaliczone przez innych w konkretnych sytuacjach, np. w kontekście szkoły, grona znajomych czy osób o wspólnych zainteresowaniach, języka, wyznania, wieku czy narodowości.

Krok nr 4: Ćwiczenie z wyrażania własnego zdania (25 min)

Ćwiczenie to rozpoczyna końcowy etap niniejszego zbioru metod. Osoba prowadząca czyta cytat Gustawa Herlinga-Grudzińskiego na głos. Następnie dekonstruuje cytat i rozpoczyna dyskusję na temat możliwości jego interpretacji. W tym celu zadaje na forum grupy następujące pytania: Jak rozumiecie tę wypowiedź? Z jakiej perspektywy mówi jej autor? Należy przy tym nawiązać do biografii Gustawa Herlinga-Grudzińskiego i odnieść ją do kontekstu historycznego. Następnie osoby uczestniczące wybierają jedną z możliwości: „Zgadzam się z autorem.”, „Nie zgadzam się z autorem.”, „Częściowo zgadzam się z autorem.” lub „Nie odpowiada mi żadna z możliwości.” i stają w wyznaczonym przez osobę prowadzącą miejscu w pomieszczeniu, odpowiadającym danej opcji. Osoba prowadząca pyta osoby uczestniczące o przyczyny wyboru akurat takiej odpowiedzi. Nie chodzi o to, aby ocenić słowa czy działania Gustawa Herlinga-Grudzińskiego jako dobre czy złe, lecz jedynie o to, aby uwrażliwić osoby uczestniczące na złożoność tematu i dać im przestrzeń do wyrażenia własnej opinii i nawiązania do własnych doświadczeń.

Następnie można przejść do dyskusji, w której osoba prowadząca może oprzeć się na następujących pytaniach ogólnych:

- Czy w sytuacjach ekstremalnych obowiązują inne zasady?
- Czy ludzie żyjący w nieludzkim systemie mogą w ogóle zachowywać się moralnie?
- Czy cel uświęca środki?
- Czy sposób postrzegania zachowań ludzkich zmienia się z czasem?

„Przekonałem się wielokrotnie, że człowiek jest ludzki w ludzkich warunkach, i uważam za upiorny nonsens naszych czasów próby sądenia go według uczynków, jakich dopuścił się w warunkach nieludzkich – tak jakby wodę można było mierzyć ogniem, a ziemię piekłem”.

Źródło: Gustaw Herling-Grudziński, *Inny świat*. Zapiski sowieckie, Kraków 2006, str. 140.

Wskazówka

Gustaw Herling-Grudziński (1919–2000) był polskim pisarzem i dziennikarzem na emigracji. W czasach drugiej wojny światowej należał do jednej z polskich organizacji podziemnych. W 1940 roku został aresztowany podczas próby nielegalnego przekroczenia granicy i zesłany do radzieckiego obozu pracy. Po zwolnieniu w 1942 roku walczył w Afryce Północnej i we Włoszech w armii utworzonej przez polski rząd na uchodźstwie. Po wojnie wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej. Swoje przeżycia w radzieckich więzieniach i łagrach opisał m.in. w książce *Inny świat* z 1951 roku.

Krok nr 5: Podsumowanie (25 min)

W celu wprowadzenia do dyskusji podsumowującej osoba prowadząca prosi osoby uczestniczące, aby przypomniły sobie sytuacje z własnego życia, w których inna osoba potrzebowała pomocy. Należy przy tym odpowiedzieć sobie na następujące pytania:

- Co myślałeś/myślałaś w tej sytuacji?
- Czy w sytuacji, w której trzeba było pomóc innej osobie, wesprzeć ją lub wstawić się za nią, zrobiłeś/zrobiłaś to czy zachowałeś/zachowałaś się inaczej?
- Co wpłynęło na Twoją decyzję?
- Jakie podobieństwa, a jakie różnice dostrzegasz między tamtą sytuacją a możliwościami działania rodziny Ulmów?
- Czym jest dla Ciebie odwaga cywilna? Jakie warunki muszą być spełnione, aby człowiek mógł się nią wykazać?

Na zakończenie osoba prowadząca może zapytać osoby uczestniczące, czy i jak zmienił się ich sposób postrzegania ofiar i sprawców/sprawczyń i co najbardziej zaskoczyło je w historii rodziny Ulmów.

Dalsze materiały,
uzupełnienia, glosariusz,
informacje dodatkowe

Ilustracje

Rys. 1: Dzieci rodziny Ulmów latem na łonie natury (źródło: Józef Ulma, ze zbiorów prywatnych Mateusza Szpytmy 0012, © Muzeum im. Rodziny Ulmów)

Rys. 2: Dzieci rodziny Ulmów podczas zabawy w domu rodzinnym (źródło: Józef Ulma, ze zbiorów prywatnych Mateusza Szpytmy 0015, © Muzeum im. Rodziny Ulmów)

Rys. 3: Wiktoria Ulma latem przed domem rodzinnym (źródło: Józef Ulma, ze zbiorów prywatnych Mateusza Szpytmy 0044, © Muzeum im. Rodziny Ulmów)

Bibliografia

Chiari, Bernhard (2003): „Der polnische Widerstand und die Juden: Anmerkungen zum Diskurs über den Zweiten Weltkrieg.“ Osteuropa, t. 53, nr 12, str. 1842–52. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/44931415>

Gall, Alfred (2010): Erfahrungsbericht und Erinnerungskultur. Polnische und russische Lagerliteratur in komparatistischer Perspektive. W: Kusber, Jan i in.: Historische Kulturwissenschaften. Positionen, Praktiken und Perspektiven. Transcript Verlag. Bielefeld.

Hilberg, Raul (1996): Täter, Opfer, Zuschauer – Die Vernichtung der Juden 1933–1945. S. Fischer. Frankfurt am Main.

Kosmala, Beate (2011): Hilfe und Rettung für Juden in Osteuropa mit dem Schwerpunkt Polen (wykład). 3. Międzynarodowa konferencja dot. badań nad Holokaustem: pomocnicy, ratownicy i łącznicy ruchu oporu, 27–28 stycznia 2011 r., Berlin.

Źródła internetowe

Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego (2019): Analyse: Ein Museum des Einvernehmens und der öffentlichen Diplomatie: das „Museum für die Polen, die während des Zweiten Weltkrieges Juden gerettet haben – Museum für die Familie Ulma“. <https://www.bpb.de/themen/europa/polen-analysen/293393/analyse-ein-museum-des-einvernehmens-und-der-oeffentlichen-diplomatie-das-museum-fuer-die-polen-die-waehrend-des-zweiten-weltkrieges-juden-gerettet-haben-museum-fuer-die-familie-ulma/>

POLIN Muzeum Historii Żydów Polskich (2011): 67th Anniversary of murdering the Ulmas and the Jews they were hiding. <https://sprawiedliwi.org.pl/en/news/67th-anniversary-murdering-ulmas-and-jews-they-were-hiding>

POLIN Muzeum Historii Żydów Polskich (2019): Story of the Ulma Family. <https://sprawiedliwi.org.pl/en/stories-of-rescue/story-rescue-ulma-family>

Schmölzer, Michael (2020): Antisemitismus. Retter und Vernichter. W: Wiener Zeitung, 7.11.2020 r. <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/reflexionen/vermessungen/2081624-Retter-und-Vernichter.html>; ostatni dostęp 14.09.2022 r.

Wiener Zeitung (2020): Antisemitismus. Retter und Vernichter. <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/reflexionen/vermessungen/2081624-Retter-und-Vernichter.html>

Yad Vashem (2022): Ausstellung: „Ich bin meines Bruders Hüter. Die Ehrung der Gerechten unter den Völkern“: Den höchsten Preis zahlen. Józef und Wiktoria Ulma. <https://www.yadvashem.org/yv/de/exhibitions/righteous/ulma.asp>

Ofiary	Bojownicy/bojowniczk ruchu oporu
Bierni obserwatorzy/ bierne obserwator ki	Kolaboranci/kolaborant ki
Ratujący	Donosiciele/donosiciel ki
Sprawcy/sprawczynie	„Płynący/płynące z prądem”
<p>... to miliony osób prześladowanych przez nazistów za swoje poglądy polityczne, wyznanie, swoją orientację seksualną lub z pobudek antysemickich czy rasistowskich. Osoby te były pozbawiane praw, aresztowane, torturowane, często mordowane.</p>	<p>... to osoby, które współpracowały z nazistami i aktywnie wspierały reżim nazistowski. Powody takiego zachowania bywały różne: czasem było to poparcie dla antysemickiej i rasistowskiej ideologii nazistowskiej, czasem dążenie do własnych celów majątkowych lub politycznych, a czasem też strach o własne życie.</p>
<p>... to osoby, które w czasach Zagłady odegrały rolę wyłącznie bierną. Nie brały udziału w zbrodniach, ale też nie sprzeciwiały się im. Przyglądały się wszystkiemu z boku, pozornie obojętnie, ale w rzeczywistości przejmowały domy, mieszkania i miejsca pracy pozostałe po deportowanych Żydach i Żydówkach. Wiele z tych osób po zakończeniu drugiej wojny światowej twierdziło, że nie wiedziało nic o zbrodniach nazistowskich czy Zagładzie. Podobną postawę przyjmowało zresztą wiele państw, osób duchownych czy organizacji humanitarnych takich jak Czerwony Krzyż.</p>	<p>... to wprowadzona w procesach powojennych kategoria osób, które wprawdzie np. należały do NSDAP, płaciły składki członkowskie i brały udział w obowiązkowych wiecach partyjnych, ale robiły to bez większego przekonania czy zaangażowania, a jedynie po to, aby czerpać korzyści z obowiązującego systemu politycznego albo uniknąć wykluczenia społecznego.</p>
<p>... to osoby, które pomagały prześladowanym, np. Żydom i Żydówkom, ukrywać się lub uciekać przed nazistami. Same często ryzykowały przez to życie. Osoby takie m.in. ukrywały prześladowanych w kryjówkach, np. na strychach, w szopach czy tajnych pokojach, dostarczały im jedzenie, choć same miały niewiele kartek na żywność, i organizowały możliwości dalszej ucieczki.</p>	<p>... to osoby winne wykluczenia społecznego, pozbawienia praw, prześladowań i zabójstw pojedynczych osób i całych grup ludności w czasach narodowego socjalizmu i Zagłady. Zaliczają się do nich członkowie i członkinie NSDAP i SS, policjanci i policjantki, wojskowi i wojskowe głównie narodowości niemieckiej, ale też osoby innych narodowości, które z różnych powodów brały udział w prześladowaniach i zbrodniach.</p>
<p>... to osoby, które dobrowolnie donosiły na innych, aby czerpać z tego osobiste korzyści. Zgłaszały one władzom nazistowskim m.in. osoby, które krytykowały ideologię nazistowską lub utrzymywały kontakty z Żydami i Żydówkami.</p>	<p>... to osoby, które aktywnie sprzeciwiały się reżimowi nazistowskiemu i walczyły z nim – jedne z bronią w ręku, inne zaś pokojowymi metodami, np. przemycając zakazane towary albo przekazując tajne informacje wrogom nazistowskich Niemiec.</p>

Rozwiązanie zadania: 1g, 2b, 3a, 4d, 5h, 6f, 7c, 8e

1	2
3	4
5	6
7	8
a	b
c	d
e	f
g	h

Rodzina Ulmów

Zabójstwo rodziny Ulmów, która ukrywała Żydów i Żydówki w czasach prześladowań nazistowskich i została z tego względu razem z nimi zamordowana, jest w polskiej kulturze symbolem cierpienia i martyrologii narodu polskiego pod okupacją niemiecką w czasach drugiej wojny światowej. Często nie wspomina się jednak o tym, że w polskim społeczeństwie dochodziło też do kolaboracji i donosów. Historia rodziny Ulmów jest przykładem obu tych aspektów.

Józef Ulma, z zawodu rolnik, z zamiłowania fotograf (dzięki czemu kilka zdjęć rodziny i jej ówczesnego życia zachowało się do dziś) mieszkał wraz z żoną Wiktorią i szóstką dzieci w małym miasteczku Markowa w powiecie łańcuckim w województwie podkarpackim. Latem 1942 roku wojska niemieckie przemocą wypędziły z domów i rozstrzelały mieszkańców i mieszkanki pochodzenia żydowskiego. Całe miasteczko, w tym też rodzina Ulmów, stało się świadkiem tej zbrodni. Zwłoki pomordowanych zakopano na terenie dawnego cmentarzyska zwierząt. Jesienią 1942 roku prześladowania i zabójstwa polskich Żydów i Żydówek (zarówno przez niemieckiego okupanta, jak i przez ludność polską pochodzenia nieżydowskiego) osiągnęły swój tragiczny szczyt. Wtedy to żydowska rodzina Goldmanów z Łańcuta – Saul i jego czterech synowie (w Łańcutie posługiwali się nazwiskiem „Szall”, nie wiadomo jednak, z jakiego powodu) – przybyła do Markowej, aby się ukryć, i poprosiła o pomoc rodzinę Ulmów. Ulmowie się zgodzili, a niewiele później ukryli też dwie siostry, Gołdę i Leę Goldman.

Choć gospodarstwo Ulmów leżało na skraju miasteczka, ukrywający się zostali szybko odkryci. Nie do końca wiadomo, kto poinformował władze niemieckie o miejscu ich pobytu. Kilka relacji wskazuje jednak na to, że był to polski policjant pochodzenia ukraińskiego, Włodzimierz Leś z Łańcuta, należący do tzw. „granatowej policji”. „Granatowa policja” były to polskie jednostki policyjne zorganizowane przez niemieckiego okupanta w Generalnym Gubernatorstwie 17 grudnia 1939 roku, do których rekrutowano polskich policjantów sprzed wojny. Do zadań „granatowej policji” należało m.in. pilnowanie przestrzegania ustaw antyżydowskich. Początkowo rodzina Goldmanów ukrywała się u Włodzimierza Lesia za zapłatą. Ten jednak bezprawnie przywłaszczył sobie ich majątek i wyrzucił ich z domu, niczego im nie oddając. Goldmanowie zażądali zwrotu swoich rzeczy, a gdy to nie nastąpiło, stracili zaufanie do Lesia i przenieśli się do rodziny Ulmów. Najprawdopodobniej to policjant odkrył ich nową kryjówkę i doniósł na nich. Być może postąpił tak, bo obawiał się, że w razie klęski Niemiec będzie musiał zwrócić majątek Goldmanów/Szallów, który przyjął na przechowanie na czas ukrywania ich u siebie. Zdecydował się więc zdradzić prawowitych właścicieli, aby pozbyć się ich, zanim Polska zostanie wyzwolona i zechcą zażądać zwrotu swojego mienia. W lutym 1944 roku wojska radzieckie dotarły do Markowej. Włodzimierz Leś sądził, że od końca wojny dzieli go już tylko kilka

tygodni. W tej sytuacji musiał dokonać wyboru: zwrócić zagrabiony majątek lub zdradzić Ulmów i Goldmanów/Szallów. Zdecydował się na donos. W nocy z 23 na 24 marca 1944 roku do Markowej przybyli niemieccy policjanci z Łańcuta w asyście rekrutów z polskiej policji pomocniczej. Ukrywająca się w gospodarstwie Ulmów grupa Żydów i Żydówek została natychmiast odkryta i rozstrzelana na miejscu. Następnie rozstrzelano też rodzinę Ulmów – Józefa, jego żonę Wiktorię, będącą wówczas w zaawansowanej ciąży, i sześcioro ich dzieci w wieku od dwóch do ośmiu lat: Stanisławę, Barbarę, Władysławę, Franciszka, Antoniego i Marię. Włodzimierz Leś, polski policjant, który zdradził rodzinę Ulmów i ukrywających się u nich Żydów i Żydówki, po nadejściu Armii Czerwonej został stracony za kolaborację z Niemcami przez członków Polskiego Państwa Podziemnego – tajnej organizacji walczącej z okupantem.

Jehuda Erlich, Ocalony z Holocaustu, który ukrywał się w odległej zaledwie o kilka kilometrów od Markowej Sieteszy, tak opisał tragiczne konsekwencje zabójstwa rodziny Ulmów dla okolicznej ludności:

„To były ciężkie czasy dla nich [Jana i Marii Wigluszów, którzy ukrywali Erlicha] i dla nas. Niemcy i polscy rolnicy połączyli siły i razem ruszyli na poszukiwania ukrywających się Żydów. Wiosną 1944 roku odkryto żydowską rodzinę, którą ukrywali polscy rolnicy. Ta polska rodzina – osiem osób, w tym ciężarna kobieta – została zgłodzona razem z ukrywającymi się Żydami. To wywołało kompletną panikę wśród innych polskich rolników, którzy też ukrywali u siebie Żydów. Następnego ranka znaleziono zwłoki 24 Żydów. Rolnicy, którzy ukrywali ich przez 20 miesięcy, własnoręcznie ich wymordowali” (Jad Waszem 2022).

Yehuda Erlich

Mimo śmiertelnego przerażenia i prób zastraszenia wielu rolników i wiele rolniczek nadal pomagało osobom pochodzenia żydowskiego, ukrywając je przed okupantem. Od zakończenia drugiej wojny światowej ok. 7000 Polaków i Polek zostało wyróżnionych przez Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu Jad Waszem tytułem „Sprawiedliwych wśród Narodów Świata”. Tytuł ten jest przyznawany osobom, które ratowały Żydów i Żydówki, ryzykując przy tym własne życie i nie czerpiąc z tego żadnych korzyści. Gdy takie działania zostawały odkryte, prawo obowiązujące w Generalnym Gubernatorstwie przewidywało karę śmierci zarówno dla ukrywających się Żydów i Żydówek, jak i dla niosących im pomoc Polaków i Polek. Część społeczeństwa polskiego pochodzenia nieżydowskiego miała jednak poglądy antysemitowskie, które nieraz prowadziły do aktów przemocy. Przykładem może być zabójstwo grupy Żydów i Żydówek w Jedwabnem, gdzie zostali oni zamknięci w stodole, a następnie podpaleni przez swoich polskich sąsiadów i polskie sąsiadki. Tymczasem ludność polska cierpiała wskutek wyniszczającej wojny prowadzonej przez wojska niemieckie. Rozpoczęła się ona w 1939 roku od inwazji Wehrmachtu na Polskę, a u jej podstaw leżało m.in. uznanie Polaków i Polek w ideologii nazistowskiej za „gorszą rasę”.

Rys. 1: Dzieci rodziny Ulmów latem na łonie natury

Rys. 2: Dzieci rodziny Ulmów podczas zabawy w domu rodzinnym

Rys. 3: Wiktoria Ulma latem przed domem rodzinnym

Zdjęcia, które tu widzicie, zrobił sam Józef Ulma. Był pasjonatem fotografii, a zdjęcia z jego zbiorów dają nam ciekawy wgląd w życie codzienne rodziny Ulmów i warunki, w jakich mieszkała.

3. Zbiór metod nr 3

„Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

W ramach tego zbioru metod osoby uczestniczące na podstawie analizy dokumentów historycznych poznają historię polskiej żydowskiej rodziny Kleinhändlerów – jednej z wielu rodzin rozdzielonych przez drugą wojnę światową. Wcielając się w ramach gry w role historyków i historyczek oraz dziennikarzy i dziennikarek, osoby uczestniczące uczą się lepiej rozumieć znaczenie historii rodzin we współczesnym świecie, a także zyskują możliwość zbadania i zrekonstruowania własnych historii rodzinnych.

Informacje ogólne

Koncepcja

Dokumenty historyczne i archiwa są bezcennym źródłem wiedzy o Zagładzie. Praca nad historią rodziny Kleinhändlerów ma zainspirować osoby uczestniczące do refleksji na temat struktur rodzinnych w czasach drugiej wojny światowej, a także do porównania ich z obecną sytuacją osób będących na uchodźstwie bądź emigracji. Rekonstrukcja skomplikowanych losów rodziny pozwoli osobom uczestniczącym z jednej strony uzyskać wyobrażenie o wyzwaniach, z jakimi muszą mierzyć się osoby będące na uchodźstwie lub na wygnaniu, a z drugiej strony zrozumieć pracę i funkcję społeczną historyków i historyczek oraz dziennikarzy i dziennikarek.

Cele edukacyjne

Osoby uczestniczące dowiadują się, jak silne piętno reżim nazistowski odcisnął na życiu rodzinnym prześladowanych grup. Dzięki tej wiedzy zostają uwrażliwione na wyzwania, którym musiały stawić czoła przymusowo rozdzielone rodziny. Jednocześnie uczą się rekonstruować historie rodzinne na podstawie różnych materiałów źródłowych. Osoby uczestniczące zastanawiają się też nad rolą społeczną mediów i nauk historycznych oraz ich wzajemnymi powiązaniem. Uczą się identyfikować związki współczesności z przeszłością, a także dostrzegać pomiędzy nimi konkretne podobieństwa i różnice. Ponadto uwrażliwione zostają na trudności i potrzeby ludzi na uchodźstwie.

Materiały

Źródła historyczne, mapa sprzed czasów drugiej wojny światowej, whiteboard albo plakaty formatu co najmniej A1 lub B1, kartki moderacyjne, zestawy materiałów dla grup 1–6, karta poglądowa do układanki grupowej

Rozwiązania zadań, a także dalsze informacje o rodzinie Kleinhändlerów dostępne są pod kodem QR na końcu wprowadzenia.

Osoby zainteresowane zgłębieniem tematu znajdą dodatkowe informacje o rodzinie Kleinhändlerów w materiałach archiwalnych Ghetto Fighters' House (GFH) w Izraelu. Materiały te można wykorzystać też jako uzupełnienie pracy w grupach.

Grupa docelowa

Uczniowie i uczennice, edukatorzy i edukatorki powyżej 16. roku życia

Czas trwania

245 min (15 min/20 min/60 min/50 min/60 min/25 min/15 min)

Krok nr 1: „Cicha dyskusja” na temat osobistego podejścia do tematu rodziny (15 min)

W ramach wprowadzenia osoby uczestniczące zastanawiają się nad własną historią rodzinną. W tym celu należy zastosować metodę tzw. „cichej dyskusji”. Osoba prowadząca pisze słowo „rodzina”

na środku plakatu i prosi osoby uczestniczące, aby dopisały na plakacie wszystko, co kojarzy im się z tym pojęciem. W tym celu otrzymują one pisaki lub markery. Następnie wyniki pracy są pokrótce omawiane na forum grupy.

Osoba prowadząca podsumowuje wyniki i rozpoczyna dyskusję. Należy przy tym podkreślić, że rodzina to temat niezwykle osobisty i indywidualny oraz że funkcje rodziny w pewnych kontekstach społecznych zmieniają się z czasem.

Krok nr 2: Rozmowa po cichu (20 min)

Na następnym etapie osoby uczestniczące dobierają się w pary lub małe grupy i ściszym głosem omawiają pytania umieszczone w widocznych miejscach w pomieszczeniu:

- Czy Twoja rodzina ma zdjęcia rodzinne, listy albo inne dokumenty z czasów drugiej wojny światowej?
- Jeśli tak, to dlaczego je zachowała?
- Dlaczego ktoś mógłby nie chcieć zachować takich zdjęć i dokumentów?
- Czy znasz współczesne rodziny, które mieszkają z daleka od siebie albo są w inny sposób rozdzielone?
- Z jakich powodów? Czy był to ich własny wybór?
- Czy znasz rodziny, które zostały rozdzielone w przeszłości, np. wskutek wojny? Dlaczego tak się stało?

Wyniki należy podsumować na forum grupy. Warto przy okazji podkreślić znaczenie historycznych dokumentów, a także omówić wyzwania, powtarzające się zjawiska i kwestie odpowiedzialności w kontekście uchodźstwa, migracji i podejścia społeczeństwa do tych zagadnień.

Wskazówka

Temat rodziny to temat niezwykle osobisty. Dlatego osoba prowadząca powinna wyraźnie podkreślić, że nikt nie musi dzielić się swoimi przemyśleniami, jeśli tego nie chce.

Krok nr 3: Układanka grupowa (>60 min)

W toku pracy z materiałami źródłowymi wszystkie osoby uczestniczące na początek wcielają się w rolę historyków lub historyczek i zapoznają się z losami rodziny Kleinhändlerów.

W ramach wprowadzenia osoba prowadząca czyta na głos aktualny cytat Dalii Gavish, z domu Kleinhändler (można go znaleźć w przedmowie do niniejszej publikacji lub pod kodem QR). Dalia podkreśla w nim konieczność przekazywania kolejnym pokoleniom historii rodzinnych z czasów narodowego socjalizmu i Zagłady. Następnie osoba prowadząca pokrótce przedstawia następujące osoby (jedynie nazwiska i daty urodzenia, aby nie zdradzić zbyt wiele):

RACHEL-LEAH HOCHNER, urodzona w 1909 roku w Tarnowie w Galicji
ABRAHAM KLEINHÄNDLER, urodzony w 1907 roku w Tarnowie w Galicji
DALIA KLEINHÄNDLER, urodzona w 1937 roku w Hajfie w Palestynie (dzisiejszy Izrael)

ELLA HOCHNER, urodzona w 1917 roku w Tarnowie w Galicji

Aby przygotować się do przeprowadzenia metody i na ewentualne pytania osób uczestniczących, osoba prowadząca może zapoznać się z dalszymi informacjami dotyczącymi rodziny Kleinhändlerów dostępnymi za pośrednictwem kodu QR. Znajdują się tam też zdjęcia członków rodziny, które można wydrukować lub wyświetlić na ekranie.

Osoby uczestniczące dzielą się na 6 małych grup po 3–5 osób. Każda z grup zajmuje się jednym wybranym okresem z życia rodziny Kleinhändlerów. W tym celu grupy otrzymują po jednej karcie pracy zawierającej wstępny quiz, odpowiednie dokumenty historyczne i kartę poglądową układanki grupowej z → **zestawów materiałów 1–6, 7**. Po analizie dokumentów, listów oraz zdjęć i udzieleniu odpowiedzi na pytania grupa wspólnie rekonstruuje długą drogę Dalii i Rachel Kleinhändler. Następnie osoby uczestniczące decydują, kto z nich na kolejnym etapie, po wykonaniu wszystkich pozostałych zadań, wcieli się w rolę historyków lub historyczek i dziennikarzy lub dziennikarek. Podział powinien wynosić mniej więcej pół na pół.

Rozwiązanie quizu

GRUPA 1: 1 b, 2 a, 3 d, 4 c	GRUPA 2: 1 d, 2 c, 3 a, 4 b
GRUPA 3: 1 b, 2 c, 3 d, 4 a	GRUPA 4: 1 b, 2 d, 3 a, 4 c
GRUPA 5: 1 c, 2 d, 3 a, 4 b	GRUPA 6: 1 c, 2 d, 3 b, 4 a

Krok nr 4: Przygotowanie gry z podziałem na role, poszukiwanie informacji (50 min)

Przygotowanie gry z podziałem na role (20 min)

Rozwiązując układankę grupową, osoby uczestniczące uzyskały już wstępny wgląd w życie rodziny Kleinhändlerów oraz zadania historyków i historyczek. Choć metody pracy historyków/historyczek i dziennikarzy/dziennikarek mają nieraz ze sobą wiele wspólnego, to istnieją też różnice, które osoba prowadząca omawia na tym etapie:

Dla dziennikarzy i dziennikarek decydującą rolę odgrywa aktualność tematu i jego związek ze współczesnością. Jeśli specjalizują się w tematach historycznych, zazwyczaj poszukują podobieństw i różnic między przeszłością a teraźniejszością, podkreślają analogie albo opisują aktualne wydarzenia jako konsekwencje wydarzeń z przeszłości. Hołdują przy tym najważniejszej zasadzie publicystycznej: poszanowaniu prawdy i godności ludzkiej oraz przekazywaniu opinii publicznej wyłącznie informacji zgodnych z prawdą.

Poszanowanie prawdy obowiązuje też historyków i historyczki. Ich praca polega na opracowaniu, zrozumieniu i rekonstrukcji wydarzeń z przeszłości, a także dawnych układów społecznych, kulturowych i politycznych na podstawie różnych dokumentów historycznych. W tym celu należy najpierw zebrać źródła, krytycznie je przeanalizować, a potem zinterpretować i umiejscowić w odpowiednim kontekście.

Następnie obie grupy – historycy i historyczki oraz dziennikarze i dziennikarki – zgłębiają temat. Zadaniem historyków i historyczek jest umieszczenie opracowywanych wydarzeń w kontekście historycznym i ich rekonstrukcja. Dziennikarze i dziennikarki tymczasem wspólnie przygotowują się do konferencji prasowej z udziałem historyków i historyczek, podczas której zamierzają przedstawić swój projekt filmu dokumentalnego. Aby go nakręcić, chcą przeprowadzić wywiady z historykami i historyczkami jako osobami specjalizującymi się w temacie. Zadaniem dziennikarzy i dziennikarek jest przy tym odniesienie historii rodziny Kleinhändlerów do współczesności i refleksja nad znaczeniem tematu dla dzisiejszego społeczeństwa.

Dla historyków i historyczek

Aby lepiej zwizualizować najważniejsze aspekty tematu, podczas przygotowań do gry osoby uczestniczące zapisują najważniejsze informacje z danego okresu (daty, miejsca, nazwiska) na kartkach moderacyjnych. Podczas wywiadu z historykami i historyczkami kartki te można rozłożyć na podłodze lub przypiąć do plakatu wraz z innymi dokumentami historycznymi, aby łatwiej było zorientować się w temacie.

Dla dziennikarzy i dziennikarek

Dziennikarze i dziennikarki ze wszystkich grup wspólnie przygotowują oświadczenie podkreślające, jak ważną rolę odgrywałby film dokumentalny o rodzinie Kleinhändlerów. W oświadczeniu tym przedstawiają swoją motywację do nakręcenia filmu, ale też podkreślają zalety filmów dokumentalnych w porównaniu do innych mediów, np. gazet czy audycji radiowych. Jednocześnie opracowują listę pytań, które zamierzają zadać historykom i historyczkom w trakcie wywiadu. Należy przy tym poruszyć następujące tematy: uczucia członków rodziny Kleinhändlerów, ich przeżycia, wyzwania, którym musieli stawić czoła, związki ze współczesnością (uchodźstwo, sposoby podróżowania, biurokracja związana z uchodźstwem i migracją), znaczenie dla dzisiejszego społeczeństwa itp.

Przykładowe pytania:

- Gdzie przebywała osoba X w danym okresie?
- Dlaczego osoba X tam przebywała? Co ją tam sprowadziło?

- Jak osoba X czuła się w tym miejscu?
- Jakim wyzwaniom osoba X musiała stawić czoła w tym okresie?
- Z jakich źródeł pochodzą te informacje/materiały historyczne?
- Co te materiały mówią nam o tamtych czasach i sytuacji społecznej?
- Jakie dostrzegacie w tym analogie do czasów współczesnych?

Poszukiwanie dalszych informacji w celu zgłębienia tematów dotyczących historii rodzinnych (30 min)

Dodatkowo osoby uczestniczące mogą zgłębić następujące tematy:

Dla historyków i historyczek

Historia Palestyny i Izraela w pierwszej połowie XX wieku (Dlaczego rodzina Kleinhändlerów się tam przeprowadziła? Jakie konflikty zaistniały wówczas pomiędzy ludnością arabską a żydowską?)

Dla dziennikarzy i dziennikarek

Życie Polaków i Polek pochodzenia żydowskiego i nieżydowskiego w Tarnowie przed wojną, w jej trakcie i po wojnie; historia cmentarza żydowskiego w Tarnowie

Dla obu grup

Historia obozu koncentracyjnego Bergen-Belsen, w tym omówienie różnych grup więźniów, np. tzw. „więźniów/więźniarek na wymianę” (do których zaliczali się też Kleinhändlerowie) lub życia codziennego w obozie

Dodatkowe informacje uzyskane na tym etapie należy zawrzeć w prezentacji podczas gry.

Krok nr 5: Gra z podziałem na role (60 min)

Dziennikarze i dziennikarki reprezentują stację telewizyjną X i zamierzają nakręcić film dokumentalny o rodzinie Kleinhändlerów. Aby uzyskać jak najwięcej informacji, przeprowadzają wywiad z historykami i historyczkami badającymi historię tej rodziny. Ich zadaniem z kolei jest zaprezentować szczegółowe informacje dotyczące rodziny i w ten sposób pomóc dziennikarzom i dziennikarkom.

Historycy i historyczki powinni/powinny w swoich wywiadach zawrzeć jak najwięcej pojęć z układanki swojej grupy. Dziennikarze i dziennikarki pomagają im w tym, zadając konkretne pytania.

Podczas wywiadów należy przedstawić też dokumenty archiwalne, aby uzupełnić jak najwięcej szczegółów z życia rodziny. Dziennikarze i dziennikarki zadają swoim rozmówcom i rozmówczyniom pytania opracowane na etapie przygotowań do gry. Jednocześnie starają się omówić wszystkie ważne aspekty z każdego z okresów, nad którymi pracowali w kroku nr 2 (układanka grupowa); jeśli

jakichś informacji jeszcze brakuje, muszą konkretnie o nie zapytać. Osoba prowadząca pilnuje, aby wywiady poszczególnych grup nie przekraczały 10 minut. Jeśli zajdzie taka potrzeba, na koniec osoba prowadząca poprawia lub uzupełnia pojęcia i dane historyczne, które zostały przedstawione niepoprawnie lub niekompletnie.

Krok nr 6: **Burza mózgów: film dokumentalny (25 min)**

Na kolejnym etapie historycy i historyczki zastanawiają się wspólnie z dziennikarzami i dziennikarkami, na jakich kwestiach merytorycznych powinien skupiać się film i jakie aspekty z życia rodziny Kleinhändlerów oraz ówczesnej sytuacji społecznej należałoby naświetlić.

Mogą im w tym pomóc następujące pytania:

- Co najbardziej zaskoczyło Was w historii rodziny Kleinhändlerów? Dlaczego?
- Które chwile czy sytuacje w życiu rodziny Kleinhändlerów były najbardziej przełomowe i całkowicie zmieniły ich życie?
- Czy Kleinhändlerowie mogli na którymś z etapów postąpić inaczej? Jeśli tak, jaki mieli wybór? Co ograniczało ich możliwości? (np. pieniądze, struktury władzy, biurokracja, warunki podróży, szlaki komunikacyjne)
- Gdyby rodzina Kleinhändlerów dziś znalazła się w podobnej sytuacji, co wyglądałoby inaczej w porównaniu z ich prawdziwą historią, a co podobnie?
- Dlaczego Kleinhändlerowie przechowywali swoje dokumenty tak długo, że zachowały się one aż do dziś?

Krok 7: **Dyskusja podsumowująca (15 min)**

Na koniec osoba prowadząca omawia na forum grupy wyniki pracy i odpowiada na ewentualne pytania osób uczestniczących. Podkreśla przy tym znaczenie historii rodziny Kleinhändlerów dla obecnych realiów życia i wskazuje ewentualne analogie do aktualnych wydarzeń. Ponadto zachęca osoby uczestniczące do refleksji nad znaczeniem dokumentów historycznych, rolą społeczną historyków i historyczek oraz dziennikarzy i dziennikarek, a także związanymi z nią sposobami pozyskiwania informacji. Przy okazji dyskusji podsumowującej warto porozmawiać o odpowiedzialności społecznej mediów jako tzw. „czwartej władzy”. Można też zwrócić uwagę na ryzyko zawarcia przesłanek politycznych w relacjach historycznych czy medialnych na pewne tematy.

Przykładowe pytania i tematy w dyskusji podsumowującej:

- W jakim sensie zawdzięczamy (prawdziwym) historykom i historyczkom możliwość pracy z tymi źródłami?
- W jakich celach mogą nam być potrzebne dokumenty historyczne?
- Jakie wyzwania czekały historyków i historyczki podczas badań nad historią tej rodziny?
- Jaką rolę odgrywają media w odkrywaniu i rozpowszechnianiu takich historii?
- Jak sposób, w który media przedstawiają pewien temat, może wpłynąć na nasz sposób postrzegania tego tematu?
- Jakie możliwości współkształtowania naszego dzisiejszego społeczeństwa zyskujemy, ucząc się o przeszłości?

Wskazówka

Aby materiały źródłowe – w oryginale spisane w różnych językach i stylach – były zrozumiałe dla osób uczestniczących, słabo czytelne fragmenty tekstu zostały w źródłach uzupełnione, a niektóre wyrażenia poprawione lub dodatkowo objaśnione. Jednocześnie starano się jak najwierniej zachować sformułowania użyte przez autorów i autorki tekstów, aby nie odbierać dokumentom autentyczności.

PODZIĘKOWANIA

Dziękujemy Dalii Gavish i jej bliskim za ogromną rolę, jaką odegrali w opracowaniu tej metody.

**Dalsze materiały,
uzupełnienia, glosariusz,
informacje dodatkowe**

Ilustracje

Grupa nr 1

Rys. 1: List organizacji He-Chaluc do Abrahama Kleinhändlera (źródło: akta nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 2: Zdjęcie Rachel Kleinhändler z rodziną i przyjaciółmi podczas pożegnania na dworcu w Tarnowie (źródło: pozycja nr 61412, archiwum fotografii, GFH)

Rys. 3 a: Pocztówka z wizerunkiem Nowej Synagogi przed wojną (źródło: akta nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 3 b: Zdjęcie współczesnego budynku w miejscu Nowej Synagogi (źródło: Frederik Körber)

Grupa nr 2

Rys. 4 a: Rachel-Leah Kleinhändler z córką Dalią w Tarnowie (Polska), 24 września 1940 r. (źródło: pozycja nr 61456, archiwum fotografii, GFH)

Rys. 4 b: Dalia Kleinhändler (źródło: zbiory prywatne rodziny Gavishów, Izrael, 2021 r.)

Rys. 5: Dalia Kleinhändler z kuzynem Mosze Fränkelem w Tarnowie (Polska), 15 sierpnia 1941 r. (źródło: pozycja nr 61457, archiwum fotografii, GFH)

Rys. 6: List Abrahama Kleinhändlera do kancelarii rządu Palestyny (źródło: pozycja nr 61457, archiwum fotografii, GFH)

Rys. 7: List z Wydziału Imigracji Agencji Żydowskiej w Jerozolimie (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Grupa nr 3

Rys. 8 a: Pocztówka kupiona przez Rachel w Vittel we Francji w roku 1944 (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 8 b: Pocztówka kupiona przez Rachel w Vittel we Francji w roku 1944 (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 9 a: Pocztówka z Vittel z 11 czerwca 1944 r. wysłana przez Rachel do Abrahama (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 9 b: Pocztówka z Vittel z 11 czerwca 1944 r. wysłana przez Rachel do Abrahama (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 10: Koperta zaadresowana do Abrahama Kleinhändlera ze stemplem „Korespondencja internowanych” (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 11: List z Vittel z 4 czerwca 1944 r. wysłany przez Rachel do Abrahama (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 12: Pocztówka z Vittel z 21 czerwca 1944 r. wysłana przez Rachel do Abrahama (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 13: List z Vittel wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 24 maja 1945 r. (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Grupa nr 4

Rys. 14 a: List z La Bourboule z 11 czerwca 1945 r. wysłany przez Rachel do Abrahama (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 14 b: List z La Bourboule z 11 czerwca 1945 r. wysłany przez Rachel do Abrahama (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 15 a: List z La Bourboule wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 18 czerwca 1945 r. (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 15 b: List z La Bourboule wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 18 czerwca 1945 r. (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 16 a: List z La Bourboule wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 22 lipca 1945 r. (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 16 b: List z La Bourboule wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 22 lipca 1945 r. (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 16 c: List z La Bourboule wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 22 lipca 1945 r. (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Grupa nr 5

Rys. 17 a: List z Hajfy z 25 lipca 1945 r. wysłany przez Abrahama do Sekretarza Generalnego palestyńskiego rządu Izraela (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 17 b: List z Hajfy z 25 lipca 1945 r. wysłany przez Abrahama do Sekretarza Generalnego palestyńskiego rządu Izraela (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Grupa nr 6

Rys. 18: Odpowiedź Sekretarza Generalnego palestyńskiego rządu Izraela wysłana do Abrahama (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 19 a: Dowód tożsamości Rachel Kleinhändler, wystawiony przez palestyński rząd Izraela (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 19 b: Dowód tożsamości Rachel Kleinhändler, wystawiony przez palestyński rząd Izraela (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 20: Pocztówka z 17 września 1946 r. wysłana przez Ellę i Monka do Rachel Kleinhändler (źródło: pozycja nr 13280, spis zbiorów, GFH)

Rys. 21: Zdjęcie Moshe Millera i Elli Hochner (siostry Rachel) w dniu ślubu w obozie dla dipisów Föhrenwald (źródło: pozycja nr 67801, archiwum fotografii, GFH)

Bibliografia

Deuze, Mark (2005): What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. W: *Journalism*, 6(4), str. 442–464.

Herz, Dietmar / Steets, Julia (2002): Palästina: Gaza und Westbank. Geschichte, Politik, Kultur. C. H. Beck Verlag. Monachium, str. 11–21.

Jansen, Ludger (2008): Die Wahrheit der Geschichte und die Tugenden des Historikers. *Zeitschrift für Philosophische Forschung*. 62. 471–491. 10.3196/004433008786861381.

Krämer, Gudrun (2006): Geschichte Palästinas. C.H. Beck Verlag. Monachium, str. 11–51.

Miron, Guy / Shulhani, Shlomit (red.): The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust. Yad Vashem Publications. Jerozolima 2009, t. I–II.

Wein, Abraham / Weiss, Aharon (1984) (red.): Pinkas Hakehillot. Encyclopedia of Jewish Communities – Poland. Yad Vashem Publications. Jerozolima, t. III.

Źródła internetowe

Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec (2019):

Generalkonsulate und Konsulate. <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/auslandsvertretungen-node/konsulate/217692>

Archiwum Federalne (2010):

Nach dem Dritten Reich: Displaced Persons und „Repatriierte“. Zwangsarbeit im NS-Staat. <https://www.bundesarchiv.de/zwangsarbeit/geschichte/displacedp/index.html>

Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego (2008):

Die Palästinaische Gesellschaft zu Zeiten des Britischen Mandats. <https://www.bpb.de/themen/naher-mittlerer-osten/israel/44991/die-palaestinensische-gesellschaft-zu-zeiten-des-britischen-mandats/#node-content-title-1>

Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego (2016):

Vor 75 Jahren: Ausreiseverbot für Juden. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/235829/vor-75-jahren-ausreiseverbot-fuer-juden/>

Curio, Claudia (2018):

Kinder- und Jugendmigration: Kindertransporte nach Großbritannien. <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurzdossiers/278846/kindertransporte-nach-grossbritannien/>

Demokratiezentrum Wien (2022):

Leksykon: Joint Distribution Committee („Joint“). <http://www.demokratiezentrum.org/bildung/ressourcen/lexikon/joint-distribution-committee-joint/>

Demokratiezentrum Wien (2022):

Leksykon: Jewish Agency (JA). <https://www.demokratiezentrum.org/bildung/ressourcen/lexikon/jewish-agency-ja/>

Honigmann, Peter (2015):

Rejestr osobowy. Zbiory archiwalne miasta Frankfurt. Wydział IV: Kenkarty. Moguncja, 1939 r. Uwagi wstępne. Centralne Archiwum Badań nad Historią Żydów w Niemczech. <https://zentralarchiv-juden.de/bestaende/personenstandsregister/archivaliensammlung-jued-gemeinde-frankfurt/verzeichnis/abt-iv-kennkarten-mainz-1939-vorbemerkungen/>

Oltmer, Jochen (2017):

Globale Migration. Geschichte und Gegenwart. Bonn: Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/lexika/glossar-migration-integration/270367/fluechtling/>

Schneider, Gerd / Toyka-Seid, Christiane

(2023): Młody Leksykon Polityczny www.hanisauland.de, Bonn: Federalna Centrala Kształcenia Politycznego. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/lexika/das-junge-politik-lexikon/319805/alliierte/#:~:text=Das%20Wort%20kommt%20aus%20dem,gegen%20Deutschland%20und%20seine%20Verb%C3%BCndeten>

Schnellbach, Christoph (2015):

Displaced Persons (DPs). Internetowy leksykon kultury i historii Niemców w Europie Wschodniej. Uniwersytet im. Carla von Ossietzky'ego w Oldenburgu. <https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/displaced-persons-dps>

Fundacja na rzecz Pomnika Pomordowanych Żydów Europy (brak daty):

Erinnerung an die ermordeten Juden von Tarnów. <https://www.memorialmuseums.org/staettens/druck/1532>

Towarzystwo Badań Niemieckiego Ruchu

Oporu 1933–1945 (brak daty): Gedenkorte Europa 1939–1945: Vittel. <https://www.gedenkorte-europa.eu/content/list/490/>

United States Holocaust Memorial Museum

(brak daty): Tarnów. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/tarnow>

United States Holocaust Memorial Museum

(brak daty): Vittel. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/vittel>

Wetzel, Juliane (2013):

Displaced Persons (DPs). Leksykon historyczny Bawarii. www.historisches-lexikon-bayerns.de

Würz, Markus (brak daty):

Displaced Persons. W: Żywe Muzeum Online. Fundacja Dom Historii Republiki Federalnej Niemiec. <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/nachkriegsjahre/befreiung-und-besatzung/displaced-persons.html>

Würz, Markus (brak daty):

Internierungs- und Speziallager. W: Żywe Muzeum Online. Fundacja Dom Historii Republiki Federalnej Niemiec. <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/nachkriegsjahre/entnazifizierung-und-antifaschismus/internierungs-und-speziallager.html>

Jad Waszem (brak daty):

„Trotz alledem lebe ich“. Jüdisches Leben in den DP-Lagern 1945–1956. Online (in German): <https://www.yadvashem.org/de/exhibitions/dp-camps.html>

Wyruszacie w podróż śladami korzeni Dalii. Historia zaczyna się w Tarnowie, gdzie wychowali się jej rodzice, Rachel Hochner i Abraham Kleinhändler.

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne, nad którymi będziecie później pracować w grupie. Rozwiążcie wspólnie quiz z → **zestawu materiałów nr 1**, łącząc cztery przedstawione pojęcia z odpowiednimi definicjami.

Poproście osobę prowadzącą o rozwiązanie. Sprawdźcie, czy dobrze połączyliście pojęcia i definicje.

Zadanie nr 2

Zarówno Rachel, jak i Abraham wyjechali z Polski jeszcze przed wybuchem drugiej wojny światowej. Abraham opuścił kraj już w 1928 roku. Przeczytajcie list z → **rys. 1** który Abraham otrzymał od żydowskiej organizacji młodzieżowej He-Chaluc, i odpowiedzcie na następujące pytania:

- Jakie informacje zawiera list?
- Jakie przeszkody musiał pokonać Abraham, aby móc wyemigrować?
- Jakie inne problemy mógł napotkać w tej sytuacji?

Po emigracji do Palestyny Abraham nadal utrzymywał kontakt z Rachel. W 1935 roku wrócił do Tarnowa i ożenił się z nią. Jeszcze w tym samym roku oboje wyjechali do Palestyny. Dwa lata później, w 1937 roku, urodziła się ich córka Dalia.

Zadanie nr 3

Przyjrzyjcie się zdjęciu z → **rys. 2** i odpowiedzcie na następujące pytania:

- Jakie uczucia wywołuje w Was to zdjęcie?
- Jak sądzicie, jak mogła czuć się w tej chwili Rachel?
- Co Waszym zdaniem skłoniło Rachel i Abrahama do wyjazdu do Palestyny?

Zadanie nr 4

Przyjrzyjcie się pocztówce i zdjęciu z → **rys. 3 a** i **rys. 3 b** przedstawiającym Nową Synagogę w Tarnowie i odpowiedzcie na następujące pytania:

- Jakie znaczenie mogła mieć ta synagoga dla Rachel i Abrahama?
- Jak sądzicie, co mogło stać się z synagogą później, np. w czasie drugiej wojny światowej?

Dodatkowe informacje o synagodze

Nowa Synagoga była największą synagogą w Tarnowie i w całej ówczesnej Polsce. Wybudowano ją w latach 1865–1908. Budowa przedłużała się z powodu braku środków finansowych. W listopadzie 1939 roku naziści podpaliли synagogę. Choć pożar trwał trzy dni, budynek nie zawalił się; ostatecznie został wysadzony. Dziś o Nowej Synagodze przypomina tabliczka upamiętniająca na ścianie budynku na rogu ulic Nowej i Waryńskiego w Tarnowie.

Zadanie nr 5

Wypełnijcie kartę poglądową układanki grupowej i zastanówcie się, które spośród informacji zawartych w Waszych dokumentach są najważniejsze i najciekawsze z punktu widzenia chronologicznej i merytorycznej rekonstrukcji historii rodziny Kleinhändlerów oraz gry z podziałem na role, w której zaraz będziecie uczestniczyć.

Zadanie nr 6

Zdecydujcie, kto z Waszej grupy wcieli się w rolę historyka lub historyczki, a kto w rolę dziennikarza lub dziennikarki. Dokonajcie równego podziału (w miarę możliwości).

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne zawarte w dalszej części tej karty pracy. Przyjrzyjcie się następującym czterem pojęciom i spróbujcie połączyć je z właściwymi definicjami.

1. He-Chaluc

2. Alija

3. Tarnów

4. Kibuc

a

... to zbiorcze określenie różnych fal emigracji Żydów i Żydówek do Erec Izrael (Ziemi Izraela) w historyczno-geograficznym rozumieniu. Dziś tereny te są częścią państwa Izrael. W latach 1920–1948 znajdowały się pod panowaniem brytyjskim jako Mandat Palestyny.

b

... to wspólnota oparta na ideologii socjalistycznej i poparciu dla idei syjonistycznych. Tradycyjnie wspólnoty te opierają się na rolnictwie i silnych więziach społecznych. Ich członkowie i członkinie dzielą się zarówno pracą i jej owocami, jak i wszystkim, co mają (nie istnieje własność prywatna). Wspólnota jest odpowiedzialna za dbanie o potrzeby wszystkich swoich członków i członkiń oraz ich rodzin.

c

... była to żydowska organizacja młodzieżowa, której celem było przygotowanie swoich członków i członkiń na emigrację do Erec Izrael (Ziemi Izraela). Stała się organizacją skupiającą wiele syjonistycznych ruchów młodzieżowych, których celem było przygotowanie młodych ludzi do życia w Palestynie. Jej nazwa w języku hebrajskim oznacza „pionier”.

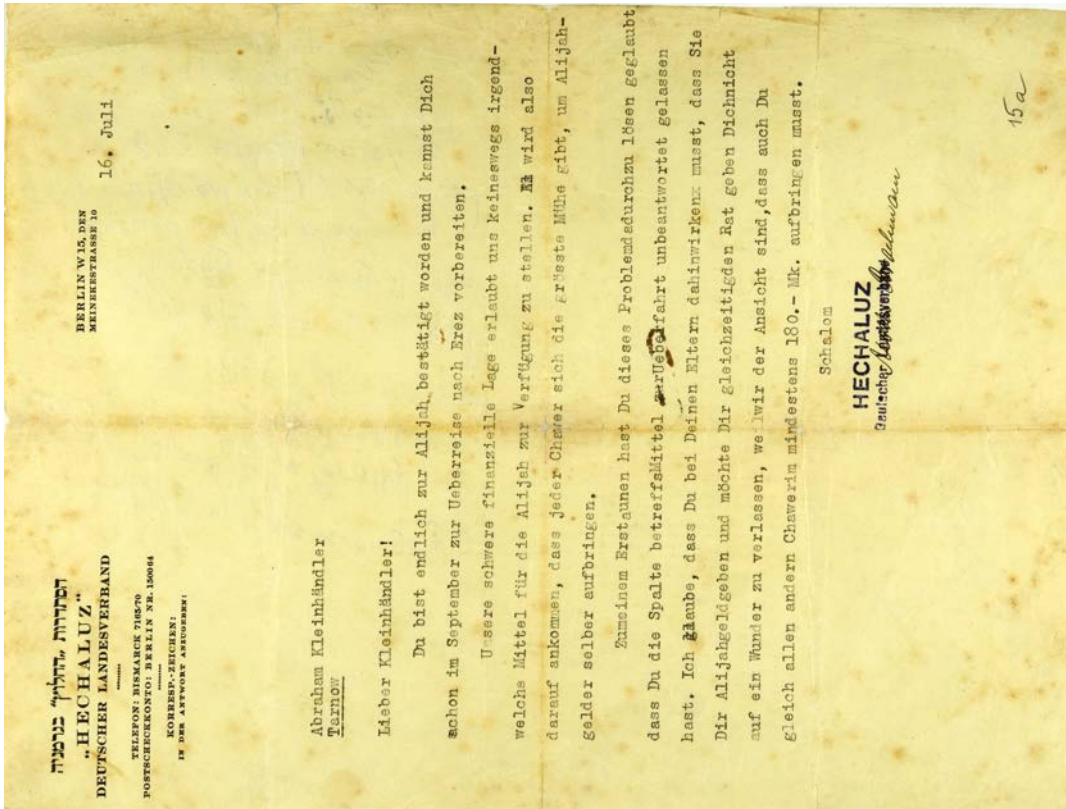
d

... to miasto w pld.-wsch. Polsce, na terenie dawnej Galicji. Obecnie liczy około 100 000 mieszkańców i mieszkańek. Przed wybuchem drugiej wojny światowej mieszkało tu 40 000 osób. Niemal połowa z nich była pochodzenia żydowskiego. Galicja to region, który niegdyś obejmował tereny od Krakowa do Lwowa, a więc część dzisiejszej Polski południowej i zachodniej Ukrainy. Powstała w roku 1772, gdy wskutek rozbiorów Polski tereny te zaanektowała Austria. W Europie istnieje obecnie inny region o tej samej nazwie – leży on w północnej Hiszpanii, nad Atlantykiem, przy granicy z Portugalią. Z około 25 000 Żydów i Żydówek zamieszkałych w Tarnowie ok. 1/4 zginęła w getcie w czasie okupacji niemieckiej; ci, którzy przeżyli, zostali wywiezieni do obozów koncentracyjnych i tam w większości wymordowani.

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 1
List (rys. 1)

GRUPA NR 1
Tarnów, przed emigracją do Palestyny (do 1939 r.)

Rys. 1: List organizacji He-Chaluz do Abrahama Kleinhändlera

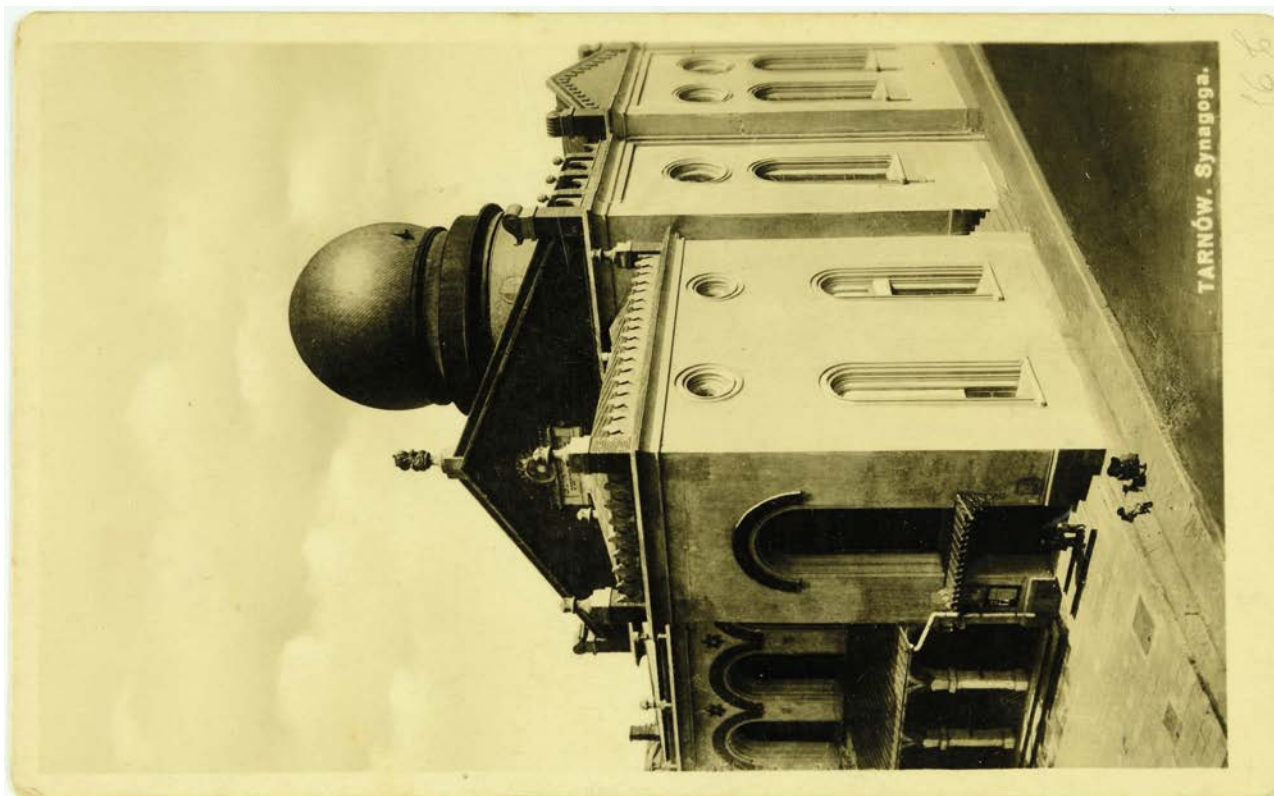
* chaver/chaverim: członek/członkowie (po hebrajsku)

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 1
Pocztówka (rys. 1)

GRUPA NR 1
Tarnów, przed emigracją do Palestyny (do 1939 r.)

Rys. 3 a: Przedwojenna pocztówka przedstawiająca Nową Synagogę

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 1
Fotografia (rys. 2)

GRUPA NR 1
Tarnów, przed emigracją do Palestyny (do 1939 r.)

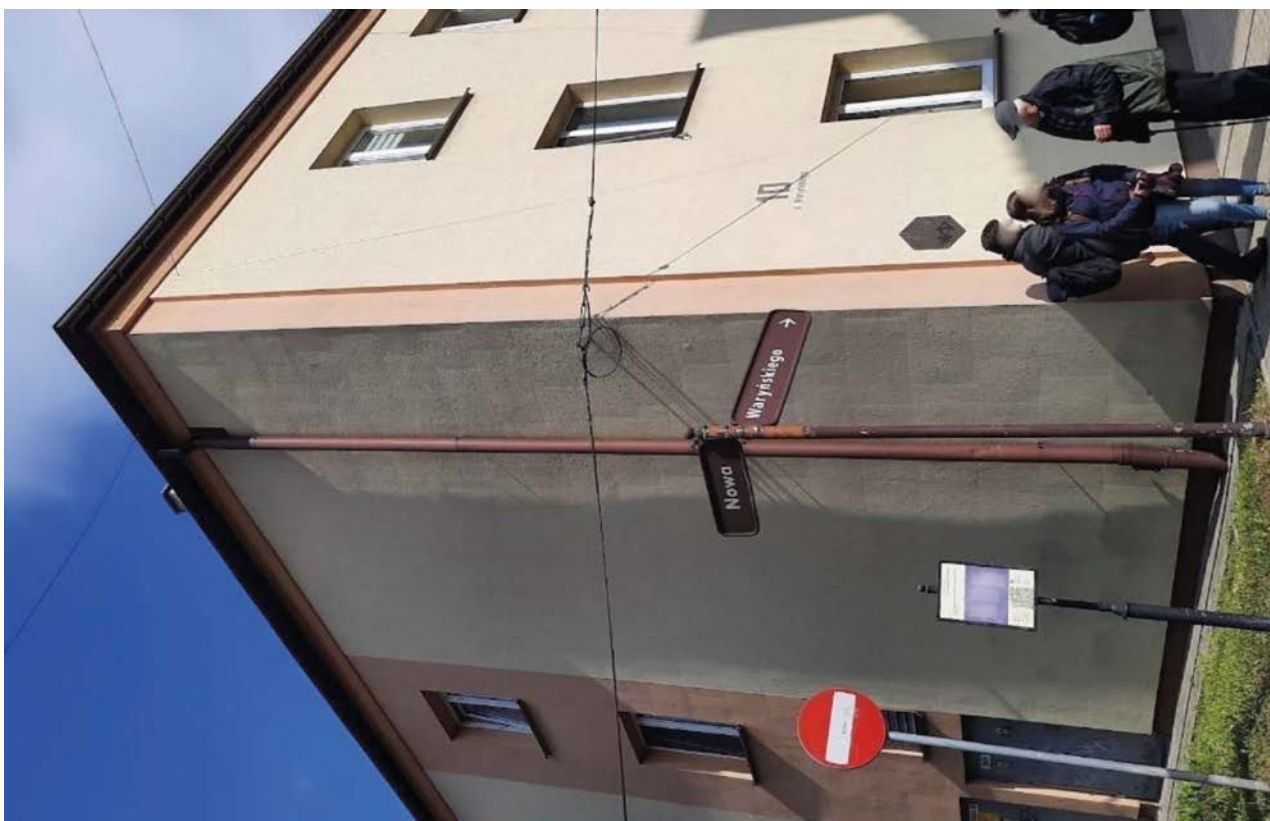
Rys. 2: Zdjęcie Rachel Kleinhändler z rodziną i przyjaciółmi podczas pożegnania na dworcu w Tarnowie

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 1
Fotografia (rys. 3 b)

GRUPA NR 1
Tarnów, przed emigracją do Palestyny (do 1939 r.)

Rys. 3 b: Zdjęcie współczesnego budynku w miejscu Nowej Synagogi

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne, nad którymi będziecie później pracować w grupie. Rozwiążcie wspólnie quiz z → **zestawu materiałów nr 2**, łącząc cztery przedstawione pojęcia z odpowiednimi definicjami.

Poproście osobę prowadzącą o rozwiązanie. Sprawdźcie, czy dobrze połączyliście pojęcia i definicje.

Zadanie nr 2

Przyjrzyjcie się zdjęciom z → **rys. 4a, 4b i 5** i odpowiedzcie w grupie na następujące pytania:

- Co widzicie na zdjęciach?
- Kiedy i gdzie zrobiono te zdjęcia?
- Jak sądzicie, kim są ludzie widoczni na tych zdjęciach?
- Jak myślicie, jak czuli się w tym momencie? Możecie snuć przypuszczenia i je uzasadniać.
- Rachel Kleinhändler wysłała te dwa zdjęcia w czasie wojny swemu mężowi, Abrahamowi Kleinhändlerowi. Kto Waszym zdaniem zrobił te zdjęcia i dlaczego?
- Opiszcie wyraz twarzy Dalii na obu zdjęciach. Porównajcie je ze sobą, znajdźcie podobieństwa i różnice. Jak sądzicie, co zmieniło się w życiu Dalii między pierwszym a drugim zdjęciem?

Zadanie nr 3

Przyjrzyjcie się listom z → **rys. 6 i 7**. Zanim je przeczytacie, spróbujcie odpowiedzieć na następujące pytania:

- Czy w tych listach jest coś szczególnego?
- Kto mógł je napisać?
- Kiedy je napisano i do kogo?

Teraz przeczytajcie listy i odpowiedzcie na następujące pytania:

- Czego dowiadujemy się o rodzinie Abrahama z jego listów? Gdzie są jego bliscy i dlaczego?
- Jak sądzicie, dlaczego treść listów jest tak podobna, choć napisano je w odstępie 2,5 roku?

Zadanie nr 4

Skupcie się ponownie na zdjęciach z → **rys. 4a, 4b i 5**: Czy po przeczytaniu listów chcecie zmienić albo uzupełnić swoje pierwotne odpowiedzi na pytania do tych zdjęć?

Zadanie nr 5

Rachel i Dalia przebywały w Tarnowie do 1943 roku. Jak sądzicie, co stało się z nimi potem? Zbierzcie kilka pomysłów. Porównajcie je później z wynikami pracy pozostałych grup.

Zadanie nr 6

19 lutego 1942 roku w Grabówce, dzielnicy Tarnowa, utworzono getto. Deportowano do niego Żydów i Żydówki z Niemiec, Austrii i Czechosłowacji, a jego liczebność wzrosła do ok. 40 000 osób. Ludności żydowskiej nie wolno było opuszczać getta bez przepustki.

- Jak sądzicie, czy Abraham wiedział, co działo się w Tarnowie? Co mówi na ten temat jego list z → **rys. 6**?
- Jak Waszym zdaniem utworzenie getta odbiło się na życiu Rachel i Dalii?

Zadanie nr 7

Wypełnijcie kartę poglądową układanki grupowej i zastanówcie się, które spośród informacji zawartych w Waszych dokumentach są najważniejsze i najciekawsze z punktu widzenia chronologicznej i merytorycznej rekonstrukcji historii rodziny Kleinhändlerów oraz gry z podziałem na role, w której zaraz będziecie uczestniczyć.

Zadanie nr 8

Zdecydujcie, kto z Waszej grupy wcieli się w rolę historyka lub historyczki, a kto w rolę dziennikarza lub dziennikarki. Dokonajcie równego podziału (w miarę możliwości).

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne zawarte w dalszej części tej karty pracy. Przyjrzyjcie się następującym czterem pojęciom i spróbujcie połączyć je z właściwymi definicjami.

1. Tarnów

2. Obóz internowania

3. Agencja Żydowska

4. Konsul/konsulka

a

... to organizacja non-profit założona w 1921 roku w celu reprezentowania interesów zamieszkałych w Palestynie Żydów i Żydówek. Od czasu powstania państwa Izrael w 1948 roku koordynuje głównie imigrację osób pochodzenia żydowskiego z całego świata. W latach 1933–1936, po dojściu Adolfa Hitlera do władzy, do Palestyny wyemigrowało drogą legalną 164 000 Żydów i Żydówek. Wiele osób jednak przybyło tam też nielegalnie. Brytyjskie władze mandatowe ograniczyły bowiem napływ ludności; choć wiedziały o nazistowskich planach zgładzenia całej ludności żydowskiej, w latach 1939–1944 wydawały jedynie 15 000 wiz rocznie. Dzięki darowiznom ta organizacja pozarządowa zdołała uratować wiele europejskich Żydów i Żydówek przed systematyczną zagładą z rąk nazistów.

b

... to przedstawiciel lub przedstawicielka służb dyplomatycznych lub publicznych. Do jego/jej zadań należy m.in. wystawianie paszportów i wiz. Służy też radą i pomocą w sytuacjach kryzysowych i udziela wszelkiego rodzaju informacji. W czasach nazistowskich wyjazd z krajów okupowanych przez Niemcy był dla wielu Żydów i Żydówek jedyną możliwością ratowania życia. Niestety, często upragnione wize docierały do nich zbyt późno lub nie docierały wcale, a wystawiane były wedle osobistych sympatii, na podstawie kalkulacji politycznych lub dopiero po zapłaceniu wysokiej łapówki i nie zawsze przyznawano je całej rodzinie. Nieraz zdarzały się przypadki fałszowania wiz przez służby dyplomatyczne w celu umożliwienia komuś wyjazdu lub wjazdu do kraju.

c

... to obóz, do którego zsyła się przeciwników politycznych i przeciwniczki polityczne lub żołnierzy i żołnierki wrogich wojsk. Po zakończeniu drugiej wojny światowej w 1945 roku doszło do prób denazyfikacji, a więc swego rodzaju „politycznej czystki”. We wszystkich czterech strefach okupacyjnych alianci osadzili w takich obozach ok. 320 000 Niemców i Niemek w celu ich reedukacji. Większość tych osób należała w czasach wojny do SS lub pełniła ważne funkcje w systemie nazistowskim. Zaopatrzenie więźniów i więźniarek w żywność było na ogół nawet lepsze niż na wolności, gdyż obozy te nie miały w niczym przypominać obozów koncentracyjnych. W przeciwieństwie do brytyjskiej, francuskiej i amerykańskiej strefy okupacyjnej, w radzieckiej strefie więziono nie tylko nazistów, ale też przeciwników politycznych i przeciwniczki polityczne (np. ze środowisk socjaldemokratycznych, liberalnych i konserwatywnych).

d

... to miasto w pld.-wsch. Polsce, na terenie dawnej Galicji. Obecnie liczy około 100 000 mieszkańców i mieszkańek. Przed wybuchem drugiej wojny światowej mieszkało tu 40 000 osób. Niemal połowa z nich była pochodzenia żydowskiego. Galicja to region, który niegdyś obejmował tereny od Krakowa do Lwowa, a więc część dzisiejszej Polski południowej i zachodniej Ukrainy. Powstała w roku 1772, gdy wskutek rozbiorów Polski tereny te zaanektowała Austria. W Europie istnieje obecnie inny region o tej samej nazwie – leży on w północnej Hiszpanii, nad Atlantykiem, przy granicy z Portugalią. Z około 25 000 Żydów i Żydówek zamieszkałych w Tarnowie ok. 1/4 zginęła w getcie w czasie okupacji niemieckiej; ci, którzy przeżyli, zostali wywiezieni do obozów koncentracyjnych i tam w większości wymordowani.

Rys. 4 a: Rachel-Leah Kleinhändler z córką Dalią w Tarnowie (Polska),
24 września 1940 r.

Rys. 4 b: Dalia Gavish, z domu Kleinhändler,
Izrael, 2022 r.

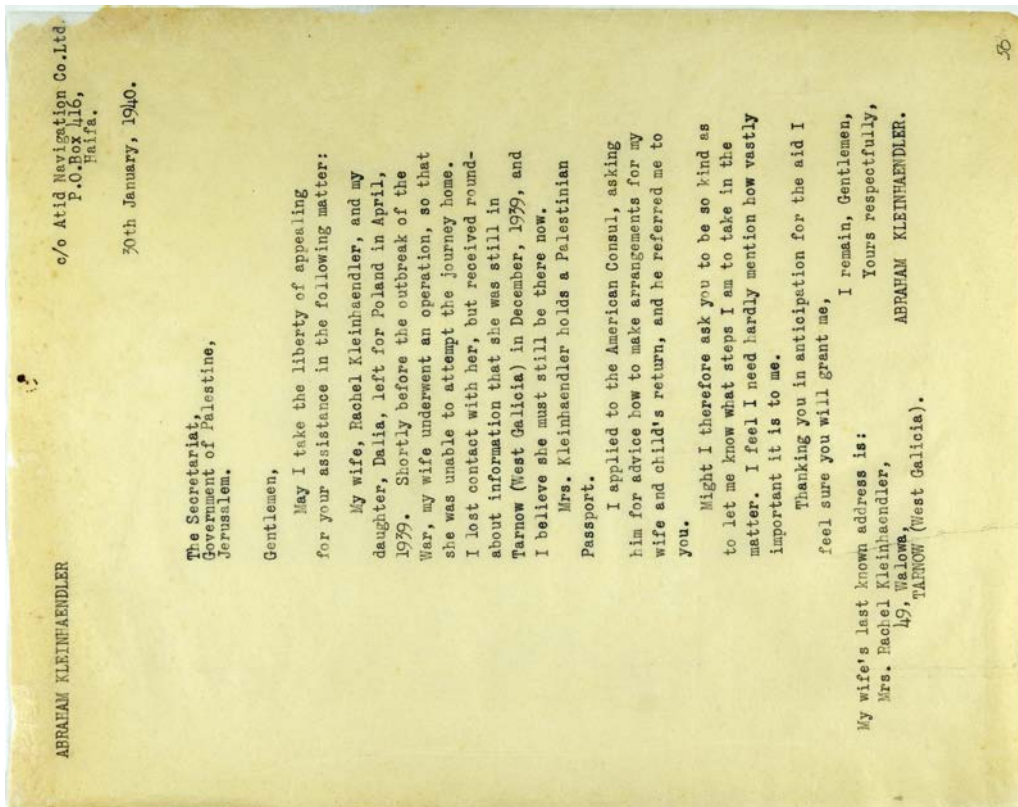

Rys. 5: Dalia Kleinhändler z kuzynem Mosze Fränkelem w Tarnowie (Polska), 15 sierpnia 1941 r.

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
List (rys. 6)

GRUPA NR 2
Tarnów (1939–1943)

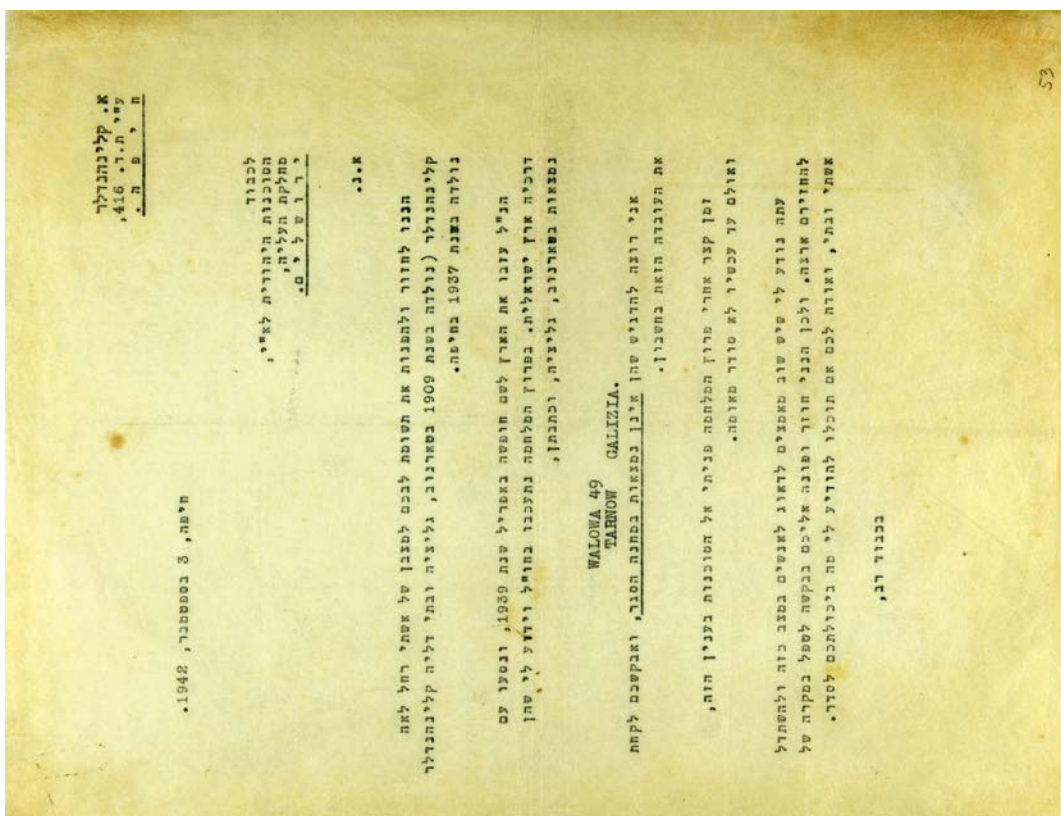
Rys. 6: List Abrahama Kleinhändlera do kancelarii rządu Palestyny

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 1
List (rys. 7)

GRUPA NR 2

Rys. 7: List z Wydziału Imigracji Agencji Żydowskiej w Jerozolimie

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2

Treść listu (rys. 6)

GRUPA NR 2
Tarnów (1939–1943)

Treść listu (tłumaczenie z języka angielskiego, rys. 6)

Abraham Kleinhandler c/o Atid Navigation Co. Ltd.
skrytka pocztowa nr 416, Hajfa
30 stycznia 1940 roku

Kancelaria rządu Palestyny, Jerozolima

Szanowni Panowie, pozwałam sobie zwrócić się do Panów z prośbą o pomoc w następującej sprawie:

Moja żona Rachel Kleinhandler i moja córka Dalia wyjechały do Polski w kwietniu 1939 roku. Na krótko przed wybuchem wojny moja żona musiała poddać się operacji, w związku z czym nie mogła udać się w podróż powrotną. Straciłem z nią kontakt, jednak drogą okrężną otrzymałem informację, że w grudniu 1939 roku przebywała jeszcze w Tarnowie (Galicja Zachodnia) i sądzę, że nadal tam przebywa. Pani Kleinhandler posiada palestyński paszport. Zwróciłem się do konsula amerykańskiego z prośbą o radę, jak zorganizować powrót mojej żony i mojego dziecka, a on poradził mi skontaktować się z Panami.

Czy mogę prosić o informację, jakie kroki mogę w tej sprawie podjąć? Chyba nie muszę wspominać, jak niezwykle ważna jest dla mnie ta sprawa. Z góry dziękuję za pomoc, której z pewnością mi Panowie udzielą.

Pozostaję, drodzy Panowie,
z serdecznymi pozdrowieniami,
Abraham Kleinhandler

Ostatni znany mi adres mojej żony brzmi:
Pani Rachel Kleinhandler
49, Wątowa
Tarnów (Galicja Zachodnia)

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhandlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2

Treść listu (rys. 7)

GRUPA NR 2

Treść listu (tłumaczenie z języka hebrajskiego, rys. 7)

A. Kleinhandler
3 września 1942 r., Hajfa

Do:
Agencja Żydowska w Jerozolimie
Wydział Imigracji

Do każdego, kogo to dotyczy [Szanowni Państwo],

zwracam się do Państwa ponownie, aby zwrócić Państwa uwagę na sprawę mojej żony Rachel-Leah Kleinhandler (urodzonej w 1909 r. w Tarnowie w Galicji) i mojej córki Dalii Kleinhandler (urodzonej w 1937 r. w Hajfie).

W kwietniu 1939 r. wyjechały one z kraju na urlop i udały się za granicę z palestyńskimi paszportami. Wskutek wybuchu wojny ich pobyt za granicą się przedłużył. Wiem, że przebywają w Tarnowie w Galicji pod następującym adresem:

Wątowa 49,
Tarnów, Galicja.

Podkreślam, że nie przebywają one w obozie internowania, i proszę Państwa o uwzględnienie tego faktu. Na krótko po wybuchu wojny zwróciłem się już raz w tej sprawie do Agencji Żydowskiej. Niestety, dotąd nic nie ustalono.

Dowiedziałem się, że obecnie znów trwają starania o pomoc ludziom znajdującym się w takiej sytuacji i umożliwienie im powrotu do Palestyny. Dlatego zwracam się do Państwa ponownie z prośbą o rozpatrzenie sprawy mojej żony i córki. Byłbym wdzięczny za udzielenie informacji, jakie kroki mogą Państwo w tej sprawie podjąć.

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhandlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

Rachel i jej córka Dalia przebywają w Vittel we Francji, podczas gdy Abraham, mąż Rachel i ojciec Dalii, jest w Hajfie w Palestynie.

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne, nad którymi będziecie później pracować w grupie. Rozwiążcie wspólnie quiz z → **zestawu materiałów nr 3**, łącząc cztery przedstawione pojęcia z odpowiednimi definicjami.

Poproście osobę prowadzącą o rozwiązanie. Sprawdźcie, czy dobrze połączyliście pojęcia i definicje.

Zadanie nr 2

Przyjrzyjcie się pocztówkom z → **rys. 8a i 8b**. Opiszcie je i spróbujcie odpowiedzieć na pytania:

- Gdzie zrobiono te zdjęcia?
- Co na nich widzicie?

Zadanie nr 3

Przyjrzyjcie się listom i pocztówkom z → **rys. 8–13**. Zanim je przeczytacie, spróbujcie odpowiedzieć na następujące pytania:

- Co jest szczególnego w tych dokumentach?
- Co mówią nam o miejscach, w których je napisano?

Teraz przeczytajcie listy i pocztówki z → **rys. 8–13** i odpowiedzcie na następujące pytania:

- Wszystkie listy i pocztówki wysyłane przez Rachel do Abrahama z Vittel brzmią bardzo podobnie. Z czego mogło to wynikać?
- Czego dowiadujecie się o stanie psychicznym i fizycznym Rachel i jej córki Dalii? Jak myślicie, ile w tych informacjach jest prawdy?
- Obóz internowania w Vittel został wyzwolony przez aliantów we wrześniu 1944 roku. Czego można się dowiedzieć z listów Rachel o życiu w obozie internowania?
- Co Rachel pisze o listach od Abrahama? Jak myślicie, jakie były tego przyczyny?

Zadanie nr 4

- Czego dowiadujecie się z listów o sytuacji rodzinnej Rachel?
- W swoich listach Rachel często prosi o przekazanie wiadomości innym osobom. Co mówi to o ówczesnej sytuacji?

Zadanie nr 5

Wypełnijcie kartę poglądową układanki grupowej i zastanówcie się, które spośród informacji zawartych w Waszych dokumentach są najważniejsze i najciekawsze z punktu widzenia chronologicznej i merytorycznej rekonstrukcji historii rodziny Kleinhändlerów oraz gry z podziałem na role, w której zaraz będziecie uczestniczyć.

Zadanie nr 6

Zdecydujcie, kto z Waszej grupy wcieli się w rolę historyka lub historyczki, a kto w rolę dziennikarza lub dziennikarki. Dokonajcie równego podziału (w miarę możliwości).

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne zawarte w dalszej części tej karty pracy. Przyjrzyjcie się następującym czterem pojęciom i spróbujcie połączyć je z właściwymi definicjami.

1. Vittel

2. Obóz internowania

3. Alianci

4. Palestyna

a

... to historyczny region, który na przestrzeni lat zamieszkiwany był przez różne grupy ludności i rządzony przez różnych władców. Przez wiele wieków panowały tam na zmianę różne wielkie imperia: najpierw faraonowie egipscy, potem imperium perskie i rzymskie. W rezultacie nieustannie zmieniała się też struktura społeczna tego miejsca. W XII w. n.e. osiadł na tych terenach jeden z tzw. „Ludów Morza”: Filistyni, od których region ten wziął swoją nazwę. W latach 1920–1948 tereny te stały się mandatem brytyjskim. 14 maja 1948 roku założono tu państwo Izrael.

b

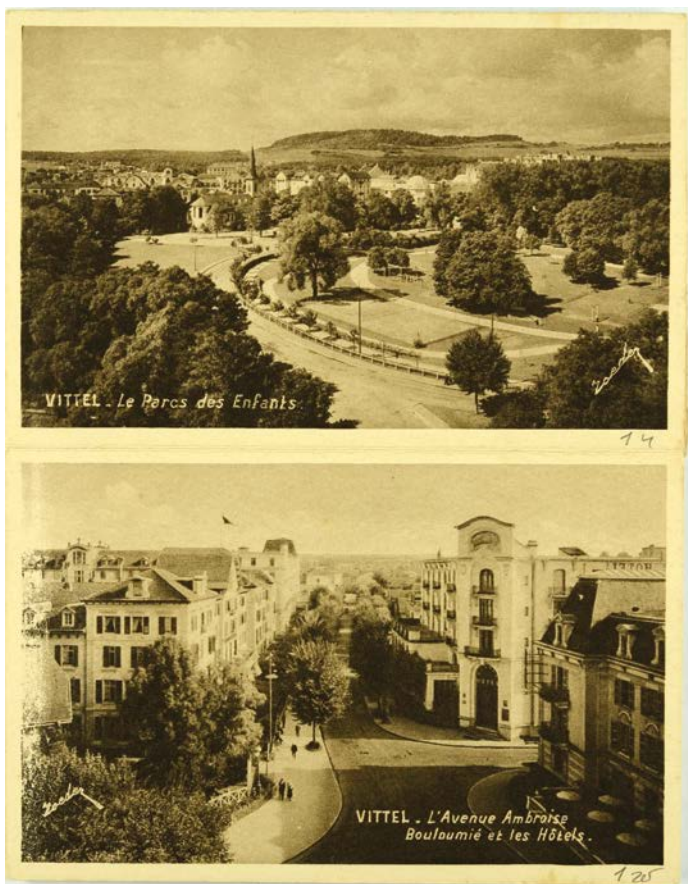
... to miejscowość w płn.-wsch. Francji. W czasie drugiej wojny światowej leżała na terenach okupowanych przez nazistowskie Niemcy. Znajdował się tam niemiecki obóz internowania dla więźniów i więźniarek uprzywilejowanych, m.in. przeznaczonych „na wymianę”, których warunki życia i szanse przeżycia były lepsze niż w innych obozach. Do takich „więźniów i więźniarek na wymianę” zaliczali się np. osoby posiadające zagraniczne paszporty. Naziści wykorzystywali je, aby wyrzucić presję na aliantach podczas negocjacji. Ten obóz internowania został wyzwolony przez aliantów (do których zaliczamy Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię, Francję i Związek Radziecki) we wrześniu 1944 roku. Niestety, ok. 300 polskich Żydów i Żydówek z zagranicznymi paszportami, przywiezionych do Francji z getta warszawskiego w styczniu 1943 roku, zostało wywiezionych do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau w 1944 roku i tam zamordowanych jeszcze przed wyzwoleniem obozu internowania.

c

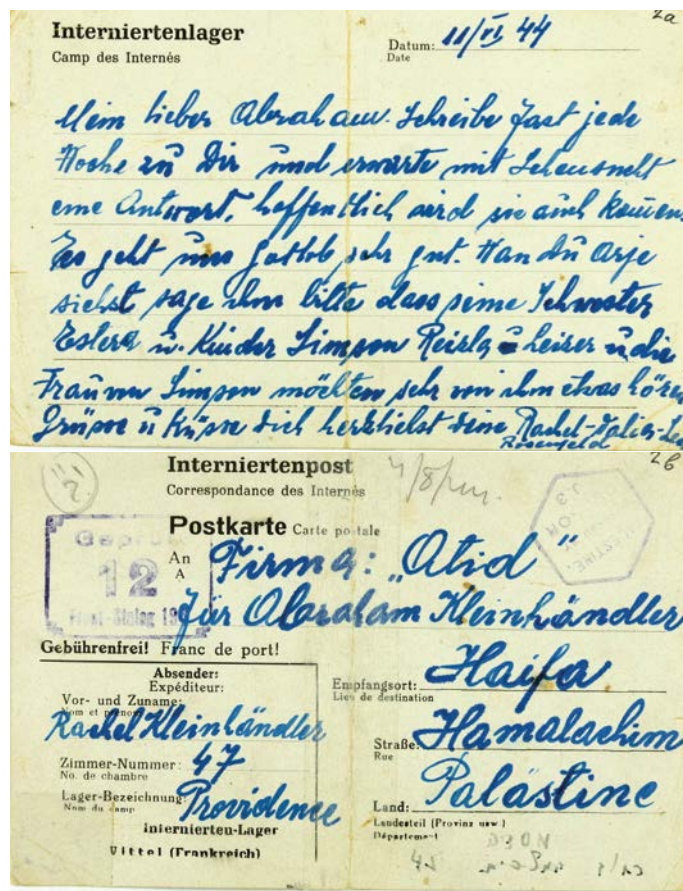
... to obóz, do którego zsyła się przeciwników politycznych i przeciwniczki polityczne lub żołnierzy i żołnierki wrogich wojsk. Po zakończeniu drugiej wojny światowej w 1945 roku doszło do prób denazyfikacji, a więc swego rodzaju „politycznej czystki”. We wszystkich czterech strefach okupacyjnych aliantów osadzili w takich obozach ok. 320 000 Niemców i Niemek w celu ich reedukacji. Większość tych osób należała do SS lub pełniła wyższe funkcje w systemie nazistowskim. Zaopatrzenie w żywność było na ogół nawet lepsze niż na wolności, gdyż obozy te nie miały w niczym przypominać obozów koncentracyjnych. W przeciwieństwie do brytyjskiej, francuskiej i amerykańskiej strefy okupacyjnej, w radzieckiej strefie więziono nie tylko nazistów, ale też przeciwników politycznych i przeciwniczki polityczne (np. ze środowisk socjaldemokratycznych, liberalnych i konserwatywnych).

d

... to słowo pochodzące z łaciny. Oznacza ono tyle, co „sojusznicy”, „sprzymierzeńcy”. Zazwyczaj używa się tego określenia w odniesieniu do Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji i Związku Radzieckiego, które wspólnie walczyły w drugiej wojnie światowej przeciw nazistowskim Niemcom i ich sojusznikom. Sojusznikami Niemiec były głównie Włochy i Japonia, tzw. „państwa Osi”. Wojnę ostatecznie wygrały Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja i Związek Radziecki i dlatego nazywa się je „mocarstwami zwycięskimi”. Każde z tych czterech państw, reprezentujących różne systemy polityczne, miało po wojnie pod kontrolą część Niemiec, tzw. „strefę okupacyjną”.

Rys. 8 a i 8 b: Pocztówka kupiona przez Rachel w Vittel we Francji w roku 1944

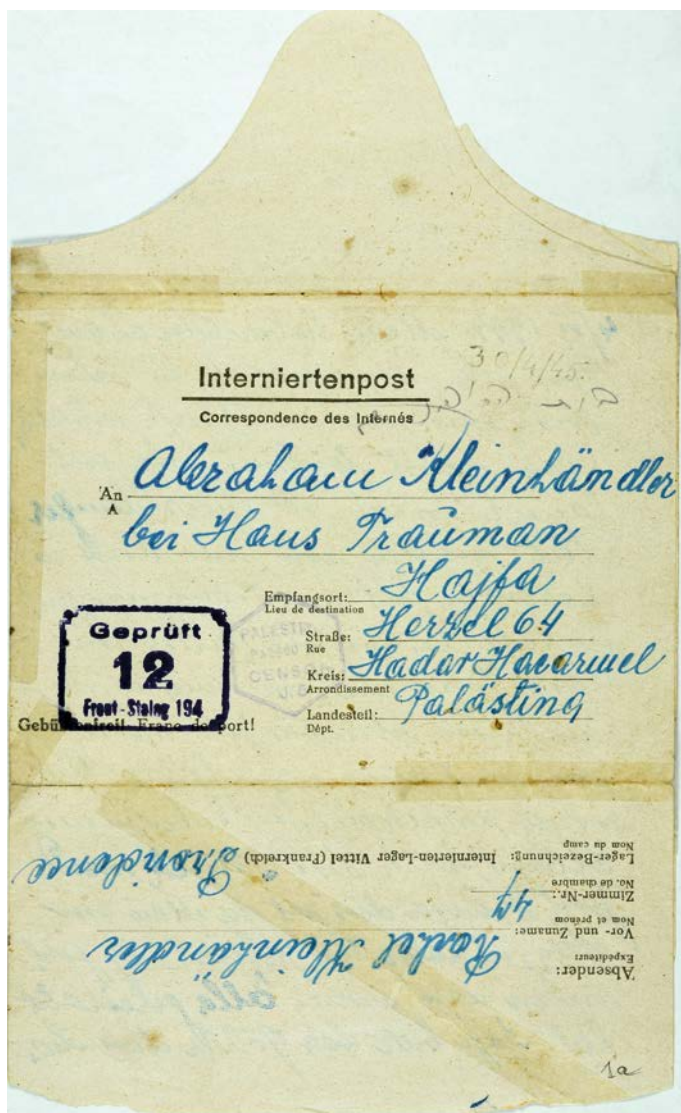
Rys. 9 a i 9 b: Pocztówka z Vittel z 11 czerwca 1944 r. wysłana przez Rachel do Abrahama

Treść pocztówki (tłumaczenie z języka niemieckiego, rys. 9 a i 9 b)

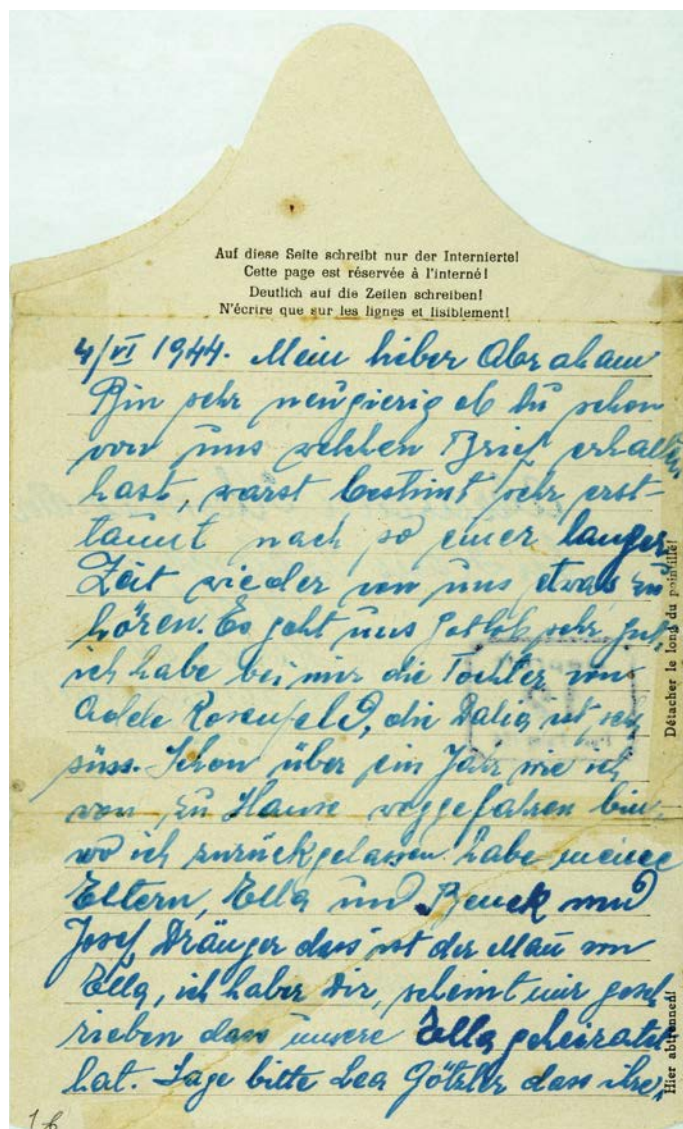
11.6.1944

Obóz internowania

Mój drogi Abrahamie. Piszę do Ciebie niemal co tydzień i czekam z utęsknieniem na odpowiedź. Mam nadzieję, że przyjdzie. Dzięki Bogu mamy się bardzo dobrze. Jeśli spotkasz Asjego, powiedz mu proszę, że jego siostra Ester z dziećmi (...) i żona Simsona bardzo cieszyłyby się z wiadomości od niego. Pozdrawiam Cię i całuję serdecznie, Twoja Rachel – Dalia – Lea Rosenfeld

Rys. 10: Koperta zaadresowana do Abrahama Kleinhändlera ze stemplem „Korespondencja internowanych”

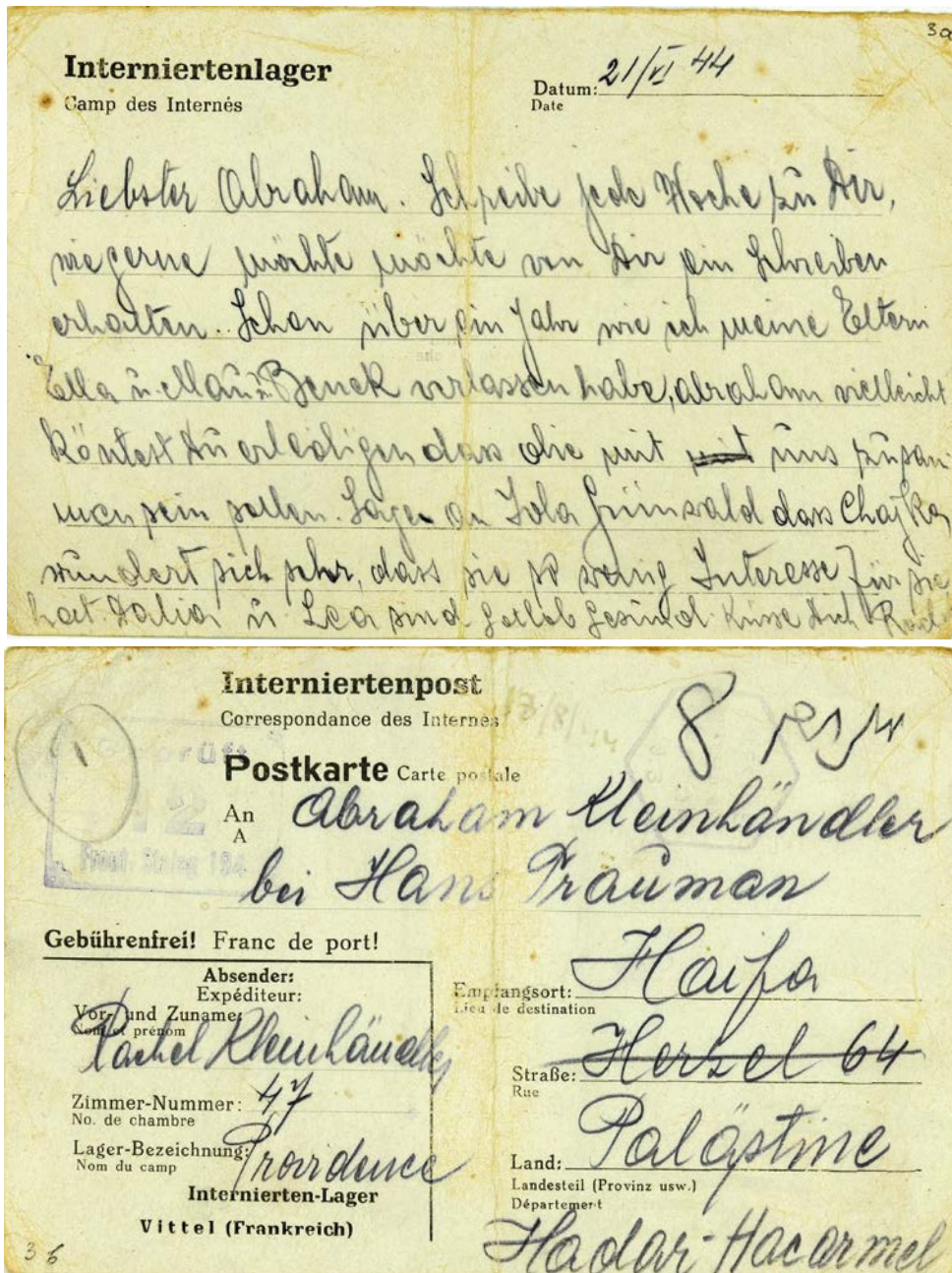

Rys. 11: List z Vittel z 4 czerwca 1944 r. wystany przez Rachel do Abrahama

Fragment listu (tłumaczenie z języka niemieckiego, rys. 11)

4 czerwca 1944 r.

Mój drogi Abrahamie,
jestem bardzo ciekawa, czy już otrzymałeś od nas list. Z pewnością zaskoczyła Cię wiadomość od nas po tak długim czasie. Dzięki Bogu mamy się bardzo dobrze, jest ze mną córka Adele Rosenfeld, Dalia jest urocza. Minął już rok, odkąd wyjechałam z domu, gdzie zostawiłam rodziców, Ellę i Benka i Josefa Drängera, to mąż Elli, zdaje mi się, że pisałam Ci już, że nasza Ella wyszła za mąż (...).

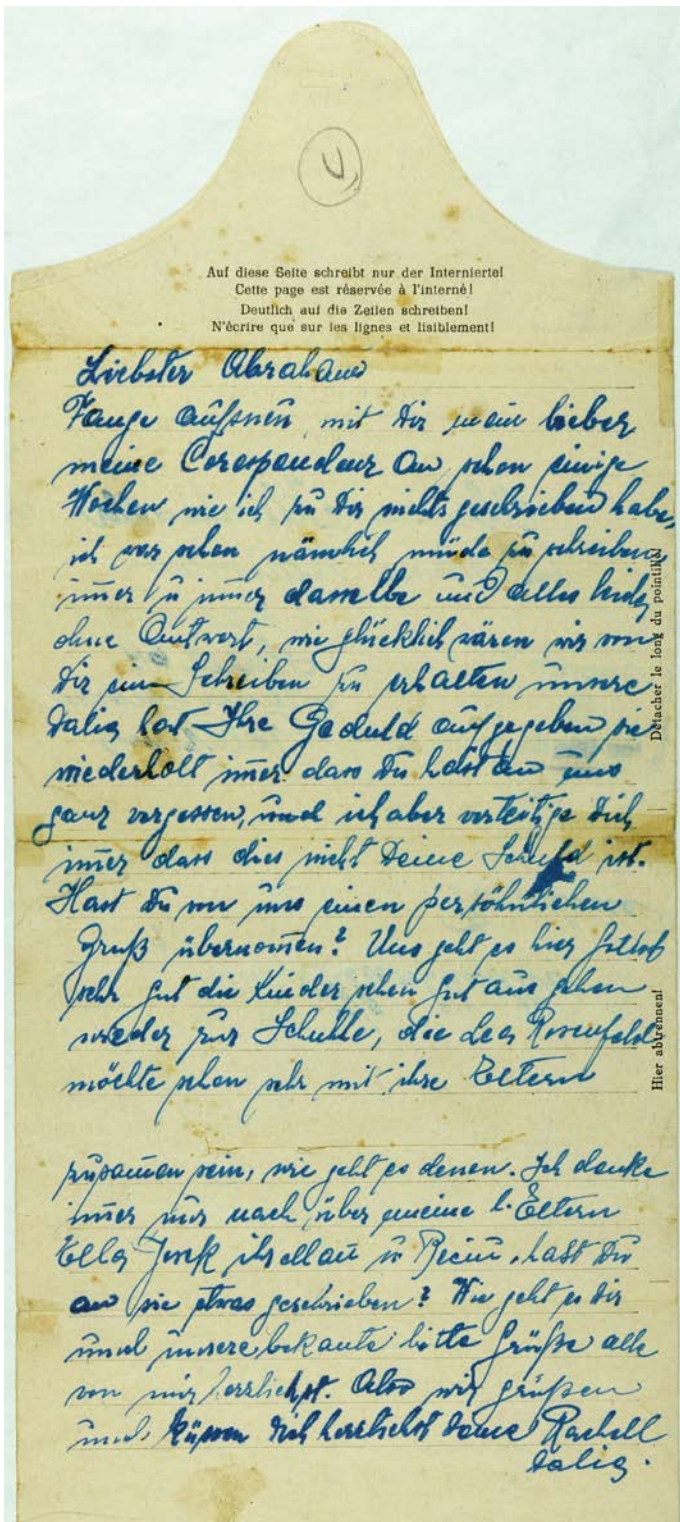

Rys. 12: Pocztówka z Vittel z 21 czerwca 1944 r. wysłana przez Rachel do Abrahama

Treść pocztówki (tłumaczenie z języka niemieckiego, rys. 12)

21.6.1944

Najdroższy Abrahamie. Co tydzień piszę do Ciebie, tak bardzo chciałabym dostać list od Ciebie. Już ponad rok minął, odkąd opuściłam rodziców, Ellę i Elli Benka, Abrahamie, może mógłbyś załatwić, żeby oni tu byli z nami razem. Powiedz Loli Grünwald, że Chajka bardzo się dziwi, że tak zupełnie się nią nie interesuje. Dalia [i] Lea są dzięki Bogu zdrowe. Całuję Cię, Rachel

Treść listu (tłumaczenie z języka niemieckiego, rys. 13)

Najdroższy Abrahamie

Zaczynam od nowa moją korespondencję z Tobą, mój drogi. Już od kilku tygodni nie pisałam nic do Ciebie. Zmęczyło mnie już bowiem pisanie wciąż i wciąż tego samego i niestety wszystko bez odpowiedzi, tak byśmy były szczęśliwe, gdybyśmy dostały pismo od Ciebie. Nasza Dalia straciła już cierpliwość, ciągle powtarza, że nas (...) całkiem zapomniałeś, ale ja Cię zawsze bronię, że to nie Twoja wina. Czy [dostałeś] nasze pozdrowienia? My dzięki Bogu mamy się tu dobrze, dzieci dobrze wyglądają, chodzą znów do szkoły, Lea Rosenfeld bardzo już chciałaby być razem ze swoimi rodzicami, jak oni się mają. Dużo tutaj myślę o moich [kochanych] rodzicach, Elli, Jarku (...). Czy pisałeś coś do nich? Co u Ciebie i u naszych znajomych? Proszę, pozdrów wszystkich ode mnie serdecznie.

Pozdrawiamy Cię i całujemy serdecznie, Twoja Rachel [i] Dalia

Rys. 13: List z Vittel wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 24 maja 1945 r.

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne, nad którymi będziecie później pracować w grupie. Rozwiążcie wspólnie quiz z → **zestawu materiałów nr 4**, łącząc cztery przedstawione pojęcia z odpowiednimi definicjami.

Poproście osobę prowadzącą o rozwiązanie. Sprawdźcie, czy dobrze połączyliście pojęcia i definicje.

Zadanie nr 2

Przeczytajcie listy z → **rys. 14a, 14b, 15a, 15b, 16a, 16b i 16c** i odpowiedzcie na następujące pytania. Zaznaczcie fragmenty listów, które są dla Was niezrozumiałe albo co do których macie pytania.

- O czym piszą Rachel i Dalia? Jak sądzą, jak się czuły, gdy pisały te listy?
- Z jakimi problemami się borykały? Co je niepokoiło?
- Z którymi z tych problemów mogłyby się zetknąć również dzisiaj? W jakich sytuacjach?
- Co w dzisiejszych czasach byłoby w takiej sytuacji inne?

Zadanie nr 3

Wyraźcie swoje przypuszczenia:

- Kim są Rachel, Dalia i Abraham i co ich ze sobą łączy?
- Dlaczego Rachel i Dalia są w La Bourboule we Francji?

Zadanie nr 4

Wypełnijcie kartę pogładową układanki grupowej i zastanówcie się, które spośród informacji zawartych w Waszych dokumentach są najważniejsze i najciekawsze z punktu widzenia chronologicznej i merytorycznej rekonstrukcji historii rodziny Kleinhändlerów oraz gry z podziałem na role, w której zaraz będziecie uczestniczyć.

Zadanie nr 5

Zdecydujcie, kto z Waszej grupy wcieli się w rolę historyka lub historyczki, a kto w rolę dziennikarza lub dziennikarki. Dokonajcie równego podziału (w miarę możliwości).

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne zawarte w dalszej części tej karty pracy. Przyjrzyjcie się następującym czterem pojęciom i spróbujcie połączyć je z właściwymi definicjami.

1. Palestyna

2. Tarnów

3. La Bourboule

4. Kindertransporty

a

... to miejscowość uzdrowiskowa w pń.-wsch. Francji. Przewieziono tam osoby wyzwolone z niemieckiego obozu internowania dla więźniów i więźniarek uprzywilejowanych w Vittel, w okupowanej części Francji. Wśród nich była też grupa więźniów i więźniarek „na wymianę”, przetrzymywanych w lepszych warunkach i mających większe szanse na przeżycie niż w innych obozach. Zaliczały się do nich np. osoby posiadające zagraniczne paszporty. Naziści wykorzystywali je, aby wyrzucić presję na aliantach podczas negocjacji. Niestety, ok. 300 polskich Żydów i Żydówek z zagranicznymi paszportami, przywiezionych do Vittel z getta warszawskiego w styczniu 1943 roku, zostało wywiezionych do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau w 1944 roku i tam zamordowanych jeszcze przed wyzwoleniem obozu w Vittel przez aliantów (czyli Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię, Francję i Związek Radziecki).

b

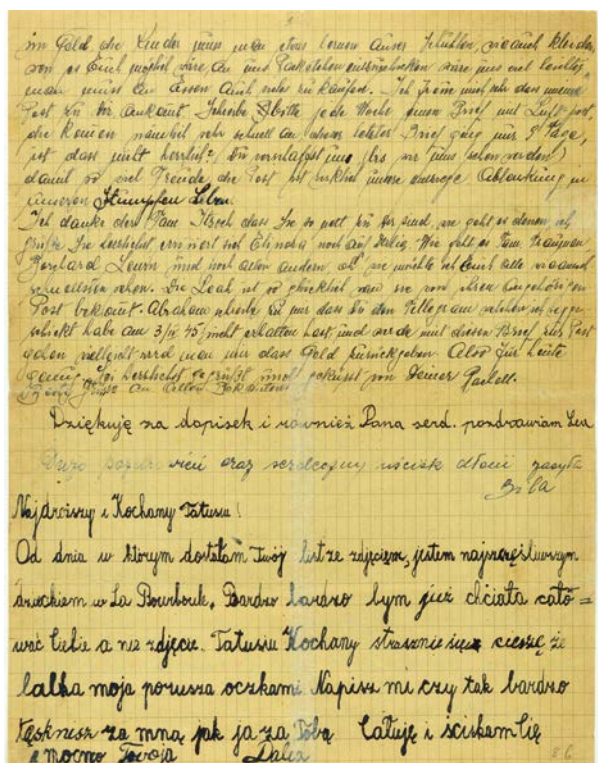
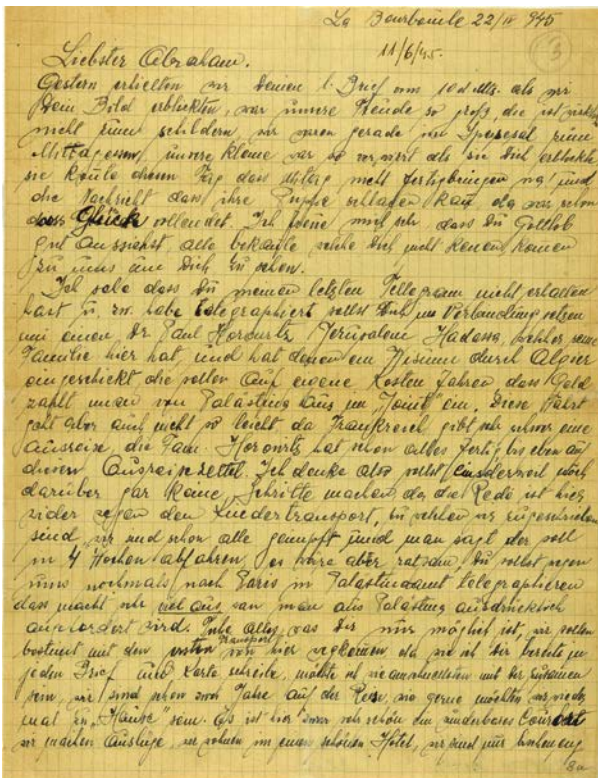
... to historyczny region, który na przestrzeni lat zamieszkiwany był przez różne grupy ludności i rządzony przez różnych władców. Przez wiele wieków panowały tam na zmianę różne wielkie imperia: najpierw faraonowie egipscy, potem imperium perskie i rzymskie. W rezultacie nieustannie zmieniała się też struktura społeczna tego miejsca. W XII w. n.e. osiadł na tych terenach jeden z tzw. „Ludów Morza”: Filistyni, od których region ten wzięł swoją nazwę. W latach 1920–1948 tereny te stały się mandatem brytyjskim. 14 maja 1948 roku założono tu państwo Izrael.

c

... to pojęcie odnoszące się do wyjazdu z Europy łącznie 19 149 dzieci, nastolatków i nastolatek pochodzenia żydowskiego. W latach 1938–1939 ich rodzice z pomocą organizacji humanitarnych umożliwili im wyjazd za granicę, m.in. do Australii i Palestyny, który często okazywał się ostatnią deską ratunku. W ten sposób starano się chronić dzieci przed prześladowaniami ze strony nazistów. Brytyjska społeczność żydowska zaczęła organizować pierwsze takie akcje ratunkowe bezpośrednio po tzw. „nocy kryształowej” w listopadzie 1938 roku. Wszelkie koszty transportu i pobytu rodziny musiały pokryć z własnej kieszeni, dzieciom na jakiś czas pozwolono zostać w Wielkiej Brytanii, lecz władze odmówiły wjazdu ich rodzicom. Po zakończeniu wojny dzieci często pozostawały w krajach goszczących i znajdowały tam nowe rodziny, gdyż wiele z nich straciło rodziców i innych krewnych w Zagładzie.

d

... to miasto w pńd.-wsch. Polsce, na terenie dawnej Galicji. Obecnie liczy około 100 000 mieszkańców i mieszkanek. Przed wybuchem drugiej wojny światowej mieszkało tu 40 000 osób. Niemal połowa z nich była pochodzenia żydowskiego. Galicja to region, który niegdyś obejmował tereny od Krakowa do Lwowa, a więc część dzisiejszej Polski południowej i zachodniej Ukrainy. Powstała w roku 1772, gdy wskutek rozbiorów Polski tereny te zaanektowała Austria. W Europie istnieje obecnie inny region o tej samej nazwie – leży on w północnej Hiszpanii, nad Atlantykiem, przy granicy z Portugalią. Z około 25 000 Żydów i Żydówek zamieszkałych w Tarnowie ok. 1/4 zginęła w getcie w czasie okupacji niemieckiej; ci, którzy przeżyli, zostali wywiezieni do obozów koncentracyjnych i tam w większości wymordowani.

Fragment listu (tłumaczenie z języka niemieckiego i transkrypcja z języka polskiego, rys. 14 a i 14 b)

La Bourboule, 22.4.1945

11.6.1945 (data otrzymania listu)

Najdroższy Abrahamie,

wczoraj dostałyśmy 1. list od Ciebie. Gdy ujrzałyśmy Twoje zdjęcie, nasza radość była tak wielka, naprawdę trudno [to] opisać, akurat byśmy w jadalni [na] obiedzie, nasza mała była tak skotowana, gdy Cię ujrzała, że tego dnia nie mogła dojeść obiadu! A jeszcze wiadomość, że jej lalka umie spać, to już była pełnia szczęścia. Bardzo się cieszę, że dzięki Bogu dobrze wyglądasz, wszyscy znajomi, którzy Cię nie znają, przychodzą do nas, aby Cię zobaczyć.

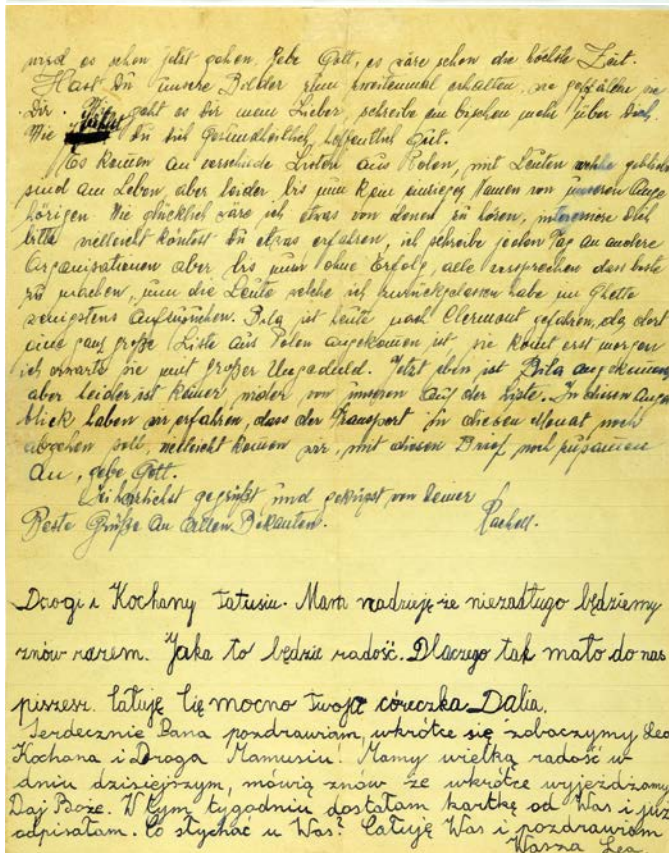
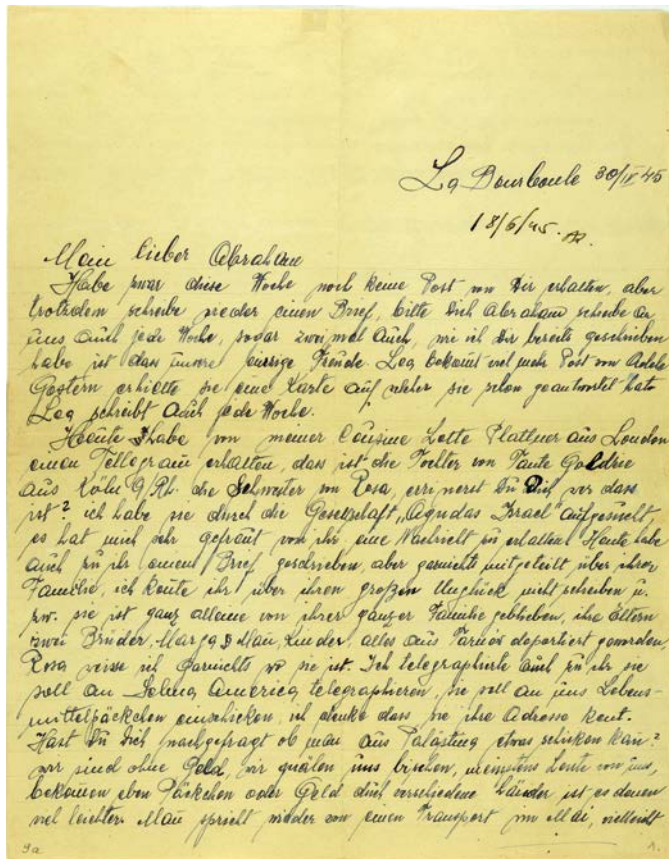
Widzę, że nie otrzymałeś mojego ostatniego telegramu. Telegrafowałam, że masz się skontaktować z doktorem Paulem Horowitzem ze [szpitala] Hadassa w Jerozolimie (...) ma tu swoją rodzinę i wystąpił im (...) wizę przez Algier, mają jechać na własny koszt, pieniądze wplaca się w Palestynie w „Joince”. Ale z tą podróżą też nie jest tak lekko (...) trudno o wyjazd, rodzina Horowitz ma już wszystko gotowe, oprócz właśnie tego papierka na wyjazd. Nie planuję więc podejmować sama (...) kroków po to, bo [znów] mówi się tu (...) o Kindertransportie, na który jesteśmy zapisane, już wszystkie jesteśmy szczepione i mówi się, że za cztery tygodnie odjedzie, ale dobrze by było, gdybyś zatelegrafował w naszej sprawie do Paryża do Urzędu do spraw Palestyny, to dużo zmienia, gdy ktoś w Palestynie prosi o nas konkretnie. Znajdź wszystko, co dla nas możliwe, mamy na pewno wyjechać stąd pierwszym transportem, bo jak piszę do Ciebie w każdym liście i pocztówce, chciałabym (...) jak najszybciej być z Tobą, już dwa lata jesteśmy w podróży, tak bardzo chciałabymy znów być w „domu”. Wprawdzie we wspaniałym Bourboule jest pięknie, robimy sobie wycieczki, mieszkamy w ładnym hotelu. Trochę tylko cienko u nas z pieniędzmi, dzieci (...) uczą się trochę poza (...), gdybyście mogli przysłać nam paczuszki, byłoby nam dużo lżej, jedzenia też trzeba dużo (...) kupować. Cieszę się bardzo, że moja korespondencja dociera do Ciebie. Pisz proszę co tydzień list pocztą lotniczą, bo one dochodzą bardzo szybko, ten ostatni list szedł tylko 9 dni, czyż to nie wspaniale? Zrobisz nam (do naszego zobaczenia) tym wielką radość, korespondencja naprawdę jest jedyną odmianą w naszym nudnym życiu.

Dziękuję rodzinie (...), że są dla Ciebie tacy mili, jak oni się miewają, pozdrawiam ich serdecznie (...). Najserdeczniejsze pozdrowienia przesyła Twoja Rachel (...). Pozdrowienia dla wszystkich znajomych.

Najdroższy i Kochany Tatusiu!

Od dnia w którym dostałam Twój list ze zdjęciem, jestem najszcześliwszym dzieckiem w La Bourboule. Bardzo bardzo bym już chciała całować Ciebie a nie zdjęcie. Tatusiu Kochany strasznie się cieszę że lalka moja porusza oczkami. Napisz mi czy tak bardzo tęsknisz za mną jak ja za Tobą. Całuję i ściskam Cię mocno Twoja Dalia

Rys. 14 a i 14 b: List z La Bourboule z 11 czerwca 1945 r. wysłany przez Rachel do Abrahama

Rys. 15 a i 15 b: List z La Bourboule wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 18 czerwca 1945 r.

Fragment listu (tłumaczenie z języka niemieckiego i transkrypcja z języka polskiego, rys. 15 a i 15 b)

La Bourboule 30.04.1945
18.6.1945 (data otrzymania listu)

Mój drogi Abrahamie

Dziś otrzymałam telegram z Londynu od mojej kuzynki Lotte Plattner (...) pamiętasz, kto to [jest]? (...) Bardzo się ucieszyłam, że otrzymałam od niej wiadomość. Dziś ja też napisałam do niej list, ale nie napisałam nic o jej rodzinie, nie mogłam napisać jej o [ich wielkim] nieszczęściu, a [teraz] została całkiem sama z całej swojej rodziny, jej rodzice, dwaj bracia, (...) dzieci, wszystkich deportowano z Tarnowa, [o] Rosie nic nie wiem zupełnie gdzie jest. (...) Czy dowiedziałeś się (...), czy można wystać coś z Palestyny? Jesteśmy bez pieniędzy, męczymy się trochę, przynajmniej ludzie od nas dostają paczuski albo pieniądze przez różne kraje, [dzięki temu] jest im dużo lżej. Znowu mówi się o transporcie w maju, może tym razem się uda. Daj Boże, to byłby najwyższy czas. Czy dostałeś nasze zdjęcia drugi raz, jak Ci się podobają.

Jak się miewasz mój drogi, napisz trochę więcej o sobie. Jak Twoje zdrowie, mam nadzieję, że dobrze.

Przychodzą różne listy z Polski, z ludźmi którzy pozostali przy życiu, ale niestety jak [dotąd] ani jedno nazwisko naszych krewnych. Jakże byłabym szczęśliwa, gdybym miała od nich jakieś wiadomości. Zasięgnij proszę informacji, może Tobie uda się czegoś dowiedzieć, ja codziennie piszę do innych organizacji, ale jak [dotąd] bez skutku, wszyscy obiecują, że zrobią, co mogą najlepszego, aby znaleźć ludzi których zostawiłam, chociaż w getcie. Bila pojechała dziś do Clermont, bo tam dotarła bardzo duża lista z Polski, wróci dopiero jutro, czekam na nią z wielką niecierpliwością. Bila właśnie wróciła, ale niestety nikogo (...) z naszych nie ma na liście. W tej chwili dowiedzieliśmy się, że transport ma wyjechać w tym miesiącu, może dotrzemy równocześnie z tym listem, daj Boże.

Najserdeczniejsze pozdrowienia i całusy przesyła Twoja Rachel. Serdeczne pozdrowienia dla wszystkich znajomych.

Drogi i Kochany Tatusiu. Mam nadzieję że [wkrótce] będziemy znów razem. Jaka to będzie radość. Dlaczego tak mało do nas piszesz. Czuję Cię mocno Twoja córeczka Dalia.

Treść listu (tłumaczenie z języka niemieckiego, → rys. 16 a, 16 b i 16 c)

22 lipca 1945
La Bourboule

Najdroższy Abrahamie.

Piszę do Ciebie list (...) mokry od łez. Wyobraź sobie Abrahamie, wszyscy wyjeżdżają dziś (...) o godzinie 11, oprócz [mnie], Dalii, Bili i jeszcze jednej rodziny (...), też obywateli Palestyny, bo nie mamy paszportów. Tyle razy pisałyśmy do [konsula brytyjskiego], że ma nam pomóc i wystawić inne paszporty, potem był tu osobiście kilka miesięcy temu i rozmawiałyśmy z nim i obiecał nam, [że] wszystko jest w porządku, że załatwione, a teraz na 3 dni przed odjazdem dostałyśmy telegram, że nie możemy jechać, bo nie mamy paszportów, więc nie dostaniemy wizy [wjazdowej] od konsula brytyjskiego. Naszego nieszczęścia nie da się opisać, jestem, podobnie jak nasza mała i Billa też, złamana, już byłyśmy takie szczęśliwe że wreszcie będziemy z Tobą, aż serce w człowieku pęka. Dalia nie przestaje płakać (...), moje biedne maleństwo. W ubiegłym tygodniu byłam bardzo nieszczęśliwa, Dalia tuż przed wyjazdem zachorowała na odrę, myślałam, że nie będzie zdolna do podróży, dziecko dzięki Bogu już wyzdrowiało, mogłaby jechać, a teraz jak grom z jasnego nieba to nieszczęście z paszportami. Nie wiem, dlaczego musimy przez tyle przechodzić, akurat teraz przed wyjazdem, myślałyśmy, że [dość] już przeżyłyśmy w Polsce, ale widać miarka jeszcze się nie przebrała (...). Wystałyśmy do Ciebie telegram błyskawiczny (...), możemy jeszcze jechać samochodem do Marsylii. Siedzimy tu całkowicie spakowane i czekamy na Waszą pomoc z Palestyny i niestannie płaczemy. Może nie powinnam do Ciebie pisać takiego listu, ale muszę [zrzucić] sobie trochę z serca, bo czuję, że pięknie. Czekamy na tę chwilę 6 lat i ostatecznie to tylko mrzonki, szkoda mi tylko małej Dalii, leży jeszcze [w] tóżku (...), a ja nie mogę spać. (...) Lea pojedzie transportem, nie ma problemów, bo jest dzieckiem. Jedzie z bardzo miłą rodziną (...), niczego nie będzie jej brakowało (...) w podróży. Już tak długo Lea była ze mną, a teraz musi niestety jechać bez nas, bardzo przez to płakała. Abrahamie, mam do Ciebie wielką prośbę. Rodzina, z którą jedzie Lea, jest z Belgii, to bardzo dobrzy i porządni ludzie, zrób dla nich, co tylko będziesz mógł, pomóż im radą i czynem, zastużyli na to u nas, nie mają nikogo w Palestynie, a dla nas byli jak rodzice i rodzeństwo, jeszcze raz proszę Cię o to bardzo, [zrób] co w Twojej mocy (...).

Serdecznie Cię pozdrawiam i całuję, Twoja bardzo smutna Rachel i Dalia, pozdrowienia od Bili.

22.7.45.
La Bourboule 26/7/45
Liebster Abraham. Ich schreibe dir diesen Brief, weil
was am Abend. Ich habe es Abraham, alle Jahre
Leute um 11 Uhr aus, und Dalie, Bili, und
noch einer Frau Rabmaris aus Palästina, denn
wir alle müssen diese Nacht haben. Wir haben
mal zum Brit. Consulat geschrieben, er soll uns helfen
und andere Paare ausstellen, das war ja schon
hier, wir haben es ihm geschrieben und er hat
sich bei uns umgehört, alles gut in Ordnung, und
hat 3 Paare in der letzten Woche an Telegramme
das er nicht mit seinen Kindern und in seine
nicht helfen, bekommen wir ein Brit. Consul keine
de l'entrée. Unser Unglück ist nicht meine Schuld,
ich bin so stolz die Kleine raus und Bili auch
gerbrochen, er wird sich ja glücklich mit den
zwei Paaren sein, das hat er ja schon
schon, hat mich auf seinen und in seiner
die sollte ich nicht sein, wenn auch Klaus
Woche nur in Paris, und Dalie hat gerade
in der letzten Woche geschrieben, dass sie
nicht mehr transportfähig sein wird, das Kind ist
jetzt schon wieder im Krankenhaus, und
das Unglück mit der Frau. Ich werde mich

an der Zeit mit meiner Frau gerade in der letzten
denken immer das ich habe schon ein
Plein mitmacht, er wird aber mit
nicht mehr, und geht mit auf der
Straße, auf einer anderen Seite aber in
pfeilchen Halbschuh am Ende Freitag und
leucht mit einem roten Licht, es geht
dann aber in meine in Bett liegen, wie
aber transportfähig, am 11. Juli
aber auch die Kleine, das ist ja
nicht alles, wir werden in Jerusalem
Reisen gehen, wir werden mit
nicht mehr. Ich habe es
und weiter auf seine Hilfe und
nicht hören nicht auf den
nicht mit so einem Brief, nicht
aber ein Brief um 11 Uhr
ich sollte das es nicht. Wir
nicht über 11 Uhr, wie ein
Johanne, wir sind mit mir
ne hat mich in Bett, wie ein
nicht mehr. Ich habe es
hat keine Kinder, er ist
fährt mit einer Frau, Frau, wie
erste gute Freunde, es wird
den Jahren der Frau, habe die
schon bei mir und jetzt
einmal habe eine große
Familie mit seiner Frau, fährt
106

Ich habe es
tule, ich bin
sind hat, die
haben man
mir so me
darii von
sollen ston
es grüßt
sehr traurig
viele grüße
106

Rys. 16 a, 16 b i 16 c: List z La Bourboule wysłany przez Rachel do Abrahama z datą odbioru 22 lipca 1945 r.

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne, nad którymi będziecie później pracować w grupie. Rozwiążcie wspólnie quiz z → **Mzestawu materiałów nr 5**, łącząc cztery przedstawione pojęcia z odpowiednimi definicjami.

Poproście osobę prowadzącą o rozwiązanie. Sprawdźcie, czy dobrze połączyliście pojęcia i definicje.

Zadanie nr 2

Przyjrzyjcie się listowi z → **rys. 17 a i 17 b**. Zanim go przeczytacie, spróbujcie odpowiedzieć na następujące pytania:

- Kto napisał ten list?
- Kiedy go napisano i do kogo?

Zadanie nr 3

Przeczytajcie list. Zapiszcie sobie wszystko, co jest dla Was niezrozumiałe albo o co chcecie zapytać.

Zadanie nr 4

Kim są Rachel, Dalia i Abraham i co ich ze sobą łączy?

Zadanie nr 5

Odpowiedzcie na następujące pytania:

- Jaki problem napotkali Abraham i jego rodzina?
- Jak sądzicie, jak czuli się Rachel, Abraham i Dalia w momencie pisania tego listu?

Zadanie nr 6

Odtwórzcie drogę, jaką przebyły Rachel i Dalia. Możecie to zrobić na kilka różnych sposobów: narysować trasę na mapie w Internecie (np. w Google Maps) albo na wydrukowanej mapie Europy.

Zadanie nr 7

Wypełnijcie kartę poglądową układanki grupowej i zastanówcie się, które spośród informacji zawartych w Waszych dokumentach są najważniejsze i najciekawsze z punktu widzenia chronologicznej i merytorycznej rekonstrukcji historii rodziny Kleinhändlerów oraz gry z podziałem na role, w której zaraz będziecie uczestniczyć.

Zadanie nr 8

Zdecydujcie, kto z Waszej grupy wcieli się w rolę historyka lub historyczki, a kto w rolę dziennikarza lub dziennikarki. Dokonajcie równego podziału (w miarę możliwości).

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne zawarte w dalszej części tej karty pracy. Przyjrzyjcie się następującym czterem pojęciom i spróbujcie połączyć je z właściwymi definicjami.

1. Repatriacja

2. Vittel

3. American Joint

4. Konsul/konsulka

a

... to organizacja non-profit założona w 1914 roku. Od roku 1933 skupiała się głównie na pomocy ludności żydowskiej w Niemczech i w krajach okupowanych przez Niemcy. Pomoc ta polegała m.in. na przekazywaniu datków na szpitale, domy dziecka, jedzenie, emigrację, ale też na żydowski ruch oporu. Po wojnie organizacja opiekowała się tzw. dipisami pochodzenia żydowskiego w obozach w Europie Wschodniej i Zachodniej. Zaopatrywała ich m.in. w żywność, ubrania i lekarstwa. W obozach dla dipisów – czyli osób wykorzenionych, wywiezionych ze swoich krajów i wyzwolonych z obozów koncentracyjnych lub zagłady – panowały fatalne warunki. Dlatego organizacja skupiała się też na umożliwieniu ocalałym Żydom i Żydówkom wyjazdu do Izraela.

b

... to przedstawiciel lub przedstawicielka służb dyplomatycznych lub publicznych. Do jego/jej zadań należy m.in. wystawianie paszportów i wiz. Służy też radą i pomocą w sytuacjach kryzysowych i udziela wszelkiego rodzaju informacji. W czasach nazistowskich wyjazd z krajów okupowanych przez Niemcy był dla wielu Żydów i Żydówek jedyną możliwością ratowania życia. Niestety, często upragnione wizy docierały do nich zbyt późno lub nie docierały wcale, a wystawiane były wedle osobistych sympatii, na podstawie kalkulacji politycznych lub dopiero po zapłaconiu wysokiej łapówki i nie zawsze przyznawano je całej rodzinie. Nieraz zdarzały się przypadki fałszowania wiz przez służby dyplomatyczne w celu umożliwienia komuś wyjazdu lub wyjazdu do kraju.

c

... był to zorganizowany powrót osób wykorzenionych (tzw. dipisów) do swoich krajów pochodzenia w pierwszych latach powojennych (po 1945 roku). Do osób takich zaliczano np. uchodźców i uchodźczynie, osoby wypędzone czy jeńców wojennych. Zadaniem tym początkowo zajmowali się alianci, później przejęła je międzynarodowa organizacja pomocowa – Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy (UNRRA). Przymusową repatriację zarządzano m.in. w przypadku osób, które w dniu 1 września 1939 roku zamieszkiwały na terenie ZSRR albo osób, którym udowodniono współpracę z nazistami.

d

... to miejscowość w ptn.-wsch. Francji. W czasie drugiej wojny światowej leżała na terenach okupowanych przez nazistowskie Niemcy. Znajdował się tam niemiecki obóz internowania dla więźniów i więźniarek uprzywilejowanych, m.in. przeznaczonych „na wymianę”, których warunki życia i szanse przeżycia były lepsze niż w innych obozach. Do takich „więźniów i więźniarek na wymianę” zaliczały się np. osoby posiadające zagraniczne paszporty. Naziści wykorzystywali je, aby wyrzucić presję na aliantach podczas negocjacji. Ten obóz internowania został wyzwolony przez aliantów (do których zaliczamy Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię, Francję i Związek Radziecki) we wrześniu 1944 roku. Niestety, ok. 300 polskich Żydów i Żydówek z zagranicznymi paszportami, przywiezionych do Francji z getta warszawskiego w styczniu 1943 roku, zostało wywiezionych do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau w 1944 roku i tam zamordowanych jeszcze przed wyzwoleniem obozu internowania.

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
List (rys. 17 a)

GRUPA NR 5
La Bourboule (12/1944–1945) II

ABRAHAM KLEINHÄNDLER
c/o ATID NAVIGATION CO. LTD.,
P.O.B. 416, HAIFA.

Haifa, 28th July, 1945.

The Chief Secretary,
Government of Palestine,
Jerusalem.

Sir,

I most respectfully beg to submit to you the following:-

I am a Palestinian citizen since 1934, as per Naturalisation Certificate No. 11176 of 22nd October, 1934, and holder of Passport No. 158999 issued at Jerusalem on 2nd December, 1944. (My previous Passport No. 88217 was issued at Jerusalem on 26th November, 1934).

My wife Rachel née Hochner, born 23.1.1909, and my daughter Dalia, born 16.9.37 (as per Haifa Birth Certificate No. 119019 of 8.10.37) travelled to Poland before the outbreak of the war and were trapped there. On the strength of her Palestinian Passport my wife was sent to the Concentration Camp of Bergen Belsen, taking with her another Palestinian child, Leah Rosenfeld, born 7.7.32 as per Palestinian Passport No. 86526 (S. 2) of 10.8.37, as well as our daughter Dalia, from our native town Tarnow.

In Bergen Belsen all their identity papers were taken away from them. My wife finally succeeded to flee with the two children to La Bourboule, France, after first being brought to Vittel, France, under a scheme of exchange of German P.O.W. against Allied nationals.

My wife and the two children were due to return to Palestine under the auspices of the American Joint Organisation. Unfortunately, also France as she is without papers of identity, and the British Consul at Paris can only issue travelling documents to my wife and the two children if their Palestinian citizenships are confirmed by the Palestine Government. I have on various occasions approached the Immigration Department at Haifa and Jerusalem to help me in this matter, but I was told that I would have to pay a sum of £2150.- as deposit for the cost of their repatriation. I regret that I am absolutely unable to produce such an amount, and I have been informed by my wife that all costs of repatriation are borne by the above American organisation and that it is only a question of establishment of her and the children's identity.

I have received today another telegram from my wife (which I enclose herewith for your ready reference) from which you will note that another transport leaves France on 18th August, 1945, and unless the British Consul at Paris has received confirmation of their identity forthwith, he is not able to grant the required travelling documents. I most respectfully beg to submit that the necessary advice is sent to the British Consul at Paris, as the identity of my wife and the two children can easily be established from the above dates at the Immigration Department.

2.-

61/a

Rys. 17 a: List z Hajfy z 25 lipca 1945 r. wysłany przez Abrahama do Sekretarza Generalnego palestyńskiego rządu Izraela

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
List (rys. 17 b)

GRUPA NR 5
La Bourboule (12/1944–1945) II

-2-

The extreme hardships which my wife and the 2 children have experienced during the recent years and the urgent desire and necessity of bringing them back to Palestine leads me to beg you to give the necessary instructions in order to facilitate the repatriation of the above by next transport leaving France for Palestine.

I beg to thank you in advance for your kind assistance and to solicit your early advice.

I am, Sir,
Yours respectfully,
(A. KLEINHÄNDLER).

Encl.

Rys. 17 b: List z Hajfy z 25 lipca 1945 r. wysłany przez Abrahama do Sekretarza Generalnego palestyńskiego rządu Izraela

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

Treść listu (tłumaczenie z języka angielskiego, rys. 17 a)

Hajfa, 25 lipca, 1945

Do Sekretarza Generalnego Rządu Palestyny w Jerozolimie

Szanowny Panie, uprzejmie proszę o przyjęcie niniejszej prośby: Od 1934 roku jestem obywatelem Palestyny na mocy aktu nadania obywatelstwa nr 11178 z 22 października 1934 roku i posiadaczem paszportu nr 182999, wystawionego w Jerozolimie 2 grudnia 1944 roku. (Mój poprzedni paszport wystawiono 26 listopada 1934 roku w Jerozolimie).

Moja żona Rachel, z domu Hochner, urodzona 23.1.1909 r., i moja córka Dalia, urodzona 16.9.37 r. (zgodnie z aktem urodzenia nr 119019 wystawionym w Hajfie 8.10.37 r.) przed wybuchem wojny wyjechały do Polski i tam znalazły się w sytuacji bez wyjścia. Jako posiadaczka palestyńskiego paszportu moja żona została wywieziona z naszego rodzinnego miasta Tarnowa do obozu koncentracyjnego Bergen-Belsen wraz z innym palestyńskim dzieckiem, Leah Rosenfeld, urodzoną 7.7.32 r. wedle danych z palestyńskiego paszportu nr 86326 wystawionego 10.6.37 r., oraz naszą córką Dalią. W Bergen-Belsen odebrano im dokumenty tożsamości. Mojej żonie udato się wreszcie uciec z obojgłem dzieci do La Bourboule we Francji po tym, jak została wywieziona do Vittel we Francji w toku wymiany niemieckich jeńców wojennych za obywateli i obywatelki krajów alianckich.

Moja żona miała wraz z obojgiem dzieci wrócić do Palestyny pod egidą American Joint Organisation. Niestety uniemożliwiono im dołączenie do obu transportów, które wyjechały już z Francji, ponieważ nie ma ona dokumentów tożsamości, a konsul brytyjski w Paryżu może wystawić mojej żonie i dzieciom dokumenty podróże tylko wówczas, jeśli rząd palestyński potwierdzi ich palestyńskie obywatelstwo. Kilkakrotnie zwracałem się do urzędów ds. imigracji w Hajfie i Jerozolimie o pomoc w tej sprawie, powiedziano mi jednak, że muszę zapłacić 150 LP kaucji za koszty ich repatriacji. Niestety absolutnie nie jestem w stanie zebrać takiej sumy, lecz moja żona poinformowała mnie, że wszelkie koszty repatriacji poniesie wyżej wymieniona amerykańska organizacja, chodzi jedynie o potwierdzenie tożsamości jej i obojga dzieci. Dziś otrzymałem od mojej żony kolejny telegram (który załączam do Pańskiej wiadomości), z którego wynika, że 15 sierpnia 1945 r. z Francji wyruszy kolejny transport i że konsul brytyjski w Paryżu nie może wystawić koniecznych dokumentów podróży, jeśli nie otrzyma bezzwłocznie potwierdzenia jej tożsamości. Proszę Pana uprzejmie o przekazanie konsulowi brytyjskiemu wszelkich koniecznych informacji, gdyż tożsamość mojej żony i obojga dzieci można na podstawie wyżej wymienionych danych łatwo ustalić w urzędzie ds. imigracji.

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

Treść listu (tłumaczenie z języka angielskiego, rys. 17 b)

[...]

Skrajna udręka mojej żony i obojga dzieci w ostatnich latach, ich życzenie i potrzeba powrotu do Palestyny skłaniają mnie do poproszenia Pana o przekazanie odpowiednich instrukcji w celu umożliwienia repatriacji wymienionych w liście osób najbliższym transportem z Francji do Palestyny.

Z góry dziękuję za pomoc i proszę o jak najszybszą odpowiedź.

Łączę wyrazy szacunku
A. Kleinhändler

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

Ta karta pracy zdradzi Wam zakończenie historii rodziny Kleinhandlerów.

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne, nad którymi będziecie później pracować w grupie. Rozwiążcie wspólnie quiz z → **zestawu materiałów nr 6**, łącząc cztery przedstawione pojęcia z odpowiednimi definicjami.

Poproście osobę prowadzącą o rozwiązanie. Sprawdźcie, czy dobrze połączyliście pojęcia i definicje.

Zadanie nr 2

Przejrzyjcie materiały z → **rys. 18–20**.

- Co to za materiały?
- Jakiej noszą daty?
- W jakich językach je spisano?

Zadanie nr 3

Zanim przeczytacie list z → **rys. 18**, spróbujcie odpowiedzieć na następujące pytania:

- Kto mógł go napisać? Kiedy go napisano i do kogo?

Teraz przeczytajcie list.

- Czego dowiadujecie się z niego o Rachel i Dalii?
- Jak sądzicie, dlaczego mają zostać sprowadzone z powrotem do Palestyny?
- Jak myślicie, jak poczuł się Abraham, gdy otrzymał informację, że repatriacja Rachel i Dalii jest możliwa? Jak mogły na tę wiadomość zareagować Rachel i Dalia?

Zadanie nr 4

Rachel i Dalia zachowały ten list i dowód tożsamości (→ **rys. 18, 19 a i 19 b**) jako pamiątkę tamtych czasów.

- Dlaczego dokumenty te były dla Rachel tak ważne?

Zadanie nr 5

Gdy Rachel i jej córka Dalia wróciły do Palestyny we wrześniu 1945 roku, siostra Rachel, Ella Hochner, pozostawała jeszcze w Europie, czekając na zezwolenie (wizę lub certyfikat) od władz brytyjskich na wyjazd do Palestyny.

Przyjrzyjcie się pocztówce z → **rys. 20**.

- Kto mógł ją napisać? Kiedy ją napisano i do kogo?
- Jak sądzicie, kiedy Rachel i Ella widziały się po raz ostatni?

Zadanie nr 6

Spójrzcie na zdjęcie ślubne Elli i Moshe z → **rys. 21**.

- Jak sądzicie, dlaczego pobrali się w obozie dla dipisów, a nie zaczęli na powrót do Palestyny?

Zadanie nr 7

Wypełnijcie kartę poglądową układanki grupowej i zastanówcie się, które spośród informacji zawartych w Waszych dokumentach są najważniejsze i najciekawsze z punktu widzenia chronologicznej i merytorycznej rekonstrukcji historii rodziny Kleinhandlerów oraz gry z podziałem na role, w której zaraz będziecie uczestniczyć.

Zadanie nr 8

Zdecydujcie, kto z Waszej grupy wcieli się w rolę historyka lub historyczki, a kto w rolę dziennikarza lub dziennikarki. Dokonajcie równego podziału (w miarę możliwości).

Zadanie nr 1

To zadanie pomoże Wam lepiej zrozumieć materiały archiwalne zawarte w dalszej części tej karty pracy. Przyjrzyjcie się następującym czterem pojęciom i spróbujcie połączyć je z właściwymi definicjami.

1. Identity Card

2. Palestyna

3. Obozy dla dipisów

4. Repatriacja

a

... był to zorganizowany powrót osób wykorzenionych do swoich krajów pochodzenia w pierwszych latach powojennych (po 1945 roku). Do osób takich zaliczano np. uchodźców i uchodźczynie, osoby wypędzone czy jeńców wojennych. Zadaniem tym początkowo zajmowali się alianci, później przejęła je międzynarodowa organizacja pomocowa – Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy (UNRRA). Przymusową repatriację zarządzano m.in. w przypadku osób, które w dniu 1 września 1939 roku zamieszkiwały na terenie ZSRR albo osób, którym udowodniono współpracę z nazistami.

b

... były to placówki istniejące od zakończenia wojny aż do 1959 roku. Mieszkały w nich osoby, które zostały wypędzone lub wywiezione ze swoich krajów na mocy zarządzeń nazistowskich lub w wyniku drugiej wojny światowej, tzw. „displaced persons” („osoby przemieszczone”). Były to przede wszystkim osoby, które miały za sobą pobyty w obozach pracy lub obozach koncentracyjnych i po wyzwoleniu nie mogły wrócić do swoich krajów na własną rękę. Placówki te mieściły się głównie w budynkach lub kompleksach budynków, które istniały już w czasach wojny, m.in. w byłych obozach koncentracyjnych lub jenieckich albo dawnych koszarach.

c

... to anglojęzyczne określenie urzędowego dowodu tożsamości, potwierdzającego obywatelstwo danego kraju. Rachel Kleinhändler posiadała palestyński dowód tożsamości wydany przez brytyjskie władze Mandatu Palestyny, jednak został on jej odebrany w obozie koncentracyjnym Bergen-Belsen, gdzie trafiła jako tzw. „więźniarka na wymianę”. Osoby przeznaczone „na wymianę” miały w obozach lepsze warunki życia i większe szanse na przeżycie. Zwykle były to osoby posiadające zagraniczne paszporty. Naziści wykorzystywali je, aby wyrzec presję na aliantach podczas negocjacji. W czasach nazistowskich posiadanie dokumentu tożsamości było niezwykle ważne; bez takiego dokumentu nie można było otrzymać wizjazdowych ani wyjazdowych, które nieraz ratowały ludziom życie. Dlatego też fałszowanie dokumentów tożsamości było ważną częścią walki Żydów i Żydówek o przeżycie.

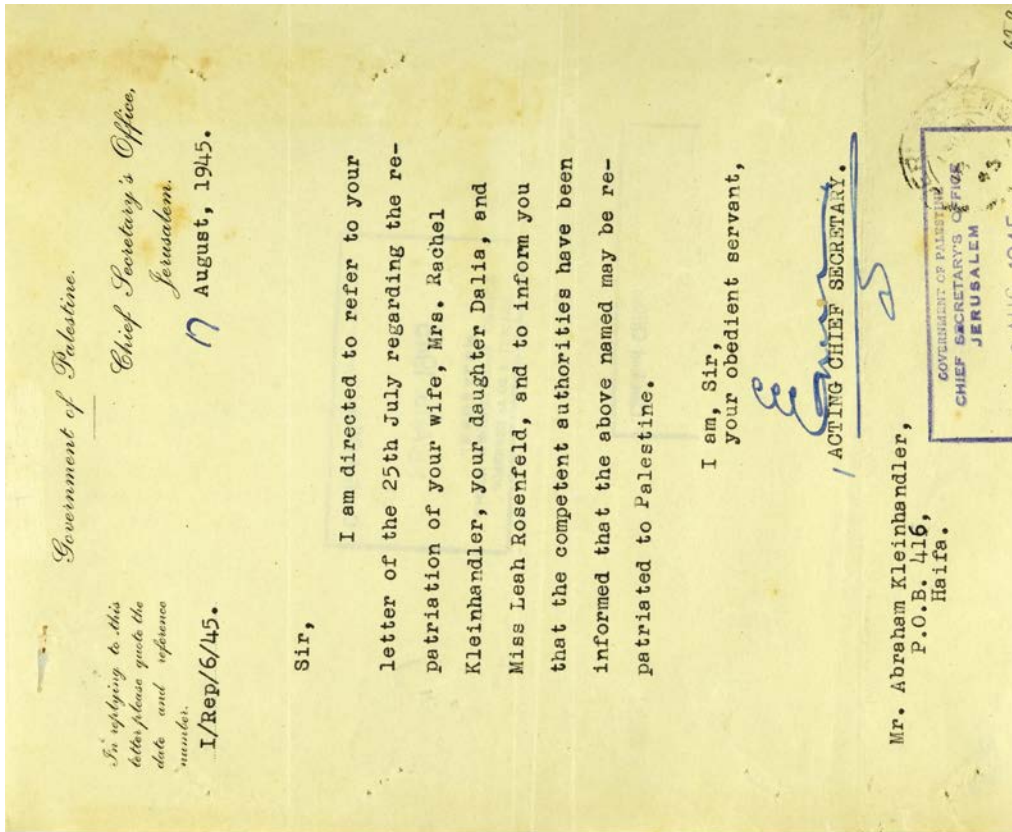
d

... to historyczny region, który na przestrzeni lat zamieszkiwany był przez różne grupy ludności i rządzony przez różnych władców. Przez wiele wieków panowały tam na zmianę różne wielkie imperia: najpierw faraonowie egipscy, potem imperium perskie i rzymskie. W rezultacie nieustannie zmieniała się też struktura społeczna tego miejsca. W XII w. n.e. osiadł na tych terenach jeden z tzw. „Ludów Morza”: Filistyni, od których region ten wzięł swoją nazwę. W latach 1920–1948 tereny te stały się mandatem brytyjskim. 14 maja 1948 roku założono tu państwo Izrael.

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 6
List (rys. 18)

GRUPA NR 6
Palestyna (1945–1946)

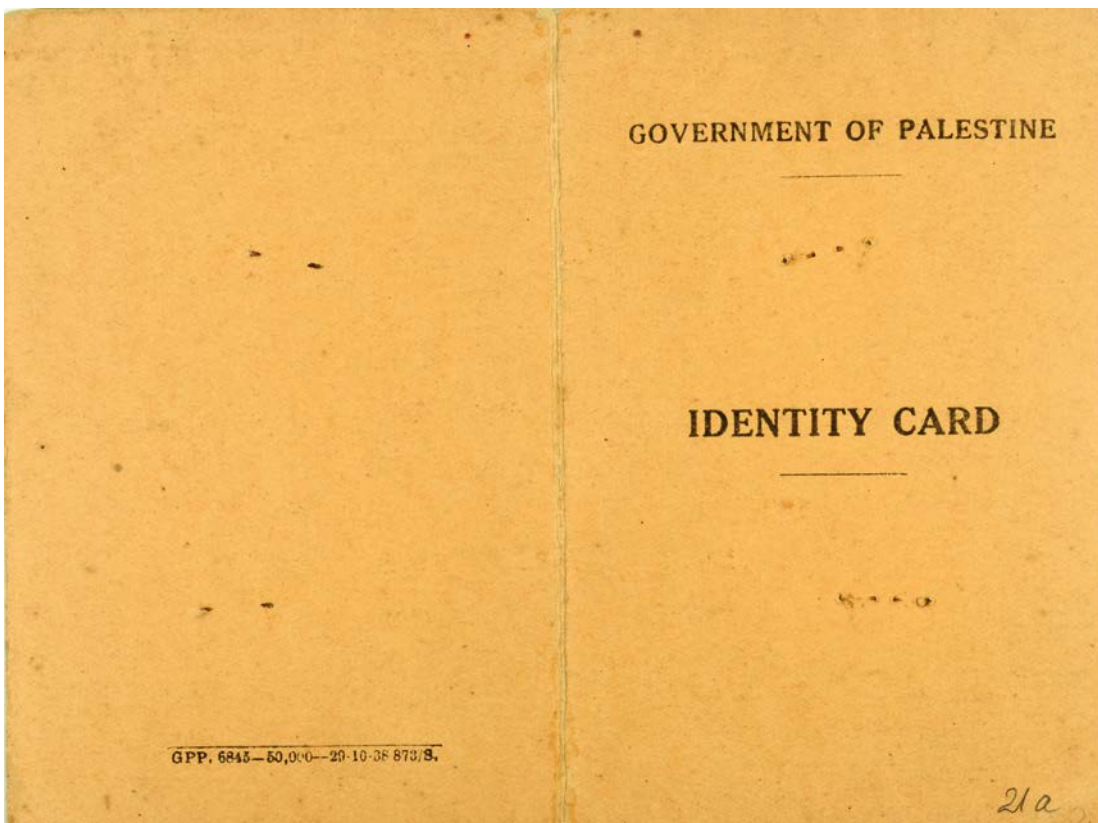
Rys. 18: Odpowiedź Sekretarza Generalnego palestyńskiego rządu Izraela wystana do Abrahama

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 6
Dowód tożsamości (rys. 19 a)

GRUPA NR 6

Rys. 19a: Dowód tożsamości Rachel Kleinhändler, wystawiony przez palestyński rząd Izraela

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 6
Treść listu (rys. 18)

GRUPA NR 6
Palestyna (1945–1946)

Treść listu (tłumaczenie z języka angielskiego)
(Rys. 18)

Szanowny Panie,

w odniesieniu do Pańskiego pisma z 25 lipca w sprawie repatriacji Pańskiej żony Rachel Kleinhändler, Pańskiej córki Dalii i panny Leah Rosenfeld chciałbym przekazać Panu wiadomość, że właściwe urzędy zostały poinformowane o tym, że wyżej wymienione osoby mogą zostać repatriowane do Palestyny.

Kłaniam się uniżenie
petniący obowiązki Sekretarza Generalnego

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

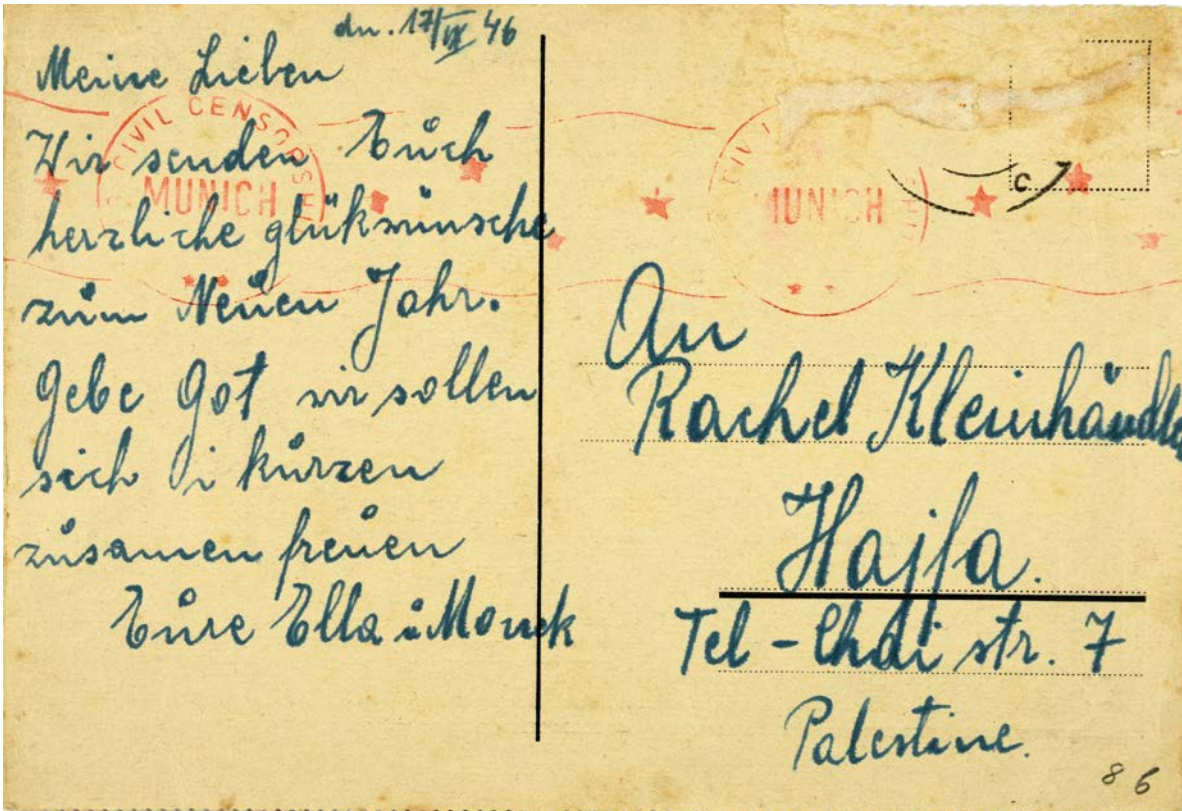
ZESTAW MATERIAŁÓW NR 6
Dowód tożsamości (rys. 19 b)

GRUPA NR 6
Palestyna (1945–1946)

No. <u>50513/Ha</u>	IDENTITY CARD	Possession of this card in no way constitutes evidence of legal residence in Palestine
Name of holder <u>RACHEL</u> <u>KLEINHÄNDLER - רחל קלינהנדלר</u>	Place of residence	<u>HAIFA</u> <u>חיפה</u>
	Place of business	
Office stamp partly over photograph.	Occupation	
Signature of holder <u>רחל קלינהנדלר</u> 216	Race <u>Jew</u> <u>יהודי</u>	
	Height: <u>5</u> feet <u>3</u> inches	
	Colour of eyes <u>grey</u> <u>אזול</u>	
	Colour of hair <u>black</u> <u>שחור</u>	
	Build <u>medium</u> <u>אמצעית</u>	
	Special peculiarities	
	Signature of issuing officer <u>[Signature]</u>	
	Appointment	
	Place <u>HAIFA</u> <u>חיפה</u>	Date <u>4.8.46</u> <u>ד'תש"ו</u>

Rys. 19 b: Dowód tożsamości Rachel Kleinhändler, wystawiony przez palestyński rząd Izraela

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

Rys. 20: Pocztówka z 17 września 1946 r. wysłana przez Ellę i Monikę do Rachel Kleinhändler

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

Rys. 21: Zdjęcie Moshe Millera i Elli Hochner (siostry Rachel) w dniu ślubu w obozie dla dipisów Föhrenwald

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 6
Pocztówka (rys. 20)

GRUPA NR 6
Palestyna (1945–1946)

Treść pocztówki (tłumaczenie z języka niemieckiego)
(Rys. 20)

17.9.1946

Moi Drodzy

Życzymy Wam wszystkiego najlepszego w Nowym Roku. Niech Bóg da, abyśmy wkrótce mogli cieszyć się razem
Wasza Ella & Monek

Hajfa ul. Tel Chai 7
Palestyna

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 6
Fotografia (rys. 21)

GRUPA NR 6
Palestyna (1945–1946)

Zdjęcie przedstawia Ellę, siostrę Rachel. Swojego pierwszego męża, Josefa Drängera, poznała w getcie tarnowskim. Później została wywieziona z getta do obozu w Płaszowie, gdzie w ramach pracy przymusowej szyła mundury dla wojska niemieckiego. Z Płaszowa trafiła do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau, a stamtąd do podoboju Lichtvard/Lichtewerden w dzisiejszych Czechach. Ella przeżyła wojnę, ale Josef Dränger zginął w Auschwitz, dokąd on również został deportowany. Po wojnie Ella wyszła za Moshe (Monka) Millera w obozie dla dipisów Föhrenwald. Zdjęcie zrobiono w dniu ślubu. Moshe był przyjacielem jej zmarłego męża z młodości. Obóz Föhrenwald wybudowano w czasach nazistowskich jako wzorcowe osiedle dla pracowników i pracownic, a także robotników i robotnic przymusowych pobliskich zakładów zbrojeniowych. Pod koniec wojny przejściowo zakwaterowano tam grupę robotników i robotnic przymusowych oraz osób ocalałych z marszu śmierci z obozu koncentracyjnego Dachau. Później aż do końca lat 50. osiedle pełniło funkcję obozu dla żydowskich dipisów ocalałych z Zagłady.

Zbiór metod nr 3: „Rodzina Kleinhändlerów – uchodźstwo i migracja między Polską a Palestyną”

Wypisz tu najważniejsze informacje ze wszystkich grup, aby uzyskać szczegółowy obraz życia rodziny Kleinhändlerów.

	Który jest rok i gdzie znajduje się rodzina Kleinhändlerów?	Czego dowiadujesz się z dostępnych materiałów o rodzinie Kleinhändlerów?
Grupa nr 1		
Grupa nr 2		
Grupa nr 3		

	Który jest rok i gdzie znajduje się rodzina Kleinhändlerów?	Czego dowiadujesz się z dostępnych materiałów o rodzinie Kleinhändlerów?
Grupa nr 4		
Grupa nr 5		
Grupa nr 6		

4. Zbiór metod nr 4 „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

Analizując systemy wartości i koncepcje dominujące w społeczeństwie, osoby uczestniczące zauważają, że nasz sposób postrzegania świata zawsze zależy od osobistych doświadczeń oraz szeregu czynników społecznych i kulturowych. Istnieją jednak uniwersalne, wspólne dla wszystkich wartości takie jak choćby prawa człowieka, na których opiera się nasze współzycie społeczne. Jednocześnie osoby uczestniczące uczą się postrzegać obrazy czy przedmioty jako część historycznej rzeczywistości z konkretnej perspektywy poznawczej i emocjonalnej danej jednostki czy też grupy.

Informacje ogólne

Koncepcja

Niniejszy zbiór metod opiera się na analizie materiałów wizualnych oraz tzw. „interpretacji dziedzictwa kulturowego”, dzięki czemu nie ogranicza się do przekazywania suchych faktów: osoby uczestniczące poszukują własnej, osobistej interpretacji pomników i miejsc pamięci i zapoznają się z różnymi perspektywami, z których można postrzegać wydarzenia historyczne. Punktem wyjścia jest przy tym źródło, czyli w tym wypadku – omawiane miejsce. Które historie są tam opowiadane, a które nie? Jakie emocje i przeżycia mogą wpływać na sposób ich postrzegania? Osoby uczestniczące uczą się rozumieć, jak opowiadać o historii i kształtować pomniki w taki sposób, aby było to zrozumiałe dla osób z różnych pokoleń, o całkowicie odmiennych doświadczeniach życiowych.

Cele edukacyjne

Metoda ta uwrażliwia osoby uczestniczące na różne sposoby negocjacji i kształtowania wartości społecznych i koncepcji współzycia społecznego, a jednocześnie uczy je poddawać ten proces krytycznej refleksji pod kątem rozliczenia z przeszłością. Osoby uczestniczące uczą się oceniać i osadzać w odpowiednim kontekście historyczne materiały wizualne i sposób ich powstania. Zbliżają się też do pomników upamiętniających Zagładę i inne zbrodnie nazistowskie, dostrzegając je, analizując i interpretując z uwzględnieniem wielu różnych perspektyw. Dzięki temu łatwiej im pojąć wydarzenia, przedmioty i miejsca historyczne.

Materiały

Pojęcia do refleksji (zapisane na kartkach moderacyjnych lub dostępne pod kodem QR), zdjęcia ubrań i akcesoriów oraz pracowników i pracownic fabryki (zestaw materiałów nr 1), kontekst historyczny, zdjęcia miejsc pamięci z różnych krajów (zestaw materiałów nr 2), informacje dodatkowe (zestaw materiałów nr 3), laptop, rzutnik albo whiteboard, pisaki albo markery, plakaty

Czas trwania

245 min (40 min/50 min/155 min)

Krok nr 1: Refleksja nad wartościami i koncepcjami społecznymi (40 min)

Ćwiczenie (25 min)

Na początek osoby uczestniczące zastanawiają się wspólnie w małych grupach, jakie wartości są ważne dla nich osobiście i dla dobrego współzycia społecznego. W ten sposób uczą się ustalać i wyrażać własne zdanie, a jednocześnie przyjmować do wiadomości inne perspektywy. Uświadamiają sobie, że nasz system wartości kształtują osobiste doświadczenia oraz czynniki społeczne i kulturowe, a jednocześnie jest on wynikiem nieustannego procesu negocjacji w ramach poszczególnych struktur społecznych.

W zależności od liczebności grupy osoby uczestniczące dobierają się w pary lub kilkusobowe grupki. Każda z par lub grup otrzymuje zestaw kartek moderacyjnych, na których osoba prowadząca zapisuje (lub drukuje) następujące pojęcia do refleksji (dostępne pod kodem QR):

1. Współdecydowanie
2. Moralność
3. Odwaga
4. Perspektywy
5. Reprezentacja
6. Widoczność
7. Odpowiedzialność
8. Pamięć
9. Krytyka
10. Człowieczeństwo
11. Samostanowienie
12. Solidarność
13. Sprzeciw
14. Odwaga cywilna

Osoby uczestniczące otrzymują następujące zadania:

1. Czy zdarzały się w Waszym życiu sytuacje, w których niektóre z tych pojęć były (lub nadal są) szczególnie ważne?
2. Ułóżcie te pojęcia w kolejności od najważniejszego do najmniej ważnego – Waszym zdaniem – w dzisiejszym społeczeństwie.
3. Zastanówcie się, czy dla osób, które żyły 50 albo 100 lat temu, ważne byłyby te same wartości co dla Was.
4. Które z tych wartości i norm społecznych zostały przez reżim nazistowski złamane lub zastąpione inną wizją współżycia społecznego?

Grupy mogą ułożyć kartki z pojęciami w dowolny sposób, np. rzędem od góry do dołu, od lewej do prawej, w kształcie piramidy lub koła. Osoba prowadząca niczego im nie narzuca, nie ma „dobrych” ani „złych” wariantów. Lista pojęć nie jest oczywiście wyczerpująca, to jedynie kilka wybranych wartości i koncepcji społecznych, które szczególnie warto przeanalizować krytycznie pod kątem historii nazistowskich Niemiec, Zagłady i pamięci o niej. Osoby uczestniczące mogą też zapisać na pustych kartkach moderacyjnych inne ważne dla nich wartości czy koncepcje, których ich zdaniem brakuje w ćwiczeniu. Po zakończeniu ćwiczenia mogą też przyjrzeć się, w jakiej kolejności ułożyły swoje pojęcia inne grupy.

Podsumowanie (15 min)

Osoba prowadząca zachęca osoby uczestniczące do wspólnej refleksji nad różnymi sposobami podejścia do tematu, definiowania swoich priorytetów i postaw. W tym celu może zadać następujące pytania:

- W jakich kwestiach łatwo było Wam się ze sobą zgodzić?
- W jakich kwestiach było trudniej i jak sobie z tym poradziście?
- Czy wartości ludzkie danego społeczeństwa zmieniają się w zależności od czasu i miejsca, czy są uniwersalne?

Wskazówka

Osoba prowadząca powinna zadbać o to, aby podczas podsumowania stworzyć bezpieczną przestrzeń, w której można będzie bez obaw rozmawiać na drażliwe tematy, a ewentualne emocje czy konflikty traktowane będą jako normalna część tego procesu.

Krok nr 2: Analiza i interpretacja materiałów wizualnych (50 min)

Ćwiczenie (25 min)

W oparciu o poprzednie ćwiczenie osoby uczestniczące dyskutują o swoich indywidualnych perspektywach wobec zaprezentowanych materiałów wizualnych, wyrażając swoje zdanie na ich temat. W tym celu należy wyświetlić zdjęcie ubrań i akcesoriów z → **zestawu materiałów nr 1, wprowadzenie do analizy materiałów wizualnych I** w miejscu dobrze widocznym dla wszystkich obecnych, np. za pomocą rzutnika albo smartboardu. Nazwisko autora lub autorki zdjęcia i kontekst jego powstania na tym etapie nie są jeszcze ujawniane.

Osoby uczestniczące wspólnie oglądają zdjęcie i odpowiadają na zadawane grupie przez osobę prowadzącą pytania dotyczące różnych poziomów analizy materiałów. Osoba prowadząca zapisuje odpowiedzi na plakacie.

Poziom analizy

- Co dokładnie widzicie na tym zdjęciu? (np. ubrania, kapelusze, wystawę mody, wyposażenie wnętrza, przedmioty dekoracyjne, różne kształty i kolory, urządzenia, ludzi)
- Czy to zdjęcie mówi coś o pochodzeniu, poglądach albo wartościach fotografa czy fotografki?

Poziom interpretacji

- Gdzie i kiedy mogło powstać to zdjęcie?
- Czy zrobiono je w czasach wojny czy pokoju?
- Czy zdjęcie to mówi coś o intencjach fotografa lub fotografki?
- Jaki nastrój ma wywoływać?

Poziom osobisty

- O czym myślisz, gdy patrzysz na to zdjęcie? (np. o modzie, konkretnych stylizacjach, zakupach, przebieraniu się, wyjątkowych okazjach, warunkach pracy, cyklu produkcyjnym itp.)
- Czy widzisz na tym zdjęciu coś, co jest dla Ciebie ważne, albo coś, do czego podchodzisz krytycznie?
- Czy widzisz jakiś związek pomiędzy tym zdjęciem a wynikami poprzedniego ćwiczenia z pojęciami (krok nr 1), np. jaką rolę w świecie mody mogą odgrywać pojęcia takie jak „moralność”, „odpowiedzialność” albo „widoczność”?

Po analizie i interpretacji pierwszego zdjęcia należy wyświetlić drugie zdjęcie przedstawiające robotników i robotnice w fabryce z → **zestawu materiałów nr 1, wprowadzenie do analizy materiałów wizualnych II** w miejscu dobrze widocznym dla wszystkich obecnych, nadal nie zdradzając, kto je zrobił ani w jakim kontekście. Osoby uczestniczące ponownie przyglądają się zdjęciu i odpowiadają na te same pytania co poprzednio.

Podsumowanie (25 min)

Osoba prowadząca pyta osoby uczestniczące, jakie informacje historyczne byłyby istotne w celu właściwego „odczytania” obu zdjęć, z jakiej perspektywy mogły one zostać zrobione i czy sądzą, że zdjęcia te mają ze sobą coś wspólnego. Zwraca przy tym uwagę na różnorodność perspektyw i możliwości interpretacji nie tylko w zakresie percepcji zdjęć, ale też domysłów co do okoliczności ich powstania. Podkreśla, że fotografia historyczna nigdy nie oddaje całej prawdy historycznej, a jedynie jej wycinek widziany z perspektywy jednostki albo grupy. Dlatego kontekst takiego źródła często jest niejasny. Podobnie też nie zawsze wiadomo, czy sposób przedstawienia przedmiotów lub osób widocznych na zdjęciu jest wynikiem konkretnych zamierzeń fotografa lub fotografki albo osoby, która zleciła wykonanie zdjęcia, czy jest zaaranżowany, czy może ma oddziaływać na publiczność w konkretny sposób. Dlatego też fotografia, często uznawana za wiernie oddające rzeczywistość źródło pierwotne, nieraz tak naprawdę jest źródłem wtórnym, nacechowanym którymiś tendencjami lub zamiarami.

Następnie osoba prowadząca przedstawia osobom uczestniczącym kontekst powstania obu fotografii oraz postać fotografa, Waltera Geneweina.

Kontekst historyczny

Na rys. 1 widoczna jest wystawa produktów pochodzących z warsztatów krawieckich w getcie w okupowanej Łodzi. Produkty te wysyłano do nazistowskich Niemiec. Rys. 2 przedstawia robotników przymusowych i robotnice przymusowe pochodzenia żydowskiego w jednej z fabryk w getcie łódzkim. Obydwa zdjęcia wykonał fotograf Walter Genewein. Założone wiosną 1940 roku getto łódzkie, zwane wówczas Ghetto Litzmannstadt, przetrwało najdłużej ze wszystkich gett utworzonych przez Niemców na terenie okupowanej Polski. W kwietniu 1940 roku miasto Łódź przemianowano na Litzmannstadt w hołdzie zmarłemu generałowi i postowi do Reichstagu z ramienia NSDAP, Karłowi Litzmannowi. Choć getto łódzkie pierwotnie miało być jedynie prowizorycznym przystankiem w drodze deportowanych do obozów zagłady, zlikwidowano je dopiero w sierpniu 1944 roku. Przyczyną tego były interesy gospodarcze nazistowskich Niemiec. To z tego względu nadal wykorzystywano tam Żydów i Żydówki do pracy przymusowej. Austriak Walter Genewein był kierownikiem wydziału finansowego niemieckiej administracji getta. Fotografował m.in. granice getta łódzkiego od wewnątrz i z zewnątrz, różne placówki na jego terenie, scenki uliczne, a także mieszkańców i mieszkanki getta.

Osoby uczestniczące ponownie oceniają fotografie z uwzględnieniem tej wiedzy:

- Czy Wasze pierwsze wrażenie się potwierdziło, czy teraz widzicie te źródła historyczne w zupełnie innym świetle?

Następnie, w ramach dyskusji moderowanej, osoba prowadząca podkreśla, że wszelkie źródła historyczne dotyczące konkretnego tematu, wydarzenia czy okresu należy zawsze analizować pod kątem przewidzianych i nieprzewidzianych konsekwencji ich powstania, implikacji ideologicznych, a także ewentualnej reprezentacji czyichś interesów. W ramach debat społecznych na temat odpowiedzialności ludzi współczesnych szczególnie ważne jest, abyśmy mieli świadomość tego, jak historia wpływa na nasze własne życie, i dostrzegali wielość różnych wydarzeń historycznych, ich konsekwencji oraz perspektyw, z których można je postrzegać.

Krok nr 3: Praca w grupach nad miejscami pamięci w różnych krajach (155 min)

Po analizie medium, jakim jest fotografia, i sposobów jej oddziaływania, osoby uczestniczące podejmują się interpretacji pomników i/lub miejsc pamięci upamiętniających Zagładę w różnych krajach. W tym celu nie tylko zapoznają się z samym pomnikiem czy miejscem pamięci, ale też z historią jego powstania i siłą jego oddziaływania.

Zgodnie z założeniami tzw. „interpretacji dziedzictwa kulturowego” ich punktem wyjścia jest samo zjawisko, czyli w tym przypadku pomnik lub miejsce pamięci. Zastanawiają się nad tym, co pomnik ten lub miejsce to chce im przekazać jako zwiedzającym i ustosunkowują się do niego. Osoba prowadząca zachęca osoby uczestniczące do odkrywania różnych perspektyw, z których można postrzegać dany pomnik lub dane miejsce pamięci. W swojej interpretacji osoby uczestniczące świadomie wychodzą poza zakres rzekomo obiektywnych faktów i w oparciu o pojęcia z ćwiczenia nr 1 rozważają, które z przesłań danego pomnika czy miejsca pamięci odgrywają ważną rolę w ich życiu, a także które z nich mogą być istotne dla innych ludzi i które są najważniejsze dla nich osobiście, np. „współkształtowanie”.

W tym celu osoby uczestniczące dzielą się na osiem małych grupek w zależności od wielkości całej grupy.

Opis (15 min)

Każda z grup otrzymuje po dwa zdjęcia pomników lub miejsc pamięci z → **zestawu materiałów nr 2**. Jeśli osób uczestniczących jest za mało, aby podzielić je na osiem grup, wówczas każdej z grup można dać do analizy większą liczbę przykładów. Na tym etapie osoba prowadząca rozdaje jedynie zdjęcia, nie zdradza natomiast żadnych dalszych informacji, takich jak źródło zdjęcia, nazwa czy lokalizacja danego miejsca. Zadaniem osób uczestniczących jest spisanie wyników poszczególnych etapów pracy w grupach w taki sposób, aby dało się je wykorzystać w kreatywnym ćwiczeniu zamykającym metodę, tj. wyraźnym pismem, przy użyciu dobrze widocznego markera, na kartkach moderacyjnych albo na plakacie.

Na początek osoby uczestniczące otrzymują następujące zadania:

- Opiszcie, co widzicie na zdjęciu.
- O czym myślicie, patrząc na nie?
- Czy te pomniki/miejsca pamięci budzą w Was jakieś emocje?

Interpretacja (20 min)

Następnie osoba prowadząca zapisuje poniższe pytania dotyczące interpretacji pomnika lub miejsca pamięci w dobrze widocznym miejscu, np. na plakacie, albo rozdaje je na kartkach poszczególnym grupom:

- Ile lat po zakończeniu drugiej wojny światowej mogły powstać te pomniki/miejsca pamięci? (Czy coś w ich kształcie lub stylu architektonicznym na to wskazuje?)
- Jakie słowa-klucze czy koncepcje przychodzą Wam do głowy podczas prób interpretacji tych pomników/miejsc pamięci? (np. wartości uniwersalne takie jak prawa człowieka albo pojęcia z pierwszego ćwiczenia, jak „odwaga cywilna”, „odpowiedzialność”)
- Jaki jest ogólny przekaz tych pomników/miejsc pamięci? Jaki może być ich cel? (np. „Pomnik ten przypomina nam, co się dzieje, gdy pewnej grupie ludzi odbiera się godność ludzką”)

Osoby uczestniczące ponownie zapisują swoje odpowiedzi na kartkach moderacyjnych lub od razu na plakacie.

Tworzenie plakatu (40 min)

Zanim grupy zaczną dopracowywać swoje plakaty, osoba prowadząca rozdaje im informacje dodatkowe dotyczące pomników lub miejsc pamięci, nad którymi dotychczas pracowały, z → **zestawu materiałów nr 3**. W ten sposób osoby uczestniczące poznają kontekst historyczny i przesłanki, które skłoniły autorów i autorki danych pomników lub miejsc pamięci do zaprojektowania ich w taki, a nie inny sposób.

Osoby uczestniczące rozważają odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakie są podobieństwa, a jakie różnice pomiędzy celem, który chcieli osiągnąć osoby projektujące dany pomnik lub miejsce pamięci, a sposobem, w jaki pomnik ten/miejsce to rzeczywiście oddziałuje na osoby zwiedzające?
- Z jakiej perspektywy (albo jakich perspektyw) zaprojektowano dany pomnik lub miejsce pamięci?
- Do jakiej grupy odbiorców i odbiorczyń jest skierowane to miejsce?
- Które kwestie z informacji dodatkowych są szczególnie ważne w kontekście powstania tego pomnika lub miejsca pamięci?

Następnie każda z grup przygotowuje plakat z informacjami dotyczącymi danego pomnika lub miejsca pamięci. Powinien on mieć formę postu w mediach społecznościowych, tj. zawierać krótki tekst i kilka hashtagów związanych z danym pomnikiem czy miejscem, np. *#odpowiedzialność*, *#pamięć*, *#człowieczeństwo*, *#solidarność*.

Plakat powinien ponadto zawierać następujące elementy:

- Opis i interpretację danego miejsca z perspektywy osób uczestniczących
- Informacje o historii powstania danego miejsca oraz o zamierzeniach osób, które je stworzyły
- Prezentację danego miejsca skierowaną do osób, których socjalizacja przebiegała zupełnie inaczej niż w przypadku osób uczestniczących i które w związku z tym wiedzą bardzo mało o drugiej wojnie światowej lub mają o niej zupełnie inne wyobrażenie

Prezentacja (65 min)

Następnie każda z grup prezentuje swój plakat pozostałym. Osoba prowadząca moderuje prezentację, zadaje dodatkowe pytania, zachęca do ogólnej dyskusji i kieruje nią.

Podsumowanie (15 min)

Na koniec osoba prowadząca podsumowuje treści plakatów. Podkreśla przy tym, że chociaż istnieją pewne uniwersalne wartości, jak np. prawa człowieka, które łączą nas wszystkich i stanowią podstawę współżycia społecznego, to jednak nasze emocje i perspektywy, z których postrzegamy i oceniamy różne zjawiska, mogą się od siebie skrajnie różnić. Wpływ na to mają zróżnicowane doświadczenia osobiste, historie rodzinne czy fakt wychowania w konkretnym kraju, np. w Niemczech, który to naród był głównym winowajcą Zagłady i innych zbrodni nazistowskich. Liczy się więc nie tylko przekaz zamierzony przez autorów czy autorki pomnika lub miejsca pamięci i to, kto i dlaczego zlecił jego zaprojektowanie; równie ważnym aspektem jest sposób postrzegania tego pomnika lub miejsca pamięci przez osoby zwiedzające je. Po pierwsze dlatego, że w różnych ludziach jeden i ten sam przedmiot może budzić całkowicie odmienne skojarzenia (albo i nie), a po drugie dlatego, że nasz sposób postrzegania przeszłości, teraźniejszości i przyszłości kształtują też doświadczenia zbiorowe, np. w przypadku osób należących do tzw. „mniejszości”.

W celu podsumowania osoba prowadząca może zadać następujące pytania:

- Jakich aspektów Waszym zdaniem brakuje w tym pomniku/miejscu pamięci?
- W jaki sposób uzupełnilibyście/uzupełniłybyście te braki?
- Czy w dzisiejszych czasach zdecydowalibyście/zdecydowałybyście się zaprojektować albo zbudować taki pomnik/takie miejsce pamięci? Jeśli tak, to dlaczego? Jeśli nie, to dlaczego?

Ponadto osoba prowadząca pyta, czy osoby uczestniczące mają jeszcze jakieś pytania, które można by przedyskutować na forum grupy.

**Dalsze materiały,
uzupełnienia, glosariusz,
informacje dodatkowe**

Ilustracje

Rys. 1: Wystawa ubrań i dodatków (źródło: kolorowe slajdy niemieckiej administracji getta łódzkiego ze zbiorów Muzeum Żydowskiego we Frankfurcie)

Rys. 2: Robotnicy przymusowi i robotnice przymusowe w fabryce (źródło: kolorowe slajdy niemieckiej administracji getta łódzkiego ze zbiorów Muzeum Żydowskiego we Frankfurcie)

Rys. 3: Pomnik Ofiar Faszystów w krakowskim Płaszowie (źródło: Wikimedia Commons/Picasa, 2007 r.)

Rys. 4: Pomnik Ofiar Holokaustu autorstwa Suraba Zereteliego w Odessie (źródło: Stiftung Denkmal, 2012 r.)

Rys. 5: Pomnik ofiar masakry w Babim Jarze w Kijowie (źródło: Adam Jones/Flickr, 2016 r.)

Rys. 6: Pomnik „The Pit” („Jama”) w Mińsku na Białorusi (źródło: Maria Ramanovich/Siarhei Salanevich, Międzynarodowe Centrum Edukacyjne im. Johanna Rau w Mińsku, 2022 r.)

Rys. 7: Pomnik Kindertransportów na stacji Liverpool Street w Londynie (źródło: Julian Walker, 2009 r.)

Rys. 8: Pomnik Ofiar Holokaustu w Hyde Park w Londynie (źródło: Wikimedia Commons/PamFray, 2008 r.)

Rys. 9: Pomnik Sześciu Milionów w Johannesburgu (źródło: Jac De Villiers, 2012 r.)

Rys. 10: Miejsce pamięci przy Levetzowstraße w Berlinie (źródło: Detlef Wiczorek, 2018 r.)

Rys. 11: Miejsce pamięci DenkOrt Deportationen 1941–1944 w Würzburgu (źródło: DenkOrt Deportationen/Alfred Bestle)

Rys. 12: Maison d' Izieu (źródło: Wikimedia Commons/Benoit Prieur, 2019 r.)

Rys. 13: Ogród Pamięci Dzieci z Vel' d'Hiv (źródło: Jean-Pierre Dalbéra/Flickr, 2021 r.)

Rys. 14: Pomnik ku pamięci żydowskich ofiar obozu koncentracyjnego Ebensee (źródło: Muzeum Historii Współczesnej i Miejsce Pamięci Ebensee)

Rys. 15: Pomnik przeciw wojnie i faszystom w Wiedniu (źródło: Austria-Forum/Peter Diem, 2022 r.)

Rys. 16: Tablica upamiętniająca ofiary pochodzenia włoskiego (źródło: Miejsce Pamięci Mauthausen)

Rys. 17: Pomnik homoseksualnych ofiar obozu koncentracyjnego Mauthausen (źródło: domena publiczna Wikimedia)

Rys. 18: Miejsce pamięci dziecięcych ofiar eutanazji w Parku Pokoju w Lipsku (źródło: Sara Bogner, 2023 r.)

Bibliografia

Cooke, Steven (2000): Negotiating memory and identity: The Hyde Park Holocaust Memorial. Londyn. Journal of Historical Geography – J HIST GEOGR. 26, str. 449–465. 10.1006/jhge.2000.0238.

Gunst, Dieter (1989): Hitler wollte kein „Drittes Reich“. W: Geschichte, Politik und ihre Didaktik. 17. Aschendorff Verlag. Münster, str. 303f.

Lambda Nachrichten. Zeitschrift der Homosexuellen Initiative Wien. Aktivitäten Mauthausen: Totgeschlagen – Totgeschwiegen. (1/1985). Homosexuelle Initiative (HOSI). Wiedeń.

Maubach, Franka (2005): Als Helferin in der Wehrmacht: Eine paradigmatische Figur des Kriegsendes. Osteuropa JSTOR, 55(4/6), str. 197–205. <http://www.jstor.org/stable/44932741>

Schmid, Hildegard und Dobrowolski, Nikolaj (2007): Kunst, die einem Kollektiv entspricht. Der internationale Denkmalhain in der KZ-Gedenkstätte Mauthausen. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wiedeń.

Semenchenko, Maryna (2018): Memorials to the Holocaust Victims in Minsk, Belarus: History, Design, Impact. (praca uniwersytecka, KTH)

Stötzel, Georg und Eitz, Thorsten (2003): Zeitgeschichtliches Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Olms Verlag. Hildesheim, str. 96f.

Szymanski, Wojciech (2015): A place of memory – monument counter-monument: Artistic strategies of commemoration in Krakow's district of Podgórze. RIHA Journal, str. 1–22.

Trus, Armin (2019): Die „Reinigung des Volkskörpers“: Eugenik und „Euthanasie“ im Nationalsozialismus. Eine Einführung mit Materialien. Metropol Verlag. Berlin.

Źródła internetowe

Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (2021): Vor 80 Jahren:

Massaker von Babyn Jar. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/340854/vor-80-jahren-massaker-von-babyn-jar/>

Copyright school-scout.de / e-learning-academy AG (brak daty): Bildanalyse im Geschichtsunterricht – Anleitung und praktische Beispiele. <https://www.school-scout.de/vorschau/35599/bildanalyse-im-geschichtsunterricht-anleitung-und-praktische-beispiele.pdf>

Muzeum i miejsce pamięci KL Płaszów w Krakowie (brak daty): Deutsches NS-Arbeitslager und Konzentrationslager (1942–1945). <https://plaszow.org/de/das-memorial>

Der Standard (2021): Das war Mauthausen. <https://www.derstandard.de/story/2000131654444/das-war-mauthausen>

Deutschlandfunk (brak daty): Erinnerungskultur in Südafrika. Schwarze Geschichte im Schatten der Apartheid. <https://www.deutschlandfunk.de/erinnerungskultur-in-suedafrika-schwarze-geschichte-im-100.html>

Digitale Lernwelten (brak daty): Unterrichtsentwurf zur Methodenseite Bildanalyse. <https://blog.digitale-schule.nrw/unterrichtsplanung/unterrichtsentwurf-bildanalyse>

Gedenkstättenportal zu Orten der Erinnerung in Europa (brak daty): Holocaustdenkmale auf dem Prohorowskijskwer. <https://www.memorialmuseums.org/denkmaeler/view/301/Holocaustdenkmale-auf-dem-Prohorowskijskwer>

Gedenkstättenportal zu Orten der Erinnerung in Europa (brak daty): Jama – Denkmal für die ermordeten Juden des Minsker Ghettos. <https://www.memorialmuseums.org/eng/staetens/view/290/Yama-%E2%80%93-Memorial-to-the-Murdered-Jews-from-the-Minsk-Ghetto>

Gedenkstättenportal zu Orten der Erinnerung in Europa (brak daty): Levetzowstraße Deportation Memorial. <https://www.memorialmuseums.org/denkmaeler/view/1403/Mahnmal-Levetzowstra%C3%9F>

Muzeum Żydowskie we Frankfurcie nad Menem (brak daty): Kolorowe slajdy niemieckiej administracji getta łódzkiego. <https://www.juedischesmuseum.de/sammlung/dokumente-fotografien/detail/farbdias-der-deutschen-gettoverwaltung-in-lodz/>

Kes van Hage (brak daty): 4.36. Herman Wald, monument „Memorial to the Six Million“ (1959). <https://keesvanhage.wordpress.com/4-36/>

KÖR – Kunst im öffentlichen Raum Wien (2014): Denkmal für die Verfolgten der NS-Militärjustiz. <https://www.koer.or.at/projekte/denkmal-fuer-die-verfolgten-der-ns-militaerjustiz/>

Kraków Travel (brak daty): Deutsches Nationalsozialistisches Konzentrationslager Płaszów. <http://www.krakow.travel/de/17761-krakow-il-campo-nazista-di-plaszow>

Centrala Kształcenia Politycznego Kraju Związku Badenii-Wirtembergia (brak daty): Der Begriff „Euthanasie“. <https://www.gedenkstaetten-bw.de/begriff-euthanasie>

London remembers (brak daty): Holocaust Memorial Garden. <https://www.londonremembers.com/memorials/holocaust-memorial-hyde-park>

Ludwig, Thorsten (2015): The interpretive guide: sharing heritage with people. Bildungswerk Interpretation. Werleshausen.

Medwedew, Sergej (2015): Медные гиганты: почему в России тоскуют по сталинскому сапогу. In: Forbes.ru. <https://www.forbes.ru/mneniya-column/istoriya/279941-mednye-giganty-pochemu-v-rossii-toskuyut-po-stalinskomu-sapogu>

Memorial Maison d’Izieu (brak daty): Maison d’Izieu, Gedenkstätte für die ermordeten jüdischen Kinder. <https://www.memorializieu.eu/de/>

MoabitOnline (brak daty): Neugestaltung der Mahn- und Gedenkstätte Levetzowstraße. <https://moabitonline.de/33582>

Nationalfonds (brak daty): „Den Opfern die Namen wiedergeben“ – Mahnmalprojekt in der KZ-Gedenkstätte Ebensee. <https://www.nationalfonds.org/detailansicht/171>

Saksońskie Muzeum Psychiatrii (brak daty): Leipziger Gedenkort für die Opfer nationalsozialistischer Kindereuthanasieverbrechen im Friedenspark. <http://www.die-wiese-zittergras.de/projekte/gedenkort-2/>

Miasto Würzburg (2020): DenkOrt Deportationen 1941–1944 eingeweiht: Erinnerungsarbeit in die Zukunft. <https://www.wuerzburg.de/rathaus/presse/aktuelle-pressemittellungen/526759.DenkOrt-Deportationen-1941-1944-eingeweiht-Erinnerungsarbeit-in-die-Zukunft.html>

Süddeutsche Zeitung Online (2009): NS-Justiz: Österreich rehabilitiert Wehrmacht-Deserteure. <https://www.sueddeutsche.de/politik/ns-justiz-oesterreich-rehabilitiert-wehrmacht-deserteure-1.38465>

The National Holocaust Centre and Museum (brak daty): Kindertransport. <https://www.holocaust.org.uk/kindertransport>

Verein Personenkomitee „Gerechtigkeit für die Opfer der NS-Militärjustiz“ (brak daty): Denkmal für die Verfolgten der NS-Militärjustiz in Wien. <https://deserteursdenkmal.at/wordpress/home/>

Muzeum Historii Współczesnej i Miejsce Pamięci Ebensee (brak daty): Gedenkstätte – Vom Vergessen zum Erinnern. <https://memorial-ebensee.at/index.php/de/start-gedenkstaette#:~:text=Die%20Haft%20in%20nationalsozialistischen%20Konzentrationslagern,die%20Namen%20wieder%20zu%20geben>

Rys. 1

Rys. 2

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 3)

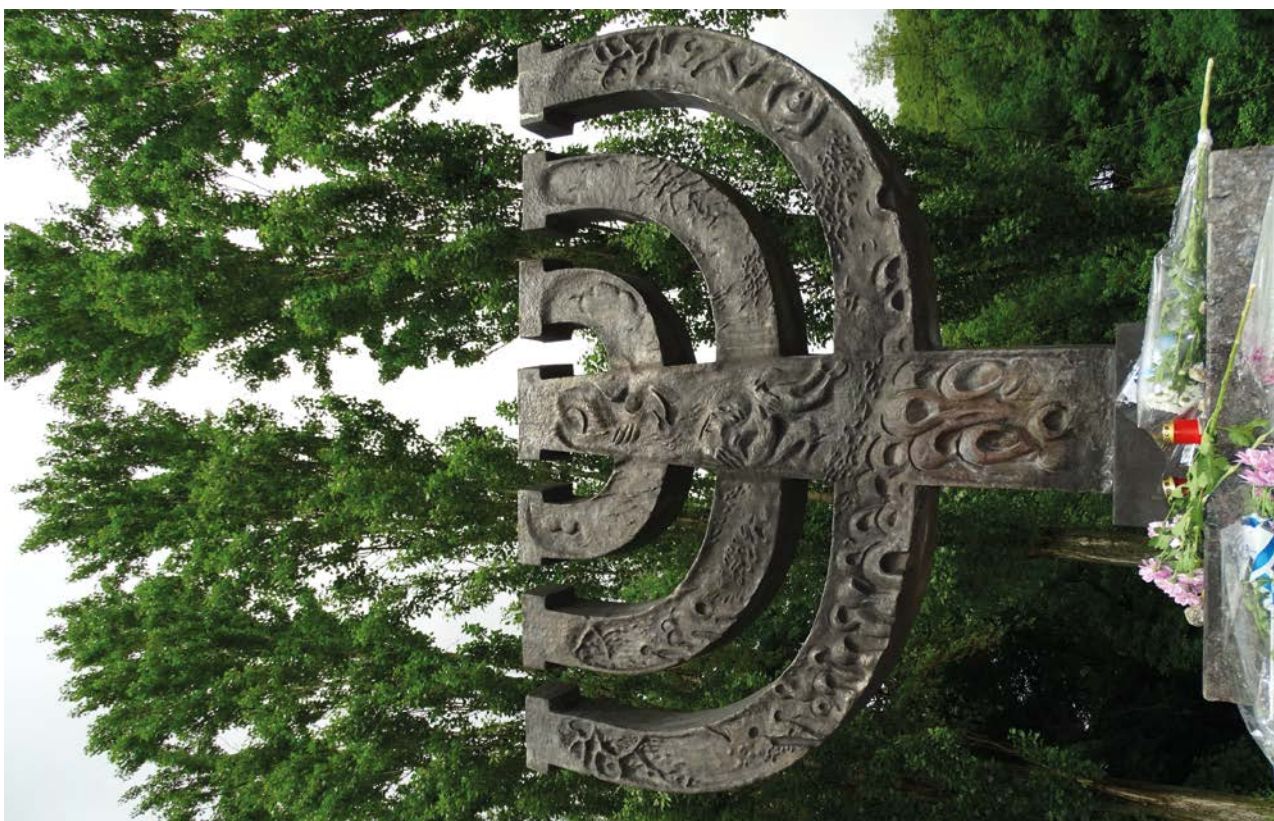

1

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 5)

3

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 4)

2

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 6)

4

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 7)

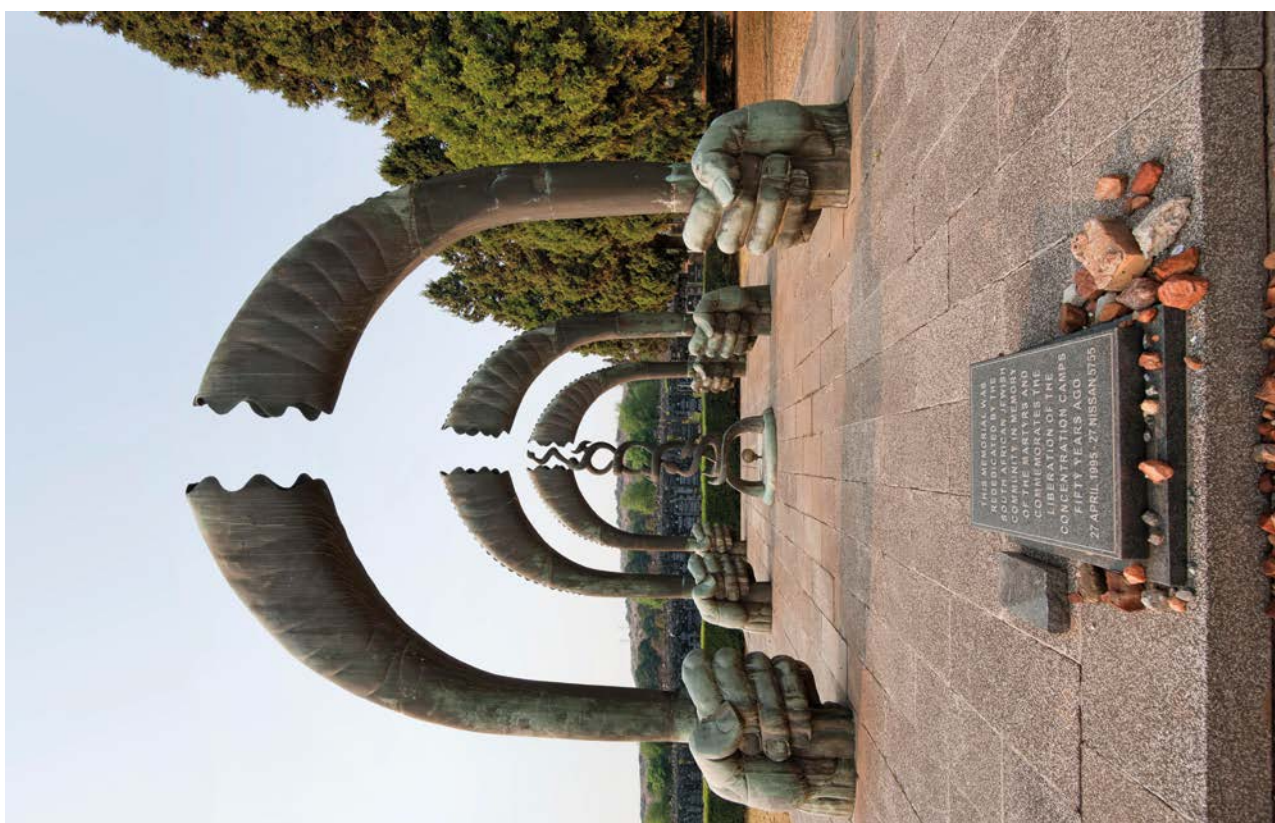

5

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 9)

7

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 8)

6

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 10)

8

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 11)

9

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 13)

11

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 12)

10

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 13)

12

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 15)

13

Metoda opracowana przez KiGA e. V.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 17)

15

Metoda opracowana przez KiGA e. V.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 16)

14

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2
Pomnik (rys. 18)

16

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

1

Pomnik w Płaszowie, Kraków (Polska)

Rys. 3: Pomnik Ofiar Faszyzmu w krakowskim Płaszowie

Pomnik wzniesiono w 1964 roku. Znajduje się on w Krakowie, na terenie byłego obozu koncentracyjnego Płaszów i poświęcony jest pamięci ofiar okupacji nazistowskiej. Z uwagi na widoczną rysę w torsach pięciu przedstawionych postaci nazywany bywa też „Pomnikiem Wyrwanych Serc”. Istniejący w tym miejscu obóz pierwotnie był obozem pracy przymusowej. Utworzony został na terenie dwóch cmentarzy żydowskich, które w tym celu zbezczeszczone i zniszczone. W obozie płaszowskim osadzono głównie polskich Żydów i polskie Żydówki, większość z nich deportowano tu z getta krakowskiego. 14 i 15 maja 1944 roku oddzielono przebywające w obozie dzieci od rodziców i wywieziono je do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau; tylko nielicznym udało się ukryć na terenie obozu i uniknąć deportacji. Większość ofiar obozu w Płaszowie zostało rozstrzelanych w masowych egzekucjach lub zmarło z wyczerpania spowodowanego ciężką pracą przymusową, głodem i fatalnymi warunkami higienicznymi panującymi w obozie.

Dziś na terenie tym, tuż obok przydrożnych tablic upamiętniających, mieszczą się tereny zielone, wśród których ludzie spacerują czy urządzają sobie pikniki. W 2021 roku założono muzeum, którego zadaniem jest m.in. dbanie o stan terenu i wybudowanie muzeum, w którym powstanie nowa wystawa stała. Celem muzeum jest uczynienie byłego obozu płaszowskiego miejscem refleksji nad historią i teraźniejszością.

Zaprojektowany przez Witolda Cęckiewicza i wykonany w latach 1962–1963 z polskiego wapienia przez rzeźbiarza Ryszarda Szczyrczyńskiego pomnik był częścią większego projektu obejmującego elementy rzeźby i ukształtowania terenu. Jego monumentalność dodatkowo podkreśla położenie na sześciokątnym wale ziemnym, pozostałości po wybudowanych w latach 1855–1856 umocnieniach Twierdzy Kraków. Wał ten w czasach okupacji niemieckiej był prawdopodobnie jednym z miejsc, w których masowo rozstrzelivano więźniów i więźniarki. Jest więc jednocześnie grobem masowym, gdyż ofiary zakopywano na miejscu. Wybór tej lokalizacji dla pomnika i obecnych tablic upamiętniających ma przypominać o traumie okupacji nazistowskiej, a jej ofiary i ich ogromne cierpienie stawiać w centrum uwagi. Świadomie zrezygnowano tu z odnoszenia się do sprawców i sprawczyń.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

3

Pomnik „Menora” w Centrum Pamięci Holokaustu w Babim Jarze, Kijów (Ukraina)

Rys. 5: Pomnik ofiar masakry w Babim Jarze w Kijowie

26 września 1941 roku niemiecki Wehrmacht i tzw. „oddziały specjalne” SS podjęły decyzję o eksterminacji ludności żydowskiej Kijowa. Aby uniknąć zamieszek, okupanci twierdzili, że zamierzają jedynie przesiedlić Żydów i Żydówki. W rzeczywistości jednak w ciągu 48 godzin rozstrzelali ok. 33 000 osób pochodzenia żydowskiego w wąwozie Babi Jar pod Kijowem.

Łącznie za czasów okupacji niemieckiej zamordowano tam ok. 100 000 ludzi. Po zakończeniu drugiej wojny światowej w Babim Jarze przez dziesiątki lat nie wzniesiono żadnego pomnika, o czym pisał m.in. w swoim wierszu „Babi Jar” rosyjski poeta Jewgienij Jewtuszenko dwadzieścia lat po masakrze.

Zamiast tego komunistyczne władze Ukrainy założyły w tym miejscu park kultury. W wyniku presji wywieranej przez inne kraje oraz Ocalałych w 35. rocznicę masakry ustawiono tu pierwszy pomnik.

W 50. rocznicę pierwszej masowej egzekucji, 29 września 1991 roku, w pobliżu dawnego wąwozu ustawiono kamienną menorę. Było to już po rozpadzie Związku Radzieckiego. Pomnik ten jest bardzo ważnym krokiem w historii upamiętniania ofiar Zagłady. Przez dziesiątki lat w ZSRR nie mówiło się o tym, że znaczną większość ofiar pomordowanych w Babim Jarze stanowiły osoby pochodzenia żydowskiego. Wszelkie przedstawienia Żydów, Żydówek i symboli żydowskich usuwano, ukrywano lub niszczone. Menora – siedmioramienny świecznik – jest jednym z najważniejszych symboli religijnych w judaizmie. Wywodzi się ona z biblijnej Księgi Wyjścia, w której opisana jest jako element wyposażenia Świątyni Jerozolimskiej. Symbolizuje ponadto siedem dni stworzenia.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

2

Pomnik Ofiar Holokaustu autorstwa Suraba Zereteliego w Odessie (Ukraina)

Rys. 4: Pomnik Ofiar Holokaustu autorstwa Suraba Zereteliego w Odessie

Na Skwerze Prochorowskim w Odessie stoi kilka pomników upamiętniających Zagładę. Pomnik autorstwa rzeźbiarza Suraba Zereteliego z inskrypcją „Holokaust” powstał w 2004 roku. Kamień upamiętniający leży w miejscu, z którego wyruszały transporty deportacyjne do obozu w Bogdanowce, i jest jednocześnie pierwszym przystankiem na tzw. „Drodze Śmierci” (ros. doroga smerti) – szlaku pomników leżących na drodze do byłego miejsca zagłady w okupowanym wówczas przez Rumunię Naddniestrzu. Przed wybuchem drugiej wojny światowej ponad 1/3 mieszkańców i mieszkańek Odessy była pochodzenia żydowskiego. 16 października 1941 roku miasto zajęły wojska niemieckie i sprzymierzone z nimi wojska rumuńskie. Rumuńscy okupanci zmusili żydowską ludność miasta do zarejestrowania się, po czym kontynuowano mordowanie Żydów i Żydówek z Odessy w obozach koncentracyjnych i zagłady.

Pomnik na Skwerze Prochorowskim poświęcony jest ludziom, których przez dziesiątki lat w ZSRR nie upamiętniano.

Surab Zereteli jest znanym rzeźbiarzem, twórcą i architektem pochodzenia gruzińsko-rosyjskiego. Jest on jednak również krytykowany za swoje bliskie związki z władzami radzieckimi i obecnym rządem rosyjskim. Jego pomniki do dziś utrzymane są w typowo radzieckim, masywnym i monumentalnym stylu i przyjmują olbrzymie wymiary.

W 2004 roku Zereteli zaprojektował pomnik z brązu przedstawiający Józefa Stalina, Franklina D. Roosevelta i Winstona Churchilla, mający upamiętniać konferencję w Jałcie (miejscowości na Krymie). Konferencja ta była spotkaniem aliantów pod koniec drugiej wojny światowej, podczas którego dyskutowano o przyszłości Europy po 1945 roku. Wszystkie trzy postaci siedzą na ławce, Stalin symbolicznie patrzy w przyszłość, a Roosevelt i Churchill spoglądają na niego w oczekiwaniu. Ukraina z oburzeniem odrzuciła projekt pomnika, ponieważ gloryfikuje on Stalina, a wraz z nim też zawiniony przez niego Hołodomor, czyli Wielki Głód, za pomocą którego chciał podporządkować sobie ludność ukraińską w latach 30. XX wieku. Po aneksji Krymu przez Rosję w 2014 roku pomnik ten został tam jednak ustawiony (w lutym 2015 roku).

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

4

Pomnik „The Pit” („Jama”) autorstwa Katsiaryny Vasileuskiej w Mińsku (Białoruś)

Rys. 6: Pomnik „The Pit” („Jama”) w Mińsku

W tym miejscu przy ulicy Melnikayte w Mińsku 2 marca 1942 roku naziści rozstrzelali ok. 5000 Żydów i Żydówek z pobliskiego getta. Ustawiony w 1947 roku ku pamięci ofiar obelisk został sfinansowany ze środków prywatnych gminy żydowskiej. Na obelisku widnieje napis w języku rosyjskim i jidysz: „Ku światłej pamięci jasnych dni pięciu tysięcy Żydów, którzy 2 marca 1942 roku zginęli z rąk zaprzysięgłych wrogów ludzkości, niemiecko-faszystowskich morderców”. Przez dziesiątki lat, aż do rozpadu Związku Radzieckiego, obelisk ten był jedynym pomnikiem z inskrypcją w języku jidysz na terenie całego ZSRR.

Obelisk wprawdzie nie został zniszczony w toku kampanii antysemitycznych w ZSRR, prowadzonych zwłaszcza pod rządami Stalina w latach 1948–1952, lecz po 1949 roku wiele osób zaangażowanych w jego powstanie zostało aresztowanych pod zarzutem „działalności antyradzieckiej”. W 1992 roku, po rozpadzie Związku Radzieckiego, znany architekt Leanid Lewin zaproponował przekształcenie obelisku w kompleks upamiętniający. W roku 2000 naprzeciwko obelisku ostatecznie powstała rzeźba pt. „Ostatnia droga”, prowadząca w dół do „Jamy” (ang. „The Pit”). Jest ona dziełem białoruskiego artysty i przewodniczącego gmin żydowskich Białorusi Leanida Lewina oraz izraelskiej rzeźbiarki Elsy Pollak. Stworzona została w stu procentach ręcznie, bez żadnych pomocy technicznych.

Rzeźba przedstawia 27 mieszkańców i mieszkankę getta schodzących do „Jamy” przed rozstrzelaniem. Sam Lewin nazwał postacie „cieniami” i świadomie zrezygnował ze szczegółowego przedstawienia rysów ich twarzy, gdyż chciał podkreślić, że każdy mógł znaleźć się na ich miejscu. Położenie rzeźby blisko schodów oznacza ponadto, że zwiedzający, schodząc do „Jamy”, przez chwilę podążają śladami 5000 ofiar.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

5

Pomnik Kindertransportów „Dla dobra dziecka – wykorzeleni”, stacja Liverpool Street, Londyn (Wielka Brytania)

Rys. 7: Pomnik Kindertransportów na stacji Liverpool Street, Londyn

Pomnik ten poświęcony jest pamięci ok. 10 000 dzieci, głównie pochodzenia żydowskiego, które udało się uratować przed prześladowaniami ze strony nazistów dzięki tzw. „Kindertransportom” (transportom dziecięcym) do Anglii. Stoi on przed wejściem do stacji Liverpool Street, na którą w latach 1938–1939 przybywało najwięcej takich transportów. To tam dzieci spotykały się ze swoimi opiekunami i opiekunkami lub rodzinami zastępczymi. Pojęcie „Kindertransporty” obejmuje wyjazd z Europy łącznie 19 149 dzieci, nastolatków i nastolatek pochodzenia żydowskiego. W latach 1938–1939 ich rodzice z pomocą organizacji humanitarnych umożliwili im wyjazd za granicę, który często okazywał się ostatnią deską ratunku. Brytyjska społeczność żydowska zaczęła organizować pierwsze takie akcje ratunkowe bezpośrednio po tzw. „nocy kryształowej”, która miała miejsce w nazistowskich Niemczech w listopadzie 1938 roku. Większość rodziców uratowanych w ten sposób dzieci zginęło z rąk nazistów.

Miejsce pamięci otwarto we wrześniu 2003 roku. Początkowo artystka Flor Kent ustawiła tu wykonaną z brązu postać dziewczyn-

ki stojącą obok szklanej walizki, w której znajdowały się różne autentyczne przedmioty przywożone przez dzieci z „Kindertransportów”. Gdy przedmioty wystawione w walizce zaczęły się rozpadać, w 2006 roku usunięto walizkę i zastąpiono ją postacią małego chłopca.

Jednocześnie przeniesiono stary pomnik do głównej hali dworca, a na jego dawnym miejscu ustawiono nowy pomnik autorstwa izraelskiego artysty Franka Meislera, który sam w 1939 roku jako 10-latek uciekł przed nazistami jednym z „Kindertransportów” z Gdańska. Pomnik ten również jest wykonany z brązu i przedstawia grupkę dzieci, które właśnie dotarły do swego nowego schronienia w Anglii po tym, jak zmuszone były opuścić swoje ojczyzny. Tablica pamiątkowa zawiera podziękowania dla ludzi, którzy umożliwili te transporty, i upamiętnia dzieci oraz dorosłych, którzy padli ofiarą Zagłady. Pomnik ten tworzy wraz z czterema innymi pomnikami rozsianymi po całej Europie międzynarodową sieć pamięci skupioną na upamiętnianiu losów dzieci – ich podróży w bezpieczne miejsca, ale jednocześnie utraty korzeni.

Wszystkie te pomniki zaprojektował Frank Meisler. Choć powstały niezależnie od siebie, są do siebie podobne. Motyw jest wszędzie taki sam: dzieci w podróży, z walizkami w rękach. Pomniki noszą następujące nazwy: „The Final Parting” („Ostatnie pożegnanie”, Hamburg), „The Departure” („Odjazd”, Gdańsk), „Trains to Life – Trains to Death” („Pociągi do życia – pociągi do śmierci”, Berlin), „Channel Crossing to Life” („Kanał prowadzący do życia”, Rotterdam) i „The Arrival” („Przyjazd”, Londyn).

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

7

Pomnik Sześciu Milionów, cmentarz Westpark, Johannesburg (RPA)

Rys. 9: Pomnik Sześciu Milionów w Johannesburgu

Pomnik Sześciu Milionów na cmentarzu Westpark w Johannesburgu został odsłonięty w 1959 roku. W artykule prasowym z tegoż roku poświęconym przetargowi na wykonanie pomnika napisano, że gremium przedstawicielskie południowoafrykańskich gmin żydowskich postanowiło upamiętnić sześć milionów Żydów i Żydówek – ofiar Holokaustu. Pomnik zaprojektował południowoafrykański artysta pochodzenia żydowskiego, Hermann Wald. Składa się na niego sześć pięści z brązu, każda o wysokości pięciu stóp. Symbolizują one miliony Żydów i Żydówek zamordowanych w czasie Zagłady. Pięści te wydobywają się spod ziemi na znak protestu, sięgając po barani róg, rytualny instrument żydowski. Łącznie, parami, tworzą trzy łuki, pod którymi mogą przejść odwiedzający. Dmąc w barani róg, zmarli wygłaszają szóste przykazanie: „Nie zabijaj”.

Centralnym elementem pomnika jest ner tamid – wieczne światło. Symbolizują je hebrajskie litery układające się w kształt płomienia i tworzące napis „lo tirtzah” – „nie zabijaj”.

Coroczna oficjalna ceremonia upamiętniająca sześć milionów żydowskich ofiar Zagłady odbywa się właśnie przy tym pomniku. Jego cokół służy przy tym jako podest dla mówców i mówczyń, zespołów i orkiestr oraz chórów. Hermann Wald i jego żona Vera spoczywają tuż obok pomnika, zgodnie z ostatnią wolą artysty.

Na platformie, na której stoi pomnik, widnieje inskrypcja w językach hebrajskim, afrikaans i angielskim: „Ku wiecznej pamięci sześciu milionów Żydów, ofiar nieludzkości człowieka wobec człowieka, którzy w latach 1939–1945 zginęli w obozach śmierci w Europie. ‘Nie zapominaj’, 6 000 000” (Van Hage, brak daty).

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

6

Hyde Park Holocaust Memorial Garden, Londyn (Wielka Brytania)

Rys. 8: Pomnik Ofiar Holokaustu w Hyde Park w Londynie

Odstoniony w 1983 roku Hyde Park Holocaust Memorial Garden w Hyde Park w Londynie był pierwszym w Wielkiej Brytanii publicznie dostępnym pomnikiem upamiętniającym ofiary Zagłady. Składa się on z kilku dużych kamieni w otoczeniu srebrnych brzoź na zwirowym podłożu. Inskrypcja cytuje w języku angielskim i hebrajskim żydowskie Lamentacje 3,48: „Nie ustaje w płaczu me oko (...) Strumienie też płyną mi z oczu nad zniszczeniem Córy mego ludu” (London remembers, brak daty). Pomnik wykonano na zlecenie Board of Deputies of British Jews.

Główny orędownik polityczny pomnika, Greville Janner (wówczas poseł z ramienia Partii Pracy i przewodniczący Izby Gmin), głosił, że ma on „stać się nieodłączną częścią parku oraz życia i pamięci ludzi w Wielkiej Brytanii, zarówno pochodzenia żydowskiego, jak i nieżydowskiego” i że nie jest to „tylko wspomnienie tragedii z przeszłości, lecz ostrzeżenie na przyszłość, dla ekstremistów, którzy chcą zniszczyć społeczność żydowską” (Cooke 2000, str. 449). Dotychczas pomniki upamiętniające ofiary Zagłady wyrażały raczej przekonanie, że ostatecznie dobro zawsze wygrywa, zamiast być ostrzeżeniem przed zbrodniami przeciwko ludzkości.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

8

Miejsce pamięci Levetzowstraße, dzielnica Moabit, Berlin (Niemcy)

Rys. 10: Miejsce pamięci przy Levetzowstraße w Berlinie

W 1914 roku żydowska gmina wyznaniowa w Berlinie otworzyła w tym miejscu przy Levetzowstraße swoją największą synagogę. Została ona częściowo zniszczona podczas tzw. „nocy kryształowej” w nocy z 9 na 10 listopada 1938 roku. Począwszy od 1941 roku naziści wykorzystywali ją jako punkt zborny osób pochodzenia żydowskiego, które następnie prowadzono stamtąd na najbliższe dworce (Anhalter, Grunewald i Putlitzer Bahnhof) i deportowano koleją do obozów koncentracyjnych i zagłady. Po roku 1945 i całkowitemu zniszczeniu synagogi w wyniku alianckich nalotów bombowych żydowska gmina wyznaniowa nie miała funduszy na jej odrestaurowanie. Budynek nadal leżał więc w gruzach, a w 1956 roku parcela została sprzedana krajowi związkowemu Berlin. Władze miasta zburzyły resztki synagogi i urządziły w tym miejscu plac zabaw oraz boisko.

W 1985 roku projekt istniejącego obecnie pomnika wygrał przetarg na budowę miejsca pamięci masowych deportacji Żydów i Żydówek. Został on odstony w roku 1988. Autorzy projektu, architekci Jürgen Wenzel i Theseus Bappert oraz rzeźbiarz Peter Herbrich, świadomie poprowadzili drogę do placu zabaw przez miejsce, gdzie dawniej znajdował się krużganek synagogi. Aby dotrzeć na plac zabaw od strony ulicy Levetzowstraße, chętni muszą więc przejść przez teren miejsca pamięci. Na rampie prowadzącej do wagonu oraz w jego wnętrzu stoją skrępowane postaci więźniów i więźniarek z marmuru. Symbolizują one miliony Żydów i Żydówek wywiezionych do gett, obozów koncentracyjnych i zagłady i tam wymordowanych (lub zmarłych w drodze). Na mierzącej 11 m wysokości tablicy wymienione są 63 miejsca docelowe transportów, które wyruszyły z Levetzowstraße. Umieszczony w betonowej posadzce żeliwny relief z przedstawieniami 32 berlińskich synagog jest symbolem bezpowrotnie zniszczonej kultury żydowskiej w Niemczech.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

9

DenkOrt Deportationen 1941–1944, Würzburg (Niemcy)

Rys. 11: Miejsce pamięci DenkOrt Deportationen 1941–1944 w Würzburgu

Wszystkie kolejowe transporty deportacyjne Żydów i Żydówek z Dolnej Frankonii w czasach nazistowskich wyruszały z Würzburga. Łącznie deportowano stąd 2069 osób, należących do 109 różnych gmin żydowskich z całego regionu (wedle danych cenzusowych z 1932–1933 roku). Miejsce pamięci ma z założenia reprezentować każdą z tych 109 gmin, aby podkreślić jego lokalny charakter. Do współpracy przy tworzeniu wspólnego pomnika przy dworcu głównym w Würzburgu zaproszono współczesne gminy żydowskie z tych miejscowości. Każda z nich mogła dostarczyć jedną sztukę bagażu. Zebrane w ten sposób bagaże i uzupełniające je tablice informacyjne znajdują się obecnie w pobliżu jednego z dworców, z których w latach 1941–1944 deportowano Żydów i Żydówki do obozów koncentracyjnych i zagłady. Każdą z gmin żydowskich reprezentuje jedna sztuka bagażu, symbolicznie „pozostawiona” na rampie przez deportowanych. Wszystkie walizki stylizowane są na podobieństwo bagażu z autentycznych zdjęć z tamtych czasów. Każda z nich ma swoją „siostrę bliźniaczkę”, która znajduje się w danej gminie.

Dzięki temu pamięć o mrocznym rozdziale historii gmin żydowskich nie jest „spychana” do Würzburga; mieszkańcy i mieszkanki miejscowości, z których deportowano ludność żydowską, również są odpowiedzialni za kultywowanie pamięci o tym, co się tam wydarzyło. W chwili obecnej na miejsce pamięci składają się 32 sztuki bagażu – powycierane, poharatane lub po prostu zużyte. Ma to symboliczną wymowę: każda z nich mogłaby należeć do każdego i każdej z nas.

To miejsce pamięci podkreśla, w jaki sposób ofiarom odbierano prawa i godność ludzką, i próbuje zwrócić im tożsamość. Cztery tablice informacyjne i trzy ławki zachęcają zwiedzających, by przychodzili tu nie tylko składać hołd ofiarom, ale też poczuć atmosferę tego miejsca i krytycznie zastanowić się nad przeszłością. DenkOrt, czyli dosłownie „miejsce myślenia”, ma kształt gwiazdy; w ten sposób symbolicznie „odbija” historię w kierunku miejsc pochodzenia deportowanych, których zwożono do Würzburga z całej Dolnej Frankonii. W proces tworzenia „rzeźb bagażowych” zaangażowana była młodzież szkolna. Także wirtualna wersja pomnika, dostępna w Internecie za pośrednictwem kodów QR rozmieszczonych w miejscu pamięci, uchodzi za doskonały przykład nowoczesnej kultury pamięci. Można tam znaleźć nie tylko dużo informacji o deportacjach z Dolnej Frankonii i ich ofiarach, lecz także o ówczesnych żydowskich gminach wyznaniowych i miejscowościach, z których pochodziły.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

11

Ogród Pamięci Dzieci z Vél' d'Hiv', Paryż (Francja)

Rys. 13: Ogród Pamięci Dzieci z Vél' d'Hiv'

Ogród Pamięci Dzieci z Vélodrome d'Hiver to tereny zielone w 15. dzielnicy Paryża. Poświęcone są pamięci wszystkich dzieci, które padły ofiarą zbrodni nazistowskich. To miejsce pamięci oficjalnie otworzył prezydent Francji Emmanuel Macron w dniu 16 lipca 2017 roku, w 75. rocznicę obławy w Vélodrome d'Hiver (w skrócie Vél' d'Hiv'). Obława w Vélodrome d'Hiver była największą masową łapanką ludności żydowskiej we Francji w czasie drugiej wojny światowej. Łapanki takie były samowolne i zakrojone na szeroką skalę; w ich trakcie zatrzymywano w miejscach publicznych, przesłuchiowano i aresztowano głównie Żydów i Żydówki, ale także osoby należące do innych prześladowanych grup.

W toku dwudniowej obławy, trwającej od 16 do 17 lipca 1942 roku, francuska policja na rozkaz niemieckiego okupanta aresztowała w Paryżu i okolicach ponad 13 000 cudzoziemców i cudzoziemek pochodzenia żydowskiego, w tym 4115 dzieci. Wszystkie dzieci zostały później zamordowane. Wiele spośród aresztowanych osób przetrzymywano na torze kolarskim o nazwie Vélodrome d'Hiver, a stamtąd wywieziono do obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau. Z tej grupy ocalało mniej niż 100 osób. Pozostałych najpierw deportowano do obozu zbiorczego i przejściowego w Drancy albo do różnych obozów na prowincji, a potem przewieziono do Auschwitz-Birkenau, gdzie większość zginęła.

Ogród Pamięci Dzieci ma służyć medytacji i upamiętnieniu dzieci, które zginęły wskutek obławy. W tym celu teren zaprojektowano jako ogrodzoną przestrzeń przyrody. Ogrodzenie porastają rośliny pnące o białych kwiatach. Nazwisko i wiek każdego z 4115 dzieci, które zostały deportowane i zamordowane wskutek obławy w Vél' d'Hiv, widnieje na szerokim murze z piaskowca. Na ogrodzeniu otaczającym Ogród umieszczono też ok. 20 zdjęć przedstawiających niektóre z tych dzieci i ich rodziny.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

10

Pomnik Maison d' Izieu upamiętniający pomordowane dzieci żydowskie, departament Ain, pod miastem Chambéry (Francja)

Rys. 12: Maison d' Izieu

Pomnik pomordowanych dzieci żydowskich znajduje się w pld.-wsch. Francji, w departamencie Ain, niedaleko miasta Chambéry. Miejsce pamięci Maison d' Izieu zostało oficjalnie otwarte 24 kwietnia 1994 roku przez ówczesnego prezydenta Francji, François Mitterranda. Pierwotnie dom ten był ośrodkiem kolonijnym, jednak został przekształcony przez Sabine i Mirona Zlatinów, którzy w okresie od maja 1943 do kwietnia 1944 roku ukrywali tam ponad setkę dzieci, ofiar prześladowań nazistowskich. 6 kwietnia 1944 roku na rozkaz Klaus Barbie deportowano 44 dzieci i siedmioro wychowawców i wychowawczyń przebywających tego dnia w budynku. Większość z nich trafiła do obozu Auschwitz i została zagazowana od razu po przybyciu. Sabine Zlatin przebywała tego dnia poza domem i zdołała się uratować. Klaus Barbie pełnił od 1942 roku rolę szefa tajnej policji państwowej (Gestapo) w Lyonie. Ze względu na swoje okrucieństwo otrzymał przydomek „Rzeźnik z Lyonu”.

W wyniku licznych zeznań przeciwko niemu Barbie został w 1987 roku w Lyonie skazany na dożywocie za zbrodnie przeciwko ludzkości. Maison d' Izieu stał się zaś symbolicznym miejscem upamiętnienia ofiar Zagłady. Pomysł założenia w nim oficjalnego miejsca pamięci zrodził się dopiero po procesie Klaus Barbie. Sabine Zlatin zeznawała przeciwko niemu w procesie w 1987 roku i jeszcze w tym samym roku założyła inicjatywę na rzecz utworzenia muzeum ofiar Izieu. Muzeum zostało otwarte 4 kwietnia 1994 roku w tym samym domu, w którym niegdyś ukrywała dzieci. W budynku głównym ukazane jest życie dzieci z Izieu na podstawie zdjęć i listów. W tzw. „stodole” mieści się zaś wystawa stała, przedstawiająca ich historię, pochodzenie i drogę, którą przebyły, w kontekście przesładowań nazistowskich oraz kolaboracji reżimu Vichy. Na podstawie najważniejszych procesów nazistowskich zbrodniarzy i zbrodniarek wojennych (w Norymberdze w latach 1945–1946 oraz w Lyonie w 1987 r.) i kolaborantów oraz kolaborantek francuskich (m.in. Paula Touquiera czy Maurice'a Papon) przedstawiono tu też temat zbrodni przeciwko ludzkości. Muzeum ma w ofercie liczne propozycje edukacyjne dla dzieci i klas szkolnych, gdyż chce być żywym i otwartym dla wszystkich miejscem pamięci.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

12

Pomnik „Zwrócić ofiarom nazwiska”, Ebensee (Austria)

Rys. 14: Pomnik ku pamięci ofiar obozu koncentracyjnego Ebensee

Pomnik ten znajduje się na terenie byłego obozu koncentracyjnego Ebensee. Został odsłonięty dopiero w 2012 roku i nosi tytuł „Zwrócić ofiarom nazwiska”. Nad jeziorem Ebensee znajdował się niegdyś podobóz obozu koncentracyjnego Mauthausen. Więźniów i więźniarki wykorzystywano tu do budowy, optymalizacji i testowania napędów rakietowych do bomb lotniczych. Praca odbywała się w sztolniach. Od listopada 1943 do czerwca 1945 roku w podobozie Ebensee zostało zamordowanych lub zginęło wskutek panujących tam warunków i ciężkiej pracy 8412 osób, które znamy z nazwiska. Tożsamości 300 dalszych ofiar obozu do dziś nie udało się jednak ustalić. W nazistowskich obozach koncentracyjnych ludzi odbierano cechy indywidualne: nakazywano im nosić więźniarskie pasiaki, golono włosy i zamiast nazwisk przydzielano numery obozowe, które w Auschwitz-Birkenau tatuowano nawet na ciele. Pomnik na terenie byłego obozu Ebensee, zaprojektowany

przez architekta Kurta Ellmauera i wykonany w 2011 roku, ma na celu zwrócenie ofiarom nazwisk, a wraz z nimi godności ludzkiej. Z tego względu 8412 znanych nam dotychczas nazwisk ofiar umieszczono na 156 bezbarwnych tablicach szklanych. Pomnik ma być „międzywyznaniowy” i poświęcony wszystkim ofiarom obozu Ebensee bez wyjątku – niezależnie od pochodzenia, religii, narodowości czy przypisanej przez władze nazistowskie kategorii więźniarskiej. Od czasu powstania pomnika udało się ustalić kolejne nazwiska ofiar, w związku z czym w 2014 roku odsłonięto kolejną tablicę.

Na jednej z tablic w miejscu pamięci Ebensee znajduje się też cytata austriackiej pisarki Elfriede Jelinek – której ojciec był Żydem – dotycząca kwestii pamięci i odpowiedzialności w procesie upamiętniania ofiar zbrodni nazistowskich:

„Patrzeć oczami zmarłych – inwentaryzacja pamięci: Jak pojąć wydarzenia, które upamiętniamy, choć sami ich nie pamiętamy, bo nigdy ich nie przeżyliśmy? Przeżywali je inni, bardzo wielu innych, ale większość z nich już nie żyje. I to właśnie ich, zmarłych, niezabezpieczone nici musimy po omacku prząść, uważając, aby nie wyslizgnęły nam się z rąk ani nie zerwały niczym pajęczyna”.

Elfriede Jelinek

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

13

Pomnik prześladowanych przez nazistowski wojskowy wymiar sprawiedliwości, Wiedeń (Austria)

Rys. 15: Pomnik prześladowanych przez nazistowski wojskowy wymiar sprawiedliwości w Wiedniu

Pomnik prześladowanych przez nazistowski wojskowy wymiar sprawiedliwości został odsłonięty 24 października 2014 roku z inicjatywy komitetu „Gerechtigkeit für die Opfer der NS-Militärjustiz“ (pl. „Sprawiedliwość dla ofiar nazistowskiego wojskowego wymiaru sprawiedliwości”) oraz jednego z byłych dezertów (czyli osób, które uciekły z wojska), Richarda Wadaniego, zmarłego w Wiedniu w roku 2020. W trakcie drugiej wojny światowej nazistowski wojskowy wymiar sprawiedliwości skazał na śmierć ponad 30 000 osób, które odmówiły służby wojskowej, żołnierzy i żołnierki, jeńców wojennych oraz cywilów i cywilek, głównie pochodzących z krajów okupowanej Europy. Za pomoc dezertom i dezertkom karano także osoby zupełnie niezwiązane z wojskiem. W czasach wojny kobiety pełniły początkowo funkcję tzw. „pomocniczej służby wojskowej”, w ostatnich latach wojny jednak nieoficjalnie zaciągano je do wojska jako żołnierki. Wiele z nich zdezerterowało. W Niemczech i Austrii dezertów i dezertki z Wehrmachtu przez wiele lat szufladkowano jako „tchórze” i „zdrajców” bądź „zdrajczynie”. Populistyczna

partia prawicowa FPÖ jeszcze niedawno temu, w roku 2009, określała osoby, które zdezerterowały z wojska w czasie drugiej wojny światowej, jako „morderców swoich towarzyszy”. Dopiero w tymże roku 2009 rząd austriacki zdecydował się zrehabilitować te osoby i wyrazić uznanie wobec ich czynów.

Pomnik ma kształt schodkowego podestu w kształcie leżącej litery X; dopiero po pokonaniu wszystkich trzech stopni przeczytać można na nim inskrypcję „all – alone”, gdyż widoczna jest jedynie z góry. Aby przeczytać wiersz „all – alone” o gotowości do samotnej walki, trzeba wejść na podest. W ten sposób autor pomnika, artysta Olaf Nicolai, symbolicznie przedstawia napiętą sytuację jednostek, które sprzeciwiają się panującym porządkom społecznym i strukturom władzy, tym samym wykazując się odwagą cywilną:

„Pomnik ten jest wyrazem szacunku dla tych, którzy podejmują własne decyzje, nie pozwalają innym rządzić sobą i swoimi niezależnymi działaniami stawiają opór panującemu systemowi. Waga osobistej decyzji jednostki o byciu nieposłusznym, ta chwila aktywnego działania, jest dla mnie kluczowa. Tą perspektywą kierowałem się, projektując ogromne, leżące X z inskrypcją na najwyższym poziomie. Co dzieje się z tymi, którzy wchodzą na ten trzystopniowy podest, aby przeczytać inskrypcję?” (KÖR – Kunst im öffentlichen Raum Wien 2014).

Olaf Nicolai

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

15

Kamień upamiętniający prześladowane osoby homoseksualne, były obóz koncentracyjny Mauthausen (Austria)

Rys. 17: Pomnik homoseksualnych ofiar reżimu nazistowskiego w Miejscu Pamięci Mauthausen

W 1984 roku w Miejscu Pamięci Mauthausen odsłonięto pierwszą na całym świecie tablicę upamiętniającą homoseksualne ofiary prześladowań nazistowskich. Było to możliwe dzięki zaangażowaniu „Homosexuelle Initiative Österreichs” – HOSI (pl. „Homoseksualna Inicjatywa Austrii”). W nazistowskich obozach koncentracyjnych i zagłady wymordowano łącznie ok. 15 000 osób homoseksualnych. Do dziś nieznana jest zaś liczba osób, które zmuszone były żyć w ukryciu, uciec za granicę albo które zostały zamordowane w innych okolicznościach w czasach rządów nazistowskich.

Jednak dyskryminacja osób homoseksualnych i postępowania karne wobec nich nie skończyły się po pokonaniu nazistowskich Niemiec w 1945 roku. Wskazują na to inskrypcja „Totgeschlagen – Totgeschwiegen” (pl. „śmiertelne pobicie – śmiertelne milczenie”). W Austrii homoseksualizm był karalny aż do 1971 roku. Osoby oznaczone w obozach tzw. „różowym trójkątem” w przeciwieństwie do innych grup ofiar nie otrzymywały po wojnie odszkodowań ani reparacji.

Także państwowe agencje ubezpieczeń emerytalnych odmawiały zaliczenia ich pobytów w obozach do zastępczych okresów składkowych – choć nawet byłym esesmanom wypłacano emerytury za okres pełnienia służby wojskowej w jednostkach nazistowskich.

Kamień ze skandynawskiego granitu ma kształt trójkąta równobocznego, nawiązujący do tzw. „różowego trójkąta”, którym oznaczano w obozach osoby homoseksualne. W swojej przemowie z okazji odsłonięcia pomnika Reinhardt Brandtstätter, współzałożyciel i przewodniczący HOSI, wygłosił następujące słowa:

„Tym kamieniem chcemy złożyć hołd nie tylko prześladowanym i pomordowanym w czasach Trzeciej Rzeszy, lecz wszystkim homoseksualnym kobietom i mężczyznom na całym świecie, którzy i które do dziś są ofiarami prześladowań, aresztowań i zabójstw ze względu na swoją orientację seksualną. Niech ten kamień będzie ostrzeżeniem przed uprzedzeniami i nietolerancją. Niech zmusza do refleksji wszystkich, którzy odwiedzają ten obóz” (Zeitschrift der Homosexuellen Initiative Wien 1985).*

Reinhardt Brandtstätter

*„Trzecia Rzesza” była to nazwa, którą władze nazistowskie nadały Niemcom w okresie swego panowania. Po drugiej wojnie światowej pojęcie to stosowane było głównie przez nazistów, a także osoby, które aktywnie lub biernie wspierały ówczesny reżim, w celu pozytywnego nacechowania tego okresu oraz bagatelizacji i wyparcia zbrodni nazistowskich. Dlatego dziś z reguły staramy się go unikać. Mimo to określenie to było długo stosowane nawet w świecie nauki, bez refleksji nad historią jego powstania i jego problematyczną naturą.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

14

Pomnik włoskich ofiar obozu koncentracyjnego Mauthausen (Austria)

Rys. 16: Tablica upamiętniająca ofiary pochodzenia włoskiego

Na terenie byłego obozu koncentracyjnego Mauthausen niedaleko Linz (Austria) od 1947 roku znajduje się miejsce pamięci włoskich ofiar tego obozu. W Mauthausen i jego podobozach więzionych było ok. 200 000 osób, z czego ponad 100 000 zginęło. W Mauthausen mieścił się największy obóz koncentracyjny w całej Austrii. Większość jego więźniów i więźniarek zmuszona była pracować w pobliskim kamieniołomie, gdzie wyjątkowo ciężka praca powodowała bardzo wysoką śmiertelność. Obóz ten odgrywał istotną rolę w wojennym przemyśle zbrojeniowym Niemiec i w nazistowskim systemie terroru: zsyłano do niego niemal wyłącznie więźniów politycznych i więźniarki polityczne z ówczesnej Rzeszy Niemieckiej i całej Europy, od Rosji, przez Grecję i Włochy aż po należące wówczas do Hiszpanii rejony Maroka. Więźniów i więźniarki wyraźnie oznaczano kategorią narodową. Miało to istotny wpływ na ich szanse przeżycia.

Tablica pamiątkowa w Mauthausen poświęcona jest włoskim ofiarom obozu. W 1952 roku włoskie ministerstwo obrony przedstawiło pierwszy projekt „pomnika chwały”, lecz odrzucił go austriacki urząd ochrony zabytków. Po kilku latach planowania, w 1954 roku, przedstawiono władzom austriackim kolejny projekt, tym razem opracowany wspólnie z „Kameradschaft der politisch Verfolgten und Bekenner für Österreich” (pl. „Stowarzyszenie politycznie prześladowanych i walczących o Austrię”). W ramach kompromisu ustalono, aby to władze Austrii zdecydowały o treści inskrypcji, dzięki czemu zgoda na wzniesienie pomnika została ostatecznie wydana.

Jego budowa rozpoczęła się na początku 1955 roku, lecz ostateczna wersja znacznie różniła się od pierwotnego projektu. Mirko Basaldella, rzeźbiarz o włosko-amerykańskich korzeniach, umieścił naprzeciw głównej bramy byłego obozu koncentracyjnego abstrakcyjny mur, którego forma ma nie tylko zachęcać do refleksji nad Zagładą, ale też stawiać w centrum istotę ludzką. Pomnik składa się m.in. z grubo ociosanych prostopadłościaków z granitu, ponadto zawiera tablice pamiątkowe z nazwiskami i zdjęciami włoskich ofiar, a także chrześcijańskie symbole cierpienia, jak np. ciernie, gwoździe i krzyż.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Kontekst

16

Łąka „Zittergras”, miejsce pamięci dziecięcych ofiar eutanazji w czasach nazistowskich, Lipsk (Niemcy)

Rys. 18: Miejsce pamięci dziecięcych ofiar eutanazji w Parku Pokoju w Lipsku

Odgrywające w Lipsku kluczową rolę miejsce pamięci ofiar zbrodni eutanazji* w Parku Pokoju zostało oficjalnie otwarte 6 maja 2011 roku. Służy ono przede wszystkim upamiętnieniu niezidentyfikowanych dotąd, pochowanych na tym terenie dzieci.

W całej Europie naziści wymordowali około 300 000 osób z niepełnosprawnościami i/lub chorobami psychicznymi, w tym 8000 dzieci. Ludzi tych zagazowywano, celowo podawano im zbyt duże dawki leków lub zaniedbywano ich na śmierć, np. pozwalając im umrzeć z głodu. Kolejnych 400 000 takich osób przymusowo wysterylizowano. Podstawą tych działań była uchwalona 14 lipca 1933 roku tzw. „ustawa o zapobieganiu narodzin potomstwa obciążonego chorobą dziedziczną”.

Po wojnie długo odmawiano ofiarom „programu eutanazji” (zwanego też „Akcją T4”) uznania. Dopiero w 1988 roku rząd Niemiec oficjalnie potępił przymusowe sterylizacje dokonywane przez nazistów. Do dziś jednak prawie nikomu z Ocalałych i ich rodzin nie wypłacono odszkodowań z tego tytułu. Osoby z niepełnosprawnościami do dziś nie są oficjalnie uznawane za ofiary reżimu nazistowskiego, choć ich stowarzyszenia od lat się tego domagają.

Architektka krajobrazu Antje Schuhmann stworzyła dla tego miejsca projekt z cytatem „Oto jest łąka Zittergras (pl. „Drżąca Trawa”), a wśród niej droga Lebwohl (pl. „Żegnaj”)” zaczerpniętym z jednego z wierszy Christine Lavant. Łąka Zittergras i droga Lebwohl symbolizują strach dzieci i nieuchronność ich losu. Jak twierdzi sama architektka, celem tego miejsca pamięci nie jest przekazywanie pełnych informacji o wydarzeniach historycznych, lecz zapewnianie przestrzeni na osobiste, ciche refleksje o nazistowskich zbrodniach „eutanazji”.

* Pojęcie „eutanazja” wywodzi się z czasów starożytnych, z języka starogreckiego, i oznacza tyle co „piękna śmierć”. W czasach narodowego socjalizmu określano tym pojęciem systematyczną zagładę osób, których życie ideologia nazistowska uznawała za „niewarte życia”.

Zbiór metod nr 4: „Drogi ku pamięci – nowe interpretacje, nowe podejścia”

5. Zbiór metod nr 5

„Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

Niniejszy zbiór metod naświetla międzynarodowe perspektywy i podejścia do pamięci o Zagładzie wśród różnych warstw społecznych. Osoby uczestniczące dokonują krytycznej refleksji nad narodowymi kulturami pamięci oraz konkretnymi dniami pamięci o Zagładzie i sposobami ich obchodzenia. Następnie opracowują alternatywne formy upamiętniania, uwzględniające nowe perspektywy i ściśle związane ze współczesnymi realiami życia.

Informacje ogólne

Koncepcja

Choć pamięć o Zagładzie nie jest i nie powinna być jednostronna, jednak kultury pamięci innych narodów czy specyficznych grup często nie są uwzględniane. Podczas pracy w grupach osoby uczestniczące poznają różne formy upamiętniania, głównie z krajów europejskich i Izraela, a także narracje polityczne i ich wpływ na historiografię oraz kulturę pamięci. Następnie wspólnie opracowują wieloperspektywiczne koncepcje nowych, międzynarodowych form upamiętniania.

Cele edukacyjne

Przedstawiony zbiór metod ma na celu umożliwienie osobom uczestniczącym krytycznej refleksji nad narracjami politycznymi w kontekście upamiętniania Zagłady oraz innych zbrodni nazistowskich. Zyskują one przy tym świadomość, jak złożone i zróżnicowane są narracje w kulturze pamięci różnych narodów. W ten sposób uświadamiają sobie znaczenie dialogu międzynarodowego oraz nowych perspektyw w kontekście pamięci o Zagładzie i rozliczenia z narodowym socjalizmem w dzisiejszych czasach.

Materiały

Zestawy materiałów nr 1–6 (zalamowane), puste plakaty (w formacie co najmniej A1/B1), flamastry, kartki moderacyjne, ewentualnie dalsze materiały do pracy kreatywnej. Pod kodem QR dostępne są informacje o innych krajowych dniach pamięci oraz podsumowanie głównych argumentów z wywiadów.

Zielgrupe

Uczniowie, uczennice, edukatorzy i edukatorki powyżej 16. roku życia

Czas trwania

270 min (25 min/30 min/40 min/40 min/45 min/90 min)

Krok nr 1: Wprowadzenie: Znaczenie Zagłady i kultury pamięci (25 min)

Definicja słowa Zagłada – Szoa (10 min)

Osoba prowadząca pyta, czy wszystkim znane jest określenie „Szoa”. Jeśli nie, wyjaśnia je. Zwraca przy tym uwagę na to, że w czasach nazistowskich istniały także inne formy systematycznego mordowania, np. ludności romskiej (zwane Porajmos, co w języku romskim oznacza „pochłonięcie”). Należy także wspomnieć o systematycznych prześladowaniach osób homoseksualnych, osób z niepełnosprawnościami, osób o odmiennych poglądach politycznych, bezrobotnych, a także osób świadczących usługi seksualne, które w ideologii nazistowskiej piętnowano i poniżano, zaliczając je do kategorii tzw. „aspołecznych”.

Ćwiczenie z wyrażania własnej opinii (15 min)

Osoba prowadząca czyta po kolei następujące zdania. Osoby uczestniczące mają indywidualnie odnieść się do każdego z nich. W zależności od tego, w jakim stopniu zgadzają się z daną wypowiedzią, ustawiają się na jednym lub drugim końcu pomieszczenia.

Wypowiedzi:

1. Znam narodowe lub międzynarodowe miejsca pamięci upamiętniające Zagładę.
2. Byłem/byłam już kiedyś w miejscu pamięci upamiętniającym Zagładę.
3. Potrafię wymienić co najmniej cztery grupy ofiar reżimu nazistowskiego.
4. Pomniki i miejsca pamięci powinny być jak największe i jak najbardziej widoczne.
5. To ważne, aby znać historię miejsca, w którym się mieszka.
6. Gdy powstaje nowy pomnik lub miejsce pamięci, osoby mieszkające w jego otoczeniu powinny mieć prawo współdecydowania o nim.

Po przeczytaniu wszystkich wypowiedzi następuje krótka, otwarta sesja pytań i odpowiedzi, w której osoby uczestniczące mogą uzasadnić swoje stanowiska i poddać je pod dyskusję.

W ramach podsumowania osoba prowadząca może wprowadzić do dyskusji kolejne aspekty, np. „Z jakiej perspektywy upamiętniamy dane wydarzenie?” albo „Czego lub kogo nie upamiętniamy i dlaczego?”.

Krok nr 2: Wprowadzenie terminu „narracja” (30 min)

Praca w grupach (30 min)

Osoby uczestniczące dzielą się na trzy grupy. Każda z grup otrzymuje od osoby prowadzącej jeden wybrany przykład powszechnej narracji narodowej („od pucybuta do milionera”, myśl przewodnią Rewolucji Francuskiej, niemiecki „cud gospodarczy”) oraz definicję pojęcia „narracja narodowa” z → **zestawu materiałów nr 1** Zadaniem osób uczestniczących jest przedyskutować w grupach następujące pytania:

- Jaką funkcję pełni ta narracja, jakim celom służy?
- Jakie problemy mogą powodować takie narracje?
- W jaki sposób takie narracje wpływają na dzisiejszą rzeczywistość?

Następnie każda z grup prezentuje „swoją” narrację pozostałym osobom uczestniczącym. Osoba prowadząca upewnia się, czy pojęcie „narracja” zostało właściwie zrozumiane, i odpowiada na pytania osób uczestniczących. Należy też zwrócić uwagę na to, że istnieją pewne dominujące narracje, tworzące kulturę narodową. Narracje te mogą wpływać nie tylko na podejście do danego wydarzenia historycznego, lecz także na stosunek wobec różnorodności w społeczeństwie, a nawet na stosunki międzynarodowe. Zazwyczaj jednak takie dominujące narracje odzwierciedlają jedynie fragment rzeczywistości społecznej, a nie są reprezentatywne dla wszystkich.

Krok nr 3: Porównanie narodowych dni pamięci z różnymi aspektami narodowego socjalizmu i Zagłady (40 min)

Ćwiczenie socjometryczne (40 min)

Na początku warsztatów osoby uczestniczące odniosły się już do narracji narodowych – tym razem ich zadaniem jest odnieść się do narracji związanych z narodowym socjalizmem. W większości krajów europejskich oficjalnym dniem pamięci o Zagładzie jest 27 stycznia, rocznica wyzwolenia obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau. Są jednak też kraje, które na dzień pamięci wybrały inną datę lub skupiają się jedynie na wybranych aspektach pamięci o Zagładzie.

Wskazówki

Osoba prowadząca wyjaśnia termin „ludobójstwo”. Definicja tego pojęcia często bywała i nadal jest przedmiotem kontrowersyjnych dyskusji w zależności od perspektywy (np. rząd Turcji do dziś nie chce oficjalnie uznać za ludobójstwo masakry ludności ormiańskiej). Do oficjalnie uznanych ludobójstw zaliczają się m.in. Zagłada-Szoa, Porajmos czy zbrodnie popełnione na przedstawicielach i przedstawicielkach ludu Tutsi w Rwandzie.

W przypadku terminów takich jak Holokaust czy Szoa, oznaczających systematyczne mordowanie osób pochodzenia żydowskiego w czasach nazistowskich, w poniższym tekście używane są określenia powszechnie stosowane w poszczególnych krajach oraz termin hebrajski.

Dalsze przykłady międzynarodowych dni pamięci związanych z Zagładą i terrorem nazistowskim dostępne są pod kodem QR.

Każda z osób uczestniczących otrzymuje jeden przykład narodowego dnia pamięci o Zagładzie lub terrorze nazistowskim (z podaniem daty, nazwy, kraju oraz konkretnych aspektów, których dotyczy) z → **zestawu materiałów nr 2**. Można przy tym rozdać kilku osobom jeden i ten sam przykład. Ćwiczenie obejmuje pięć kolejek. Osoby uczestniczące ustawiają się w różnych kątach pomieszczenia lub miejscach w pomieszczeniu w zależności od wybranej odpowiedzi na poniższe pytania (o ile dotyczą one danego przykładu).

„Mój” dzień pamięci:

1.	... obchodzony jest zimą	... obchodzony jest latem
	... obchodzony jest wiosną	... obchodzony jest jesienią
2.	... upamiętnia wydarzenie negatywne	... upamiętnia wydarzenie pozytywne

3.	... jest organizowany przez państwo	... jest organizowany przez organizacje żydowskie
	... jest organizowany przez społeczeństwo obywatelskie	
-
4.	... upamiętnia Zagładę, prześladowania i zabójstwa ludności pochodzenia żydowskiego	... upamiętnia różne grupy ofiar
	... upamiętnia pewne konkretne wydarzenie	

Aby móc się odpowiednio ustawić w pomieszczeniu, osoby uczestniczące muszą wdać się ze sobą w dyskusję. Tylko tak mogą bowiem ustalić, jakie są podobieństwa, a jakie różnice pomiędzy poszczególnymi przykładami.

W ten sposób podczas każdej rundy tworzą się inne grupy, które następnie przedstawiają pozostałym osobom uczestniczącym najważniejsze aspekty swoich przykładów. Na koniec osoba prowadząca pyta osoby uczestniczące, na co zwróciły szczególną uwagę podczas dobierania się w grupy. Czy coś zaskoczyło je nad wyraz pozytywnie lub negatywnie? W materiałach dodatkowych (dostępnych pod kodem QR) znaleźć można dalsze informacje o dniach pamięci, a także przykłady z innych krajów. Można je wykorzystać, aby zorganizować dodatkowe rundy dyskusyjne poświęcone aspektom takim jak np. kwestia sprawców i sprawczyń albo wezwanie do działania. Osoba prowadząca podsumowuje najważniejsze aspekty, zwracając przy tym uwagę na zróżnicowany, a nieraz też wieloznaczny charakter krajowych dni pamięci o Zagładzie i terrorze nazistowskim, na ich specyficzną historię, a także na to, jak wyglądają one w zależności od grupy społecznej, do której są skierowane, i osób bądź środowisk je organizujących.

Krok nr 4: Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady (40 min)

„Spacer po galerii” (40 min)

Czytając cytaty z wywiadów z → **zestawu materiałów nr 3**, osoby uczestniczące zapoznają się z różnymi narracjami narodowymi z Polski, Niemiec i Izraela dotyczącymi podejścia do czasów narodowego socjalizmu oraz Zagłady.

W pomieszczeniu należy rozmieścić trzy plakaty (np. ułożyć na stołach lub rozwiesić na ścianach) oraz flamastry. Obok każdego z plakatów należy umieścić oba cytaty odnoszące się do danego kraju, a ponadto w dobrze widocznym miejscu wywiesić następujące pytania do refleksji:

- Jakie argumenty przytaczają osoby, z którymi przeprowadzono te wywiady?
- Czy perspektywa tych osób jest dla Was zrozumiała?
- Jakie podobieństwa, a jakie różnice istnieją pomiędzy narracjami narodowymi w tych krajach?
- Jak takie narracje mogą wpływać na społeczeństwo?
- Co można by skrytykować w polityce pamięci tych krajów?

Na koniec osoba prowadząca podsumowuje wyniki pracy. Należy przy tym dopilnować, aby osoby uczestniczące wymieniły wszystkie najważniejsze argumenty z cytatów opisujących poszczególne narracje narodowe. (Podsumowanie tych argumentów jest dostępne pod kodem QR.)

Krok nr 5: Analiza międzynarodowych miejsc pamięci (45 min)

Praca w grupach i dyskusja (45 min)

Osoby uczestniczące dzielą się na osiem grup w zależności od wielkości całej grupy. Każda z grup otrzymuje opis oraz zdjęcie jednego miejsca pamięci z → **zestawu materiałów nr 4**. Jeśli osób uczestniczących jest za mało, aby podzielić je na osiem grup, wówczas każdej z grup można dać do analizy większą liczbę przykładów. Zadaniem każdej z grup jest krytyczna refleksja nad swoim przykładem i ustalenie, jakie kontrowersje może on budzić. Swoje wnioski osoby uczestniczące zapisują na kartkach moderacyjnych. Mogą się przy tym posiłkować następującymi pytaniami:

- Co podoba Wam się w tym przykładzie?
- Co Wam się nie podoba?
- Jakie kontrowersje w nim dostrzegacie?
- Dlaczego do dziś upamiętniamy pewne wydarzenia z przeszłości?
- Czy zetknęliście się już z tym, że w Waszej rodzinie albo kręgu znajomych w różny sposób podchodzi się do pewnych wydarzeń z przeszłości?

Następnie grupy po kolei przedstawiają swoje przykłady oraz wyniki swojej pracy pozostałym osobom uczestniczącym i dyskutują na ich temat.

Krok nr 6: „Warsztaty pamięci”: Nowe sposoby pamięci o Zagładzie (90 min)

Wprowadzenie (15 min)

Na podstawie przeanalizowanych uprzednio materiałów i odbytych dyskusji osoby uczestniczące zastanawiają się, jak mogłaby wyglądać w przyszłości międzynarodowa pamięć o Zagładzie i zbrodniach nazistowskich. Na początek zapoznają się z przykładami alternatywnych form pamięci z → **zestawu materiałów nr 5**. Wszystkie grupy dostają ten sam zestaw materiałów i dyskutują o tym, czy takie podejście do historii jest ich zdaniem adekwatne. Nie chodzi przy tym o to, aby ustalić, czy dana forma pamięci jest „dobra”, czy „zła”, a jedynie o to, aby uwzględnić różne perspektywy, np. rozważyć prawo do wolności słowa albo kwestię, czy w przypadku danej formy upamiętniania istotne jest to, kto ją praktykuje. Jako punkt wyjścia do dyskusji może posłużyć porównanie z formami kultury pamięci z kroku nr 5.

Pytania do refleksji:

- Jakie szanse i możliwości dostrzegacie w tej formie upamiętniania?
- Jakie zagrożenia i pułapki w niej dostrzegacie?

Ćwiczenie kreatywne i prezentacja (75 min)

Każda z grup opracowuje kreatywne, alternatywne narracje dotyczące pamięci o Zagładzie i zbrodniach nazistowskich. Osoby uczestniczące uwzględniają przy tym perspektywy różnych grup ofiar, np. pamięć o zagładzie ludności romskiej – Porajmos, i nawiązują do współczesnych realiów życia. W tym celu tworzą w grupach plakaty, na których przedstawiają swoje pomysły. Stosują przy tym słowa-klucze oraz hashtagi, aby zaprezentować swoje alternatywne formy pamięci w sposób nowoczesny, kreatywny i zapadający w pamięć. Na koniec wyniki pracy przedstawiane są na forum grupy. Później można je np. wystawić w szkole.

Dalsze materiały,
uzupełnienia, glosariusz,
informacje dodatkowe

Ilustracje

Rys. 1: Pomnik europejskich Sinti i Romów pomordowanych w czasach nazistowskich (źródło: Rolf Krahl/CC BY 4.0)

Rys. 2: Pomnik protestujących kobiet przy Rosenstraße (źródło: Désirée Galert)

Rys. 3: Fragment terenów zewnętrznych Jad Waszem (źródło: Désirée Galert)

Rys. 4: Miejsce pamięci „Mury nazwisk” (źródło: C. Stadler/Bwag)

Rys. 5: Były barak – miejsce przymusowej prostytucji w Miejscu Pamięci Mauthausen (źródło: Miejsce Pamięci Mauthausen/ Julius Sevcik)

Rys. 6: Cmentarz w Palmirach (źródło: Wikimedia Commons/CC BY-SA 3.0/ Maciej Szczepańczyk)

Rys. 7: „House of Terror” w Budapeszcie (źródło: Fred Romero/CC BY 2.0)

Rys. 8: Pomnik masakry w Babim Jarze (źródło: Dzięki uprzejmości Centrum Pamięci o Holokauście Babi Jar)

Rys. 9: Tablica upamiętniająca zamach Stauffenberga na terenie byłej kwatery głównej Hitlera „Wilczy Szaniec” pod Kętrzynem (niem. Rastenburg) w Polsce (źródło: Brunswyk/Wikimedia Commons)

Rys. 10: Kamień upamiętniający pogrom w Jedwabnem (źródło: Adrian Grycuk/CC-BY-SA-3.0-PL)

Rys. 11: Drzewo pamięci w Instytucie Jad Waszem w Jerozolimie (źródło: Désirée Galert)

Rys. 12: „Dancing Auschwitz Large” (źródło: www.youtube.com)

Rys. 13: Kamienie Pamięci w Kreuzbergu, dzielnicy Berlina, na osiedlu Gräfekeiz, po akcji czyszczenia (źródło: Désirée Galert)

Rys. 14: Izrael zamiera w bezruchu ku pamięci ofiar Holokaustu (źródło: Staff, Toi)

Rys. 15: „eva stories”: pamięć o Holokauście na Instagramie (źródło: Instagram)

Rys. 16: Marsz Żywych w Oświęcimiu, rok 2005 (źródło: Marek Peters/www.marek-peters.com)

Rys. 17: Wejście do Ogrodu Sprawiedliwych w Jad Waszem (źródło: Jakob Maurer, 2007 r.)

Rys. 18: Spacer przez Miejsce Pamięci Bergen-Belsen z urządzeniem VR (źródło: Miejsce Pamięci Bergen-Belsen/Stephanie Billib)

Rys. 19: Instrukcja do projektu „Krokus” (źródło: Holocaust Education Ireland)

Bibliografia

Eschbach, Insa/Jedermann, Katja (2007): Sex-Zwangsarbeit in NS-Konzentrationslagern: Anmerkungen zu einer Werkstatt-Ausstellung der Gedenkstätte Ravensbrück. *Feministische Studien*, 25(1), 122–128. <https://doi.org/10.1515/fs-2007-0114>

Fenske, Ute/Hülk, Walburga/Schuhen, Gregor (2013): Die Krise als Erzählung. Transdisziplinäre Perspektiven auf ein Narrativ der Moderne. Transcript Verlag. Bielefeld.

Hahn, Kurt Hausmann, Matthias/Wehr, Christian (2013): ErzählMacht. Narrative Politiken des Imaginären. Königshausen & Neumann. Bielefeld.

Hickethier, Knut: Vom Tellerwäscher zum Millionär. Amerikanische Karrieren. W: *Augen-Blick. Marburger Hefte zur Medienwissenschaft* (1992). Zeszyt nr. 12: Amerika! Amerika? Bilder der neuen Welt. Bilder aus der neuen Welt, str. 18–34.

Müller-Funk, Wolfgang (2007): Die Kultur und ihre Narrative. Eine Einführung. Springer Verlag. Wiedeń, Nowy Jork.

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (red.): Anne Giebel, Gedenkstättenrundbrief nr 169 (3/2013). Warszawa, str. 19–26.

Pavlowitch, Stevan K. (2008): Hitler’s New Disorder: The Second World War in Yugoslavia. Columbia University Press. Nowy Jork, str. 34.

Sommer, Robert (2007): The Forced Prostitution in National Socialist Concentration Camps – The example of Auschwitz. W: *Drinck, Barbara/Gross, Chung-noh (red.): Forced Prostitution in War Time and Peace – Sexual Violence against Women and Girls*. Kleine Verlag. Bielefeld, str. 123–134.

Fundacja Topografia Terroru (red., 2010): Adina Dymczyk. Gedenkstättenrundbrief nr 155. Entstehung der Gedenktage für Holocaust-Opfer. Berlin, str. 3–10.

Turowski, Jan / Mikfeld, Benjamin (2013): Gesellschaftlicher Wandel und politische Diskurse. Denkwerk Demokratie. Berlin.

Źródła internetowe

Ambasada USA w Rumunii (2018): Ziua Națională de Comemorare a Holocaustului. <https://ro.usembassy.gov/ro/ziua-nationala-de-comemorare-a-holocaustului/>

Annual Reviews Political Science (1998): Narrative in Political Science. <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.polisci.1.1.315>

Arolsen Archives (2023): Stigmatized their whole lives long. <https://arolsen-archives.org/en/about-us/statements/stigmatized-their-whole-lives-long/>

Bayerischer Rundfunk (2021): „Es ist genug Trauer für alle da” – Max Czollek, Stauffenberg und die deutsche Erinnerungskultur. <https://www.br.de/kultur/erinnerungskultur-max-czollek-gespraech-100.html>

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Republiki Federalnej Austrii (2022): Shoah-Namensmauern-Gedenkstätte. https://bmi.gv.at/magazin/2022_01_02/Shoah_Namensmauern_Gedenkstaette.aspx

Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (brak daty): Denkmal Rosenstraße. <https://www.bpb.de/themen/holocaust/erinnerungsorte/503304/denkmal-rosenstrasse/>

Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (2005): Die historische Erinnerung in Polen. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/29250/die-historische-erinnerung-in-polen/>

Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (2016): Vor 225 Jahren: Frankreichs erste Verfassung. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/233139/vor-225-jahren-frankreichs-erste-verfassung/>

Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (2018): Opferthesen, revisited – Österreichs ambivalenter Umgang mit der NS-Vergangenheit. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/274259/opferthesen-revisited/>

Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (2018): Vor 75 Jahren: Aufstand im Warschauer Ghetto. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/158334/vor-75-jahren-aufstand-im-warschauer-ghetto/>

Federalna Centrala Kształcenia Politycznego (2020): Vor 75 Jahren: Todesmarsch aus Auschwitz. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/303537/vor-75-jahren-todesmarsch-aus-auschwitz/>

Departament Mniejszości Narodowych Rządu Republiki Litwy (2023): Pasaulyje minima Holokausto aukų atminimo diena. <https://tmde.lrv.lt/lt/naujienos/pasaulyje-minima-holokausto-auku-atminimo-diena>

Bundestag (2020): „Asoziale“ und „Berufsverbrecher“ sollen als NS-Opfer anerkannt werden. <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2020/kw07-de-ns-verfolgte-680750>

Deutsche Welle (2016): „Marsch der Lebenden“ erinnert an die Toten von Auschwitz. <https://www.dw.com/de/marsch-der-lebenden-erinnert-an-die-toten-von-auschwitz/a-19238738>

Deutschlandfunk (2018): Sexualisierte Zwangsarbeit in NS-Konzentrationslagern. Verkannte Opfer. <https://www.deutschlandfunkkultur.de/sexualisierte-zwangsarbeit-in-ns-konzentrationslagern-100.html>

Deutschlandfunk (2018): Umstrittenes Gesetz – Polens Umgang mit dem Holocaust. <https://www.deutschlandfunk.de/umstrittenes-gesetz-polens-umgang-mit-dem-holocaust-100.html>

Duden (brak daty): Narrativ, das. https://www.duden.de/rechtschreibung/Narrativ_Erzaehlung_Geschichte

Parlament Republiki Greckiej, ustawa nr 3218/04 (2004): Η 27η Ιανουαρίου καθιερώνεται ως ημέρα μνήμης των Ελλήνων Εβραίων μαρτύρων και ηρώων του Ολοκαυτώματος. https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=a3dc1cdd-ab8b-4048-93a1-d80ffbfa7ab

Holocaust Documentation Centre (DSH) (brak daty): Deň obetí holokaustu a rasového násilia a 80. výročie prijatia tzv. židovského kódexu na slovensku. <https://www.holokaust.sk/den-obeti-holokaustu-a-rasoveho-nasilia-a-80-vyrocie-prijatia-tzv-zidovskeho-kodexu-na-slovensku>

Holocaust Education Trust Ireland (2020): Das Krokus-Projekt – ERINNERN: NATIONAL-SOZIALISMUS UND HOLOCAUST. https://www.erinnern.at/themen/e_bibliothek/ausstellungsprojekte/das-krokus-projekt

House of Terror (brak daty): The History of the Museum. <https://www.terrorhaza.hu/en/museum>

IHRA (2022): Countries & Membership. <https://www.holocaustremembrance.com/member-countries>

Institut für Demokratie und Zivilgesellschaft (brak daty): Österreichische Normalitäten – Kontinuitäten und Modernisierungen rechter Denkmuster in Österreich. <https://www.idz-jena.de/wsdet/wsd7-14/>

Gmina Żydowska na Łotwie (brak daty): 4 July – Commemoration day on the victims of genocide against the Jews in Latvia. <https://jews.lv/en/4-julija-ebreju-tautas-genocida-upuru-pieminas-diena-latvija-2-copy-copy/news-and-events/>

Jewish Virtual Library (brak daty): The Holocaust: „Righteous Among the Nations“. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/righteous-among-the-nations>

Jewish Virtual Library (brak daty): Jewish Holidays: Yom HaShoah – Holocaust Memorial Day. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/yom-ha-shoah-holocaust-memorial-day>

Jüdische Allgemeine (2020): Kritik an möglicher Yad-Vashem-Nachfolge. <https://www.juedische-allgemeine.de/israel/kritik-an-moeglicher-yad-vashem-nachfolge/>

Fundacja im. Konrada Adenauera (2018): Die Politische Meinung. Interview: Trauma der polnischen Nation. <https://www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/interview-trauma-der-polnischen-nation>

Manager Magazin (2014): Die deutsche Illusion vom Daueraufschwung.

OSCE/ODHIR (2022): Holocaust Memorial Days in the OSCE region. An overview of governmental practices. <https://www.osce.org/files/f/documents/0/4/510329.pdf>

Polish History (brak daty): Palmiry and the destruction of the polish elite. <https://polish-history.pl/palmiry-and-the-destruction-of-the-polish-elite/>

Polish Truth (2021): The Palmiry Massacres. <https://polishtruth.com/article/view/126/the-palmiry-massacres.html>

Rabinovici, Doron (2021): Für einen Platz der Erinnerung. In: Der Standard. <https://www.derstandard.at/story/2000130663289/fuer-einen-platz-der-erinnerung>

RUB Europadialog (2019): Orbán and the Hungarian Holocaust: Historical Distortion for Political Gain? <https://rub-europadialog.eu/orban-and-the-hungarian-holocaust-historical-distortion-for-political-gain>

SPIEGEL (2014): Wirtschaftskrise: Boom-Crash-Cash. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/muellers-memo-wirtschaftspolitiker-muessen-aus-der-krise-lernen-a-1001936.html>

SPIEGEL Geschichte (2018): Frauenproteste gegen Deportation: „Gebt unsere Männer frei!“ <https://www.spiegel.de/geschichte/berliner-rosenstrasse-wie-frauen-1943-gegen-deportationen-protestierten-a-1194631.html>

Kamienie Pamięci (brak daty): <https://www.stolpersteine.eu/start/>

Süddeutsche Zeitung (2021): Das Mahnmal, die Bahn und die Bagger. <https://www.sueddeutsche.de/politik/gedenken-sinti-roma-mahnmal-denkmal-nationalsozialisten-deutsche-bahn-1.5228979>

SWR 2 (2021): Zwischen Trauma und Politisierung – Das Holocaustgedenken in Israel. <https://www.swr.de/swr2/leben-und-gesellschaft/zwischen-trauma-und-politisierung-das-holocaustgedenken-in-israel-swr2-leben-2021-10-12-100.html>

Tablet Magazin (2014): Plan To Open Another Holocaust Museum in Budapest Faces Criticism – From Jews. <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/budapest-holocaust-museum>

Tagesschau (2021): Shoah-Gedenkstätte in Wien: „Ihre Namen dem Vergessen entreißen“. <https://www.tagesschau.de/ausland/europa/Shoah-gedenktafel-101.html>

Tagesspiegel (2021): Mahnmal des Völkermords an Sinti und Roma: „Die Bahn bringt die Erinnerungskultur in Gefahr.“ <https://www.tagesspiegel.de/politik/die-bahn-bringt-die-erinnerungskultur-in-gefahr-4234804.html>

The Brussels Times (2022): Why Brussels wants to make 8 May a paid holiday again. <https://www.brusselstimes.com/223010/why-does-brussels-want-8-may-to-become-a-paid-holiday-again>

The Jewish Chronicle (2022): All Yad Vashem’s troubles stem from the need for it to fundraise. <https://www.thejc.com/lets-talk/all/all-yad-vashem-s-troubles-stem-from-the-need-for-it-to-fundraise-6hYIAo5gEiEabhyF-KhZvmy>

The New Yorker (2022): The Holocaust Memorial undone by another war. <https://www.newyorker.com/magazine/2022/04/18/the-holocaust-memorial-undone-by-another-war>

The Times of Israel (2020): Normally reticent Auschwitz museum director wades into Yad Vashem controversy. <https://www.timesofisrael.com/normally-reticent-auschwitz-museum-director-wades-into-yad-vashem-controversy/>

Time (2021): Is Ukraine's New Holocaust Memorial Also an Instrument of Kremlin Propaganda? <https://time.com/6102593/ukraine-holocaust-memorial-kremlin-propaganda/>

Viertelsjahreshefte für Zeitgeschichte (1984): Der Holocaust in Ungarn. Neue Kontroversen und Überlegungen. https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/1984_2_1_conway.pdf

Visitberlin (brak daty): 1943 – Die Frauen der Rosenstraße. <https://www.visitberlin.de/de/1943-die-frauen-der-rosenstrasse>

Międzynarodowy Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu Jad Waszem (brak daty): Was ist Yad Vashem. <https://www.yadvashem.org/de/about/yad-vashem.html>

Międzynarodowy Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu Jad Waszem (brak daty): Baza danych Sprawiedliwych wśród Narodów Świata. <https://righteous.yadvashem.org/>

Zeitgeschichte Online (2017): Ein Kunstdenkmal wirft Fragen auf – Die „Stolpersteine“ zwischen Anerkennung und Kritik. <https://zeitgeschichte-online.de/geschichtskultur/ein-kunstdenkmal-wirft-fragen-auf>

ZEIT ONLINE (2006): NS-Zeit. Gepäppelt und verbraucht. <https://www.zeit.de/2006/30/Mauthausen/komplettansicht>

ZEIT ONLINE (2018): Polnisches Gesetz zu Holocaust-Aussagen tritt in Kraft. https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2018-03/polen-vernichtungslager-holocaust-gesetz-in-kraft?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.de%2F

Definicja „narracji narodowej”

Narracja to opowieść lub historia, której zadaniem jest nadawanie sensu wydarzeniom i która zmienia sposób postrzegania swego otoczenia. W kontekście państwa stanowi ona pewien konkretny sposób tłumaczenia wydarzeń historycznych, politycznych czy kulturowych. Kluczową cechą narracji jest jednak nie tyle poszukiwanie prawdy, co tworzenie wspólnych dla pewnej grupy ludzi obrazów o ogromnej sile przyciągania. Narracje często odnoszą się do konkretnego narodu, regionu czy kultury i ulegają zmianom z biegiem lat. Są nacechowane wartościami i emocjami, stanowią próbę wytłumaczenia sobie świata lub konkretnego zjawiska społecznego.

Definicja „narracji narodowej”

Narracja to opowieść lub historia, której zadaniem jest nadawanie sensu wydarzeniom i która zmienia sposób postrzegania swego otoczenia. W kontekście państwa stanowi ona pewien konkretny sposób tłumaczenia wydarzeń historycznych, politycznych czy kulturowych. Kluczową cechą narracji jest jednak nie tyle poszukiwanie prawdy, co tworzenie wspólnych dla pewnej grupy ludzi obrazów o ogromnej sile przyciągania. Narracje często odnoszą się do konkretnego narodu, regionu czy kultury i ulegają zmianom z biegiem lat. Są nacechowane wartościami i emocjami, stanowią próbę wytłumaczenia sobie świata lub konkretnego zjawiska społecznego.

Definicja „narracji narodowej”

Narracja to opowieść lub historia, której zadaniem jest nadawanie sensu wydarzeniom i która zmienia sposób postrzegania swego otoczenia. W kontekście państwa stanowi ona pewien konkretny sposób tłumaczenia wydarzeń historycznych, politycznych czy kulturowych. Kluczową cechą narracji jest jednak nie tyle poszukiwanie prawdy, co tworzenie wspólnych dla pewnej grupy ludzi obrazów o ogromnej sile przyciągania. Narracje często odnoszą się do konkretnego narodu, regionu czy kultury i ulegają zmianom z biegiem lat. Są nacechowane wartościami i emocjami, stanowią próbę wytłumaczenia sobie świata lub konkretnego zjawiska społecznego.

„Od pucybuta do milionera”

Narracja „od pucybuta do milionera” jest odzwierciedleniem idei „amerykańskiego snu”. Według tej koncepcji każdy człowiek może odnieść sukces, jeśli tylko wystarczająco się postara. Twierdząc, że ciężką pracą można osiągnąć wszystko, mit ten jednocześnie sugeruje, że wszyscy ludzie mają takie same szanse na awans społeczny i zawodowy, a ludzie będący w potrzebie sami są winni swej nędzy. Narracja ta służy przede wszystkim najbardziej rozpowszechnionemu systemowi gospodarczemu na świecie – kapitalizmowi, gdyż ma na celu zmotywowanie ludzi do większej wydajności. Badania dowodzą jednak, że różnice w zasobach socjoekonomicznych między środowiskami, w których przychodzimy na świat, nieuchronnie prowadzą do nierówności społecznych, a mit, że „każdy jest kowalem swojego losu”, nie ma pokrycia w rzeczywistości.

„Wolność, równość, braterstwo”

Podczas Rewolucji Francuskiej w latach 1789–1799 powstała narracja dotycząca jej myśli przewodniej – „Liberté, Égalité, Fraternité” („Wolność, równość, braterstwo”). Myśl tę sformułowano w odpowiedzi na nędzę i cierpienie znacznej części narodu francuskiego. W wyniku kiepskich zbiorów i wzrostu cen produktów spożywczych wielu ludzi cierpiało wówczas głód. Te niesprzyjające okoliczności sprawiły, że oświeceniowe idee Rewolucji padły na podatny grunt. Myśl przewodnia tego trwającego 10 lat zrywu głosiła, że wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w obliczu prawa. Po zakończeniu Rewolucji zapisano to w art. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Jednak mimo licznych ustaw gwarantujących równość wszystkich ludzi, w społeczeństwie nadal istnieją ogromne różnice m.in. w dostępie do edukacji czy doświadczeniach związanych z dyskryminacją i rasizmem.

„Niemiecki cud gospodarczy”

Narracja o „niemieckim cudzie gospodarczym”, dotycząca głównie lat 1950–1960, jest w Niemczech szeroko rozpowszechniona. Zwłaszcza w latach powojennej odbudowy propagowano tę historię sukcesu gospodarczego i Niemiec jako „mistrzów świata w eksporcie”, aby uwolnić się od wizerunku państwa nazistowskiego. Niektórzy politycy wykorzystują tę historię do dziś, by nakreślić pewien konkretny obraz Niemiec. W narracji tej jednak przez wiele lat nie doceniano udziału tzw. „gastarbajterów” i „gastarbajterek” we wzroście gospodarczym. W konsekwencji odmawiano im też należnego im miejsca w społeczeństwie niemieckim. Narracja ta nie wspomina także o ludziach, którzy z szeregu różnych powodów nie mogli czerpać korzyści ze wzrostu gospodarczego i musieli nadal żyć w biedzie. Obecnie narrację dotyczącą „niemieckiego cudu gospodarczego” i Niemiec jako „mistrzów świata w eksporcie” w dużej mierze kształtuje sytuacja na świecie (wojny, kryzysy gospodarcze, pandemia), traci ona więc na aktualności.

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2

Krajowe dni pamięci o Zagładzie i zbrodniach

Data	Kraj	Powiązane wydarzenie historyczne	Nazwa w języku kraju	Tłumaczenie nazwy	Kto organizuje lub inicjuje ten dzień pamięci?	Kogo lub co upamiętnia ten dzień?
27 stycznia	Grecja	Wyzwolenie obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau (1945 r.)	„Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος”	„Dzień pamięci grecko-żydowskich męczenników i męczennic oraz bohaterów i bohaterek Holokaustu” (od 2004 r.)	Państwo i Centralna Rada Gmin Żydowskich Parlament grecki w 2003 r. jednogłośnie wybrał dzień 27 stycznia na dzień pamięci o Zagładzie	Greków i Greczynki pochodzenia żydowskiego, określanych jako męczenników i męczennice, a także bohaterów i bohaterki Holokaustu/Zagłady
10 marca	Bułgaria	Zapobieżenie deportacji 50 000 Bułgarów i Bułgarek pochodzenia żydowskiego do nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady (1943 r.)	„Ден на Холокоста и спасването на българските евреи”	„Dzień pamięci Holokaustu i uratowania bułgarskich Żydów i Żydówek” (od 2002 r.)	Organizacje państwowe, lokalne, publiczne, Bułgarski Kościół Prawosławny oraz bułgarsko-żydowska organizacja „Shalom”	Holokaust/Zagładę oraz zapobieżenie deportacji 50 000 Żydów i Żydówek, a także osoby, którym udało się zapobiec tej deportacji
22 kwietnia	Serbia	Próba ucieczki i powstania grupy więźniów prowadzonego przez ustaszków obozu koncentracyjnego w Jasenovacu. Był to największy obóz zbiorczy, pracy, koncentracyjny i zagłady w tzw. Niepodległym Państwie Chorwackim i przeżywała w nim największa w całej Europie liczba więźniów i więźniarek. Był to jedyny obóz zagłady, w którym systematycznie mordowano bez udziału Niemców.	„Dan sećanja na žrtve Holokausta”	„Dzień pamięci o Holokaucie”	Państwo (na podstawie uchwalonej w 1992 r. „Ustawy o założeniu muzeum ofiar ludobójstwa”) W organizację obchodów zaangażowane są związki ofiar i Ocalałych, społeczność żydowska i romskie, różne wspólnoty religijne, a także organizacje społeczeństwa obywatelskiego	Ludność serbską, romską i żydowską, która zginęła podczas drugiej wojny światowej w tzw. Niepodległym Państwie Chorwackim i okupowanej Jugostawii w wyniku masowych zbrodni takich jak Holokaust/Zagłada
8 maja	Belgia	Oficjalne zakończenie drugiej wojny światowej w 1945 roku	„Peace Day” (w środowisku międzynarodowym od 1945 roku dzień ten obchodzony jest pod nazwą „Victory Day” lub „Peace Day”)	„Dzień Pokoju”	Przedstawiciele i przedstawicielki rządu i organizacje żydowskie Minister lub ministra obrony organizuje podróz do Miejsca Pamięci Auschwitz-Birkenau z Ocalonymi, świadkami i świadkiniami historii oraz młodzieżą	Sprawiedliwych i Sprawiedliwych wśród Narodów Świata z Belgii oraz ludność belgijską, która ryzykując własne życie, pomagając Żydom i Żydówkom przesiadkowym w czasach okupacji nazistowskiej

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 2

Krajowe dni pamięci o Zagładzie i zbrodniach

Data	Kraj	Powiązane wydarzenie historyczne	Nazwa w języku kraju	Tłumaczenie nazwy	Kto organizuje lub inicjuje ten dzień pamięci?	Kogo lub co upamiętnia ten dzień?
4 lipca	Łotwa	Pożar synagogi przy ulicy Gogola w Rydze (1941 r.)	„Ebreju tautas genociāda upuru piemiņas diena” (1990 r.)	„Dzień pamięci o ofiarach ludobójstwa ludu żydowskiego”	Przedstawiciele i przedstawicielki rządu, muzea (m.in. Muzeum i Centrum Dokumentacji Żydów Łotewskich) oraz Gmina żydowska na Łotwie	Ofiary Holokaustu/Zagłady pochodzenia żydowskiego
9 września	Słowacja	Uchwalenie 290 represyjnych ustaw skierowanych przeciwko Żydom i Żydówkom – słowackich odpowiedników ustaw norymberskich (1941 r.)	„Deň obetí holokaustu a rasového násillia” (od 2000 r.)	„Dzień pamięci ofiar Holokaustu i przemocy na tle rasistowskim” (od 2000 r.)	Rząd, Ministerstwo Kultury, Muzeum Narodowe, Muzeum Kultury Żydowskiej w Bratysławie	Ofiary Holokaustu/Zagłady i przemocy na tle rasistowskim
23 września	Litwa	Likwidacja getta w Wilnie (1943 r.)	„Holokausto aukų atminimo diena” (od 1994 r.)	„Dzień pamięci o ofiarach Holokaustu” (od 1994 r.)	Przedstawiciele i przedstawicielki rządu, dyplomaci i dyplomatki, miejscowe i międzynarodowe wspólnoty żydowskie	Ofiary Holokaustu/Zagłady pochodzenia żydowskiego oraz zniszczenie getta wileńskiego w 1943 roku
9 października	Rumunia	Początek deportacji Żydów i Żydówek z Besarabii, Bukowiny i Bukowiny południowej (1941 r.)	„Ziua Națională de Comemorare a Holocaustului” (od 2004 r.)	„Narodowy dzień pamięci o Holokaście” (od 2004 r.)	Ministerstwo Edukacji organizuje spotkania młodzieży szkolnej z Ocailonyni. Narodowy Instytut Badań Holokaustu w Rumunii im. Eliego Wiesela organizuje oficjalne obchody dnia pamięci	Ludność żydowską i romską, która padła ofiarą Holokaustu/Zagłady w Rumunii

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Analiza międzynarodowych miejsc pamięci o Zagładzie (rys. 1)

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Analiza międzynarodowych miejsc pamięci o Zagładzie (rys. 2)

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

1. Pomnik pamięci ofiar romskich w berlińskiej dzielnicy Tiergarten (Niemcy)

W 1992 roku rząd Niemiec postanowił wznieść pomnik upamiętniający systematyczną zagładę europejskiej ludności romskiej w czasach nazistowskich, zwaną w języku romskim Porajmos, czyli „pochłonięcie”. Pomnik ten został odsłonięty 24 października 2012 roku po wieloletniej walce romskich Ocalonych. Jako jedyny tego rodzaju pomnik w Europie upamiętnia nie tylko niemieckie ofiary pochodzenia romskiego.

Pomnik został zaprojektowany przez izraelskiego rzeźbiarza i architekta krajobrazu Daniego Karavana. Składa się na niego m.in. staw z zatapiającym kamieniem, na którym codziennie kładziony jest świeży kwiat. Staw otaczają grubo ciosane, kamienne płyty z nazwami 69 miejscowości, w których znajdowały się obozy koncentracyjne lub zagłady albo w których dochodziło do masowych rozstrzełań. Kolejną częścią pomnika są białe tablice, na których spisano głównie historię zagłady ludności romskiej.

Atmosferę tego miejsca kształtuje skomponowana specjalnie dla niego melodia, cicho grana na skrzypcach w tle.

Od kilku lat toczy się jednak spór z Deutsche Bahn (główną niemiecką spółką kolejową) w związku z planowaną budową linii kolejowej S21, która ma przemierzać dzielnicę Tiergarten. Dzisiejsza Deutsche Bahn jest następcą prawnym Deutsche Reichsbahn (pl. Niemieckie Koleje Rzeszy), która w czasach nazistowskich udostępniała swoją infrastrukturę w celu organizowania deportacji do obozów koncentracyjnych i zagłady. Choć trasę kolejową zaczęto planować już w 2017 roku, dopiero w 2020 roku podjęto rozmowy z przedstawicielami i przedstawicielkami środowisk romskich. W związku z tym powstała inicjatywa „Unser Mahnmal bleibt unantastbar” (pl. „Nasz pomnik pozostanie nietykalny”). Ówczesna senator ds. ruchu drogowego, Regine Günther, w 2021 roku przyznała, że budowa tunelu kolejowego „dotknęłaby” pomnik. Inicjatywa krytykuje fakt, że pomnik w ogóle nie był rozrysowany na mapach wykorzystywanych przez Deutsche Bahn w procesie planowania trasy kolejowej, i podkreśla, że rozebranie pomnika sprawiłoby ogromny ból Ocalonym oraz ich potomkom i pozbawiłoby ich zaufania do kultury pamięci Republiki Federalnej Niemiec.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

2. Pomnik protestujących kobiet przy Rosenstraße (Niemcy)

Pomnik „Blok kobiet” przy Rosenstraße w Berlinie odsłonięto w 1995 roku. Upamiętnia on protesty kobiet z lat 40. XX wieku. 28 lutego 1943 roku w ramach tzw. „Fabrik-Aktion” (pl. „Akcja Fabryka”, szeroko zakrojona łapanka wśród żydowskich robotnic i robotników przymusowych) internowano setki osób pochodzenia żydowskiego, głównie mężczyzn, będących (wedle nomenklatury nazistowskiej) w tzw. „małżeństwach mieszanych” albo tzw. „mieszkańcami”. Osoby te zebrano w budynku przy ulicy Rosenstraße w berlińskiej dzielnicy Mitte, dawnej siedzibie zarządu ds. socjalnych gminy żydowskiej w Berlinie. Zrozpaczone i przygnębione niepewnym losem swych mężów i ojców kobiety zebrały się przed budynkiem wraz z dziećmi i zażądały możliwości widzenia z zatrzymanymi mężczyznami. Przez cały tydzień codziennie protestowało tam ok. 600 kobiet. Do dziś nie wiadomo, czy władze nazistowskie rzeczywiście zamierzały deportować internowane przy Rosenstraße osoby do Auschwitz-Birkenau. Dokładnie tego obawiały się jednak rodziny zatrzymanych, gdyż znane im były dotychczasowe praktyki deportacyjne władz.

Odważny protest kobiet pozostał w pamięci zbiorowej jako „protest z Rosenstraße”. Nigdy jednak nie doczekał się takiej uwagi jak inne formy oporu. Niestety, nazistowski termin „małżeństwo mieszane” utrzymuje się do dziś. Jego współczesne zastosowanie jest jednak kontrowersyjne, gdyż powstał on w oparciu o rasistowskie założenia ideologii nazistowskiej.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Analiza międzynarodowych miejsc pamięci o Zagładzie (rys. 3)

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Analiza międzynarodowych miejsc pamięci o Zagładzie (rys. 4)

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

3. Jad Waszem (Izrael)

Instytut Jad Waszem jest głównym miejscem pamięci o Holokauście w Izraelu. Leży on na wzgórzu w zachodniej części Jerozolimy. Powstał w 1953 roku w wyniku ustawy uchwalonej przez parlament Izraela, Kneset. Jego głównym zadaniem jest badanie i dokumentacja zbrodni nazistowskich w czasach drugiej wojny światowej i Zagłady, uczenie o nich, a także historyczne rozliczenie z nimi. Historię opowiada się tu przede wszystkim ustami Ocalałych, z perspektywy żydowskiej. Ponieważ Jad Waszem finansowany jest nie tylko przez państwo Izrael, ale też z darowizn osób prywatnych, co i raz powstają kontrowersje wokół pytania, na ile te osoby mają wpływ na merytoryczną stronę jego działalności.

Trasa wiodąca przez Instytut jest długa i bardzo złożona, dzięki podziałowi na różne „stacje” tematyczne można go jednak zwiedzać w różnej kolejności. Główna trasa zwiedzania przebiega następująco: na początek osoby zwiedzające przechodzą przez pomieszczenia o różnej tematyce, m.in. Aleję Sprawiedliwych wśród Narodów Świata, Salę Imion czy Pomnik Dzieci. Trasa dobiega końca na tarasie z widokiem na górę Mount Herzl (Theodor Herzl uchodzi za pioniera syjonizmu, a tym samym duchowego twórcę państwa Izrael). W 2020 roku doszło do kontrowersji związanych z wyborem nowego dyrektora Instytutu: główny kandydat na to stanowisko, Effi Eitam, uchodził za narodowo-religijnego dogmatyka. Znany był z licznych rasistowskich wypowiedzi na temat Palestyńczyków i Palestynek. W kręgach jego krytyków i krytyczek obawiano się więc wzrostu tendencji nacjonalistycznych. Ostatecznie nowym dyrektorem został przedsiębiorca Dani Dayan, jeden z najbardziej znanych zwolenników i mecenasów osiedli izraelskich na Zachodnim Brzegu.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

4. Miejsce pamięci „Mury nazwisk” (Austria)

W parku Ostarrichpark w Wiedniu 9 listopada 2021 roku otwarto nowe miejsce pamięci. Upamiętnia ono osoby pochodzenia żydowskiego z Austrii pomordowane w czasach rządów nazistowskich i drugiej wojny światowej. Na łącznie 160 kamiennych „Murach nazwisk” wyryte są nazwiska 64 450 ofiar. Miejsce to ma służyć refleksji oraz zwrócić tożsamość austriackim ofiarom terroru nazistowskiego. Austriacko-kanadyjski artysta Kurt Yakov Tutter, który sam ocalał z Zagłady, ale stracił rodziców w obozie Auschwitz-Birkenau, opracował koncepcję tego pomnika już 20 lat wcześniej. Spotkał się jednak z całkowitym brakiem zainteresowania ze strony rządu austriackiego. W Austrii długo panował mit, że naród austriacki padł ofiarą Adolfa Hitlera i tzw. „Anschlusu” (pl. „przyłączenie”) do nazistowskich Niemiec w 1938 roku. Tak w kraju postrzegano samych siebie i tak też prezentowano się na zewnątrz.

Podczas odsłonięcia „Murów nazwisk” w Wiedniu kanclerz Schallenberg podkreślił, że Austria bardzo długo odsuwała od siebie winę i unikała rozliczenia się z własną przeszłością nazistowską.

Dlatego też wiele ofiar nigdy nie otrzymało odszkodowań, a kraj długo ignorował własną odpowiedzialność historyczną. Historycy i historyczki krytykują przede wszystkim fakt, że „Mury nazwisk” upamiętniają jedynie osoby prześladowane na mocy ustaw normyberkskich z 1935 roku. Pisarz i historyk Doron Rabinovici komentuje to tak:

„Pamięci ofiar żydowskich poświęconych jest kilka miejsc w samym centrum Wiednia. Tymczasem ofiary romskie nie otrzymały dotąd w Wiedniu żadnego godnego miejsca pamięci. W parku Barankapark w dzielnicy Favoriten jest wprawdzie kamień poświęcony rodzinom, które deportowano stamtąd do obozów koncentracyjnych, nadal nie ma jednak widocznego miejsca pamięci wszystkich pomordowanych ofiar pochodzenia romskiego w centrum miasta” (Der Standard 2021)

Także o prześladowanych osobach homoseksualnych oraz członkach i członkiniach ruchu oporu Rabinovici mówi, że są to „białe plamy na mapie pamięci”. Ostatnio gazety donosiły także, że jedna z firm, które brały udział w budowie miejsca pamięci, w czasach nazistowskich zatrudniała robotników przymusowych i robotnice przymusowe pochodzenia żydowskiego.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Analiza międzynarodowych miejsc pamięci o Zagładzie (rys. 5)

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Analiza międzynarodowych miejsc pamięci o Zagładzie (rys. 6)

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

5. Miejsce Pamięci Mauthausen (Austria)

Miejsce pamięci w byłym obozie koncentracyjnym Mauthausen jest jednym z najważniejszych miejsc pamięci o zbrodniach nazistowskich. Latem 1942 roku w niektórych obozach koncentracyjnych, w tym też w Mauthausen, zaczęto tworzyć burdele, do których wysyłano seksualne robotnice przymusowe z innych obozów, m.in. z obozu kobiecego w Ravensbrück. Burdele przeznaczone były dla więźniów zajmujących wysokie pozycje w hierarchii obozowej. Więźniom pochodzenia rosyjskiego i żydowskiego nie wolno było z nich korzystać. Uzasadniano to nazistowską ideologią rasową. Istniały też osobne burdele dla żołnierzy Wehrmachtu. W burdelach na ogół nie było kobiet pochodzenia żydowskiego, gdyż wedle tzw. „ustaw norymberskich” z 1935 roku gwałt na Żydówce uchodził za „zhańbienie rasy”. Ofiarami były głównie Niemki sklasyfikowane jako tzw. „aspołeczne”, ale także Polki, Ukrainki, Białorusinki, Romki, Sintisy, a także lesbijki, które chciano w ten sposób „sprowadzić na drogę” heteroseksualności. Co gorsza, kobiety takie były piętnowane jako „aspołeczne” także przez współwięźniów płci męskiej. Nie dostrzegali oni, że więźniarki te nie świadczyły usług seksualnych z własnej woli, i sami nieraz chętnie z tych usług korzystali, np. w ramach „zachęty do pracy”. Kobiety zmuszane do pracy w burdelach często poddawano przymusowej sterylizacji, aby uniknąć zajścia w ciążę.

Do burdeli obozowych ściągnięto łącznie co najmniej 35 000 kobiet, wabiąc je obietnicą lepszych warunków życia. Wiele z nich jednak zmarło wskutek przymusowych aborcji lub zarażenia chorobami wenerycznymi. Te, które ocalały, były piętnowane także po wyzwoleniu i nie chciały mówić o swoim losie. Ich rodziny również często się ich wstydzili. Polki czy Ukrainki musiały nawet liczyć się z tym, że po zakończeniu wojny będą w swoich krajach prześladowane ze względu na pracę seksualną, do której były zmuszane. Kobiety te nigdy nie otrzymały żadnych odszkodowań, gdyż oficjalnie nie uznawano ich za robotnice przymusowe. Twierdzono, że do pracy tej zgłaszały się dobrowolnie głównie kobiety, które pracowały jako prostytutki już przed aresztowaniem. Dopiero w 2020 roku parlament niemiecki zdecydował się oficjalnie uznać osoby sklasyfikowane przez nazistów jako „aspołeczne”, „zawodowych kryminalistów” czy „zawodowe kryminalistki” za ofiary reżimu nazistowskiego w rozumieniu federalnej ustawy o reparacjach. Pod te kategorie podpadały również prostytutki. W 2018 roku wpłynęła w tej sprawie petycja socjologa Franka Nonnemachera, którego wujek należał do grona napiętnowanych na tym tle Ocalałych.

Pierwszą wystawę poświęconą burdelom obozowym otwarto w Miejscu Pamięci Mauthausen w 2006 roku. Ponadto ich ofiary upamiętnia się również w ramach prywatnych inicjatyw takich jak składanie kwiatów. Jednak do dziś nie powstały żadne oficjalne pomniki czy tablice upamiętniające ofiary przymusowej pracy seksualnej w czasach nazistowskich.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

6. Miejsce Pamięci Palmiry w Kampinoskim Parku Narodowym (Polska)

W czasie niemieckiej okupacji Polski, w latach 1939–1943, tajna policja niemiecka Gestapo oraz jednostki SS dokonywały potajemnie masowych rozstrzałań w lasach pod Warszawą. W miejscu tym w 1948 roku ustawiono trzy białe krzyże. Po ekshumacji zwłok na terenie, na którym odkryto groby masowe, powstał cmentarz. Liczbę ofiar, które tam spoczywają, szacuje się na 2115 do 2252 osób. Palmiry stały się symbolem męczeństwa polskich elit politycznych, kulturalnych i społecznych, m.in. polityków i polityczek, dziennikarzy i dziennikarek, prawników i prawniczek, członków i członkiń ruchu oporu, ale także wielu nauczycieli i nauczycielek oraz księży katolickich. Wszyscy ci ludzie musieli zginąć, gdyż władze nazistowskie uznawały ich za zagrożenie dla porządku publicznego. Dziś pamięć historyczną w Polsce w znacznym stopniu kształtuje narracja o polskim ruchu oporu, bohaterskich czynach i męczeństwie polskich katolików i katoliczek. Często zapomina się jednak przy tym o licznych polskich kolaborantach i kolaborantkach i ich – nieraz kluczowej – roli w zagładzie wielu osób pochodzenia żydowskiego. W 2016 roku do władzy w Polsce doszła kontrowersyjna partia Prawo i Sprawiedliwość (PiS). W 2018 roku w życie weszła budząca silne kontrowersje ustawa, zgodnie z którą każdemu, kto zasugeruje zbiorowy udział Polaków i Polek w zbrodniach nazistowskich Niemiec, grozi kara do trzech lat pozbawienia wolności.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Analiza międzynarodowych miejsc pamięci o Zagładzie (rys. 7)

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 3

Analiza międzynarodowych miejsc pamięci o Zagładzie (rys. 8)

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

7. „House of Terror” (Węgry)

Muzeum „House of Terror” otwarto w 2002 roku w stolicy Węgier, Budapeszcie. Zawiera ono eksponaty związane z reżimem faszystowskim oraz komunistycznym na Węgrzech w XX wieku. Jednocześnie jest miejscem pamięci ofiar obu tych reżimów, łącznie z tymi, które były w tym budynku przetrzymywane, przesłuchiwane, torturowane i zabijane. „House of Terror” powstało podczas kadencji prawicowo-populistycznego prezydenta Viktora Orbána i prowadzi narrację z perspektywy Węgier jako ofiary. W czasie Zagłady na Węgrzech wymordowano wiele tysięcy Żydów i Żydówek. Dziś jednak istnieje tu jedna z najbardziej aktywnych wspólnot żydowskich w Europie. Kuratorką i dyrektorką muzeum jest obecnie węgierska historyczka Mária Schmidt, osoba pochodzenia nieżydowskiego. Krytycy i krytyczki zarzucają jej, że bagatelizuje bezprecedensowe wydarzenie, jakim był Holokaust, stawiając nazistowską zagładę Żydów i Żydówek na równi z prześladowaniami ze strony reżimu komunistycznego w latach powojennych. Ponadto Schmidt należy do najbliższych kręgów prezydenta Orbána.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

8. Babi Jar (Ukraina)

Babi Jar to wąwóz na przedmieściach Kijowa. W czasach okupacji nazistowskiej rozstrzelano tu łącznie ok. 100 000 osób. Po zakończeniu drugiej wojny światowej w Babim Jarze przez dziesiątki lat nie było żadnego pomnika; władze komunistyczne stworzyły na jego terenie park. Z okazji Międzynarodowego Dnia Pamięci o Holokauście w 2021 roku Miejsce Pamięci Babi Jar przedstawiło bardzo niekonwencjonalny projekt kompleksu muzealno-upamiętniającego, który miał wkrótce powstać w tym miejscu. Od samego początku projekt ten był w Ukrainie przedmiotem kontrowersyjnych dyskusji. Od czasu inwazji wojsk rosyjskich w lutym 2022 roku jego realizacja jest zawieszona. Jedną z głównych przyczyn kontrowersji jest model finansowania planowanego muzeum. Wśród jego głównych darczyńców znajduje się bowiem rosyjski miliarder pochodzenia żydowskiego, Michaił Fridman. Choć projekt ma być finansowany przez wielu ukraińskich i rosyjskich oligarchów, to jednak właśnie udział Fridmana uchodzi za najbardziej dyskusyjny. Głosy krytyczne twierdzą, że takie miejsce pamięci nie będzie służyło upamiętnieniu ofiar, lecz manipulacji historycznej. Ma ono bowiem w delikatny sposób sugerować, że to ludność ukraińska jest winna masakry w Babim Jarze.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

3.1.1: Niemcy

Max Czollek: Jednym z tragicznych odkryć okresu dorastania, zresztą nie tylko w Niemczech, jest zrozumienie, że ludzie mogą stawiać opór też z niewłaściwych pobudek. Stauffenberg [oficer nazistowski, który ze zwolennika Hitlera stał się jego przeciwnikiem i pod koniec wojny dokonał zamachu na niego] stawiał opór nie z powodu obozów koncentracyjnych czy prowadzonej w Europie Wschodniej polityki zagłady, lecz najzwyczajniej w świecie dlatego, że zrozumiał, że Niemcy przegrają wojnę. A to właśnie nazwałbym oporem z niewłaściwych pobudek. To, co uczynił, było właściwe, ale jego motywacja – nie. Dlaczego więc Stauffenberg odgrywa tak istotną rolę w niemieckiej kulturze pamięci? Cóż, wydaje

mi się, że już przestaje ją odgrywać. Myślę, że dla Niemiec Zachodnich miał on o wiele większe znaczenie niż dla zjednoczonych Niemiec, bo w Niemczech Zachodnich ważna była taka historia nie-antyfaszystowskiego ruchu oporu – między innymi dlatego, że pozwalała odżegnać się od NRD, która świadomie określała się jako państwo antyfaszystowskie.

(Bayerischer Rundfunk, 19.07.2021 r.)

Max Czollek, niemiecki publicysta i politolog

Caość wywiadu dostępna jest pod kodem QR

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

3.1.1: Niemcy

Max Czollek: Wydaje mi się, że to, że podchodzimy z rezerwą do upamiętniania komunistycznego czy też żydowsko-komunistycznego ruchu oporu, wynika m.in. z powojennej historii podzielonych Niemiec. Był to bowiem ruch oporu, który odgrywał kluczową rolę w NRD, choć z pewnością był tam też wykorzystywany jako narzędzie polityczne. A jednak trzeba powiedzieć sobie jasno, że historia wyglądała właśnie tak, a nie inaczej. I uważam, że dla dobra różnorodności we współczesnym świecie, w którym wszyscy żyjemy, powinniśmy zastanowić się, co właściwie mamy do zaoferowania ludziom, którzy mieszkają dziś w Niemczech? Upamiętniając głównie takie osoby jak Stauffenberg czy Sophie Scholl,

sugerujemy, że społeczeństwo pełne było konformistów, którzy w pewnym momencie poszli po rozum do głowy i dopiero wtedy zaczęli stawiać opór. A to przecież bardzo jednostronny obraz społeczeństwa. Nie jest to zresztą przypadkowe, lecz pokazuje nam, kto do dziś kształtuje i opowiada takie historie: mianowicie ci, którzy sami byli takimi właśnie konformistami lub wywodzą się z rodzin o takich tradycjach. A jednocześnie przecież w tym kraju żyją też zupełnie inni ludzie. Ja na przykład jestem potomkiem członków żydowsko-komunistycznego ruchu oporu, więc do mnie ta narracja zupełnie nie przemawia. (Bayerischer Rundfunk, 19.07.2021 r.)

Caość wywiadu dostępna jest pod kodem QR.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

Rys. 9: Tablica upamiętniająca zamach Stauffenberga na terenie byłej kwatery głównej Hitlera „Wilczy Szaniec” pod Kętrzynem (niem. Rastenburg) w Polsce

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

Rys. 9: Tablica upamiętniająca zamach Stauffenberga na terenie byłej kwatery głównej Hitlera „Wilczy Szaniec” pod Kętrzynem (niem. Rastenburg) w Polsce

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

3.1.2: Polska

Włodzimierz Borodziej: To prawdopodobnie najważniejsza książka, jaka ukazała się w tym temacie. [Chodzi o wydaną w 2000 r. książkę polsko-amerykańskiego socjologa i historyka Jana Tomasza Grossa *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka.*] Już wcześniej toczyły się dyskusje na temat Polaków i Żydów pod okupacją niemiecką. Ale ta książka ze swoją całkowicie świadomie prowokacyjną tezą, że polscy sąsiedzi napadli na swoich żydowskich współobywateli i wymordowali ich w najbrutalniejszy z możliwych sposobów, wywołała prawdopodobnie największą dyskusję na wschód od Niemiec.

Debata o polskim antysemityzmie toczy się do dziś, w najróżniejszych formach. W międzyczasie powstało wiele nowych książek i kontrowersji, ale dyskusja, którą wywołała ta książka, wywarła trwały wpływ na polską kulturę polityczną i kulturę pamięci. Do końca Polski Ludowej historycy w naszym kraju praktycznie nie zajmowali się tym tematem. Książka Jana Tomasza Grossa i debaty, jakie ona wywołała, zmieniły to na zawsze. (Fundacja im. Konrada Adenauera, 09.08.2018 r.)

*Włodzimierz Borodziej,
polski znawca historii współczesnej*

Caość wywiadu dostępna jest pod kodem QR

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

3.1.2: Polska

Włodzimierz Borodziej: Ustawa ta [chodzi o ustawę, która weszła w życie 1 marca 2018 roku, przewidującą kary pieniężne i kary pozbawienia wolności za publiczne posądzanie narodu lub państwa polskiego o odpowiedzialność lub współodpowiedzialność za zbrodnie dokonane pod okupacją niemiecką] ma niezwykle głupie uzasadnienie. W debacie tej całkowicie ignoruje się fakt, że umożliwiała ona konsekwencje prawne także wobec osób negujących zbrodnie ukraińskie z lat 1925–1950. W czasach drugiej wojny światowej ukraińscy nacjonaliści dokonali rzezi ok. 100 000 Polaków, Polacy zaś wymordowali 15 do 20 tysięcy Ukraińców. Ustawa ta jest, po pierwsze, próbą obrony przed wieloperspektywicznym podejściem do historii i rozliczeniem z przeszłością. Po drugie, nie ma ona zastosowania, ponieważ nie da się wdrożyć kroków prawnych np. wobec kanadyjskiego histo-

ryka, który pisze o udziale Polaków w Holokauście. Po trzecie ustawodawcy w ostatniej chwili próbowali złagodzić tę ustawę, rozróżniając wypowiedzi „naukowe” i „nienaukowe”. Ale to rozróżnienie to czysta fikcja. Bo czy dziennikarz, który pisze książkę z przypisami, jest dziennikarzem, czy naukowcem? A czy historyk w momencie udzielania wywiadu prowadzi działalność naukową? Ustawa ta jest więc od samych podstaw absurdalna, niemożliwa do zastosowania, niejasno sformułowana i ogólnie kontraproduktywna. Bez wątplenia jest ona próbą nacjonalizacji historii Polski. Próbuje się stworzyć iluzję, że historia narodu polskiego jest historią wyłącznie bohaterską, że istnieją w niej tylko ofiary albo bohaterowie, albo bohaterowie, którzy stali się ofiarami. A ustawa ma dać takiej wizji historii podstawę prawną, co, jak już mówiłem, jest całkowicie irracjonalne. (Fundacja im. Konrada Adenauera, 09.08.2018 r.)

Caość wywiadu dostępna jest pod kodem QR

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

Rys. 10: Kamień upamiętniający pomordowaną społeczność żydowską z Jedwabnego w miejscu pamięci na terenie byłego obozu zagłady w Treblince

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

Rys. 10: Kamień upamiętniający pomordowaną społeczność żydowską z Jedwabnego w miejscu pamięci na terenie byłego obozu zagłady w Treblince

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

3.1.3: Izrael

Noa Mkyton: Początkowo Ocalonych słuchano rzadko, czasami wcale, a często zupełnie nie odnajdowali się oni w tej bardzo, bardzo dominującej państwowej narracji, którą budowano z bardzo konkretnych powodów. Pierwsze dwie dekady w tym kraju były więc pełne ciężkich walk w obronie samych siebie. Dziś narracja ta wydaje nam się problematyczna. I nie bez powodu. Jest naprawdę trudna. Ocalonych czasem nawet posądzano o kolaborację. „Bo jak inaczej mogliście przeżyć? Dlaczego was nie zamordowano? Oczywiście, że kolaborowaliście z Niemcami!”. Często to wówczas słyszeliśmy.

Narrator: Noa Mkyton urodziła się w Monachium. Jest kierowniczką działu edukacji międzynarodowej w Jad Waszem. Jej zdaniem dziś najważniejszą rolę w Instytucie odgrywają świadkowie i świadkinie historii. Cała wystawa pełna jest filmów z ich relacjami. Zdaniem Mkyton najważniejsze to zrozumieć, że w Jad Waszem opowiada się historię żydowską z perspektywy narodu żydowskiego. Oznacza to też, że odwiedzający pochodzenia żydowskiego mają w tym miejscu doświadczyć tej historii tak, jakby wydarzyła się ona w ich własnym życiu. (SWR 2, 12.10.2021 r.)

Noa Mkyton, kierowniczka działu edukacji międzynarodowej w Jad Waszem

Całość wywiadów dostępna jest pod kodem QR

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

3.1.3: Izrael

Yehuda Elkana [fragment artykułu „The Need to Forget” opublikowanego 2 marca 1988 r. w izraelskim dzienniku Haaretz]: Nie widzę większego zagrożenia dla przyszłości państwa Izrael niż fakt, że Holokaust zakorzenił się systematycznie i z całą mocą w świadomości izraelskiej opinii publicznej, nawet tych, którzy sami nigdy go nie doświadczyli, nawet pokolenia, które urodziło się i dorastało tutaj. Teraz dopiero zaczynam rozumieć poważne konsekwencje tego, co uczyniliśmy, zmuszając przez dziesięciolecia każde izraelskie dziecko do wielokrotnych wizyt w Jad Waszem. Czego się spodziewaliśmy? Co te delikatne młode umysły miały począć z tym doświadczeniem? Twardo i bez emocji wołaliśmy ku nim „Zachor!” (pl. „Pamiętaj!”) bez słowa wyjaśnienia. Po co? Co dziecko ma począć z tą pamięcią? Wiele spośród tych straszliwych obrazów można zinterpretować jako wezwanie do wiecznej i ślepej nienawiści.

Yishai Sarid: Nie sądzę, że powinniśmy zapomnieć. Sądzę, że musimy pamiętać. Wicie, to jest coś niezwykle osobistego. Moi dziadkowie zostali w większości zamordowani w Europie Wschodniej, więc nie mogę zapomnieć ani ich, ani tego, kto jest za to odpowiedzialny. Ale jednocześnie powinniśmy zmienić coś w naszym sposobie myślenia. Jesteśmy silni, jesteśmy niezależni, powinniśmy więc przestać postrzegać siebie jako ofiary, a zacząć postrzegać siebie jako niezależnych, dorosłych, silnych ludzi i zadawać sobie pytanie, jakie są nasze obowiązki moralne – właśnie dlatego, że kiedyś sami byliśmy bezbronnymi ofiarami. (SWR 2, 12.10.2021 r.)

*Yehuda Elkana, izraelski historyk nauki i filozof
Yishai Sarid, izraelski prawnik i pisarz*

Całość wywiadów dostępna jest pod kodem QR

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

Rys. 11: Drzewo pamięci „Partisans’Panorama” w Miejscu Pamięci Jad Waszem w Jeruzolimie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 4

Refleksja nad narracjami narodowymi w oparciu o wywiady

Rys. 11: Drzewo pamięci „Partisans’Panorama” w Miejscu Pamięci Jad Waszem w Jeruzolimie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
Nowe sposoby pamięci o Zagładzie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
Nowe sposoby pamięci o Zagładzie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

1. Taniec w Auschwitz

W 2010 roku Ocalony z Auschwitz, Adam Kohn, zatańczył wraz z czwórką swoich wnucząt w rytm piosenki „I Will Survive” Glorii Gaynor przed wejściem do Miejsca Pamięci Auschwitz-Birkenau. Nagranie z tańca opublikował w Internecie. Na koszulkach tańczących widnieje napis „Survivor” (pl. „Ocalony/Ocalona”). Z jednej strony wiele osób krytykowało tę akcję, twierdząc, że ze względu na ogromną liczbę ofiar Auschwitz-Birkenau nie jest adekwatnym miejscem na taniec. Z drugiej strony wielu ludziom podobało się to, że Ocalony wraz z rodziną celebrował życie, które reżim nazistowski próbował mu odebrać.

Rys. 12: „Dancing Auschwitz Large“

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

2. Kamienie Pamięci

Zaprojektowane przez niemieckiego artystę Gunthera Demniga mosiężne płytki układane są w miejscach, gdzie niegdyś mieszkali ludzie prześladowani, wypędzeni lub zabici przez reżim nazistowski. Kamienie Pamięci znaleźć można w całej Europie. W Monachium rada miasta oraz miejscowa żydowska gmina wyznaniowa opowiedziały się za zakazem układania Kamieni Pamięci, gdyż uważają, że chodnik nie jest adekwatnym miejscem na tablice upamiętniające pomordowanych ludzi. Mimo to w ramach inicjatyw prywatnych umieszczono już w Monachium kilka takich Kamieni – na gruncie nienależącym do miasta.

Rys. 13: Kamienie Pamięci w Kreuzbergu, dzielnicy Berlina, na osiedlu Gräfekeiez, po akcji czyszczenia

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
Nowe sposoby pamięci o Zagładzie

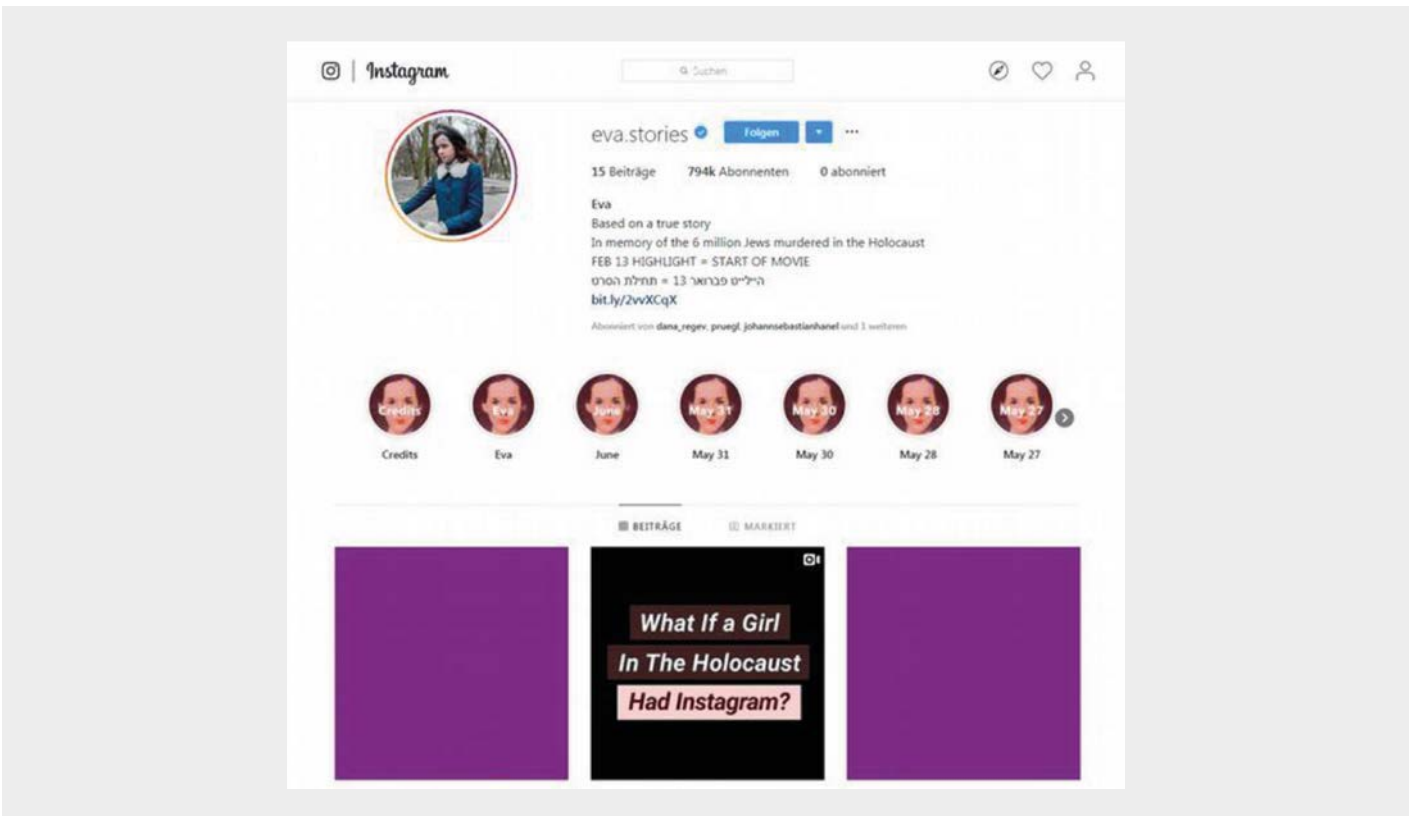

Metoda opracowana przez KIGa e. V.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
Nowe sposoby pamięci o Zagładzie

Metoda opracowana przez KIGa e. V.

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

3. Jom HaSzoa w Izraelu

Jom HaSzoa (pl. „Dzień pamięci o Holokauście”) to jedno z najuroczystszych świąt w Izraelu. Obchodzone jest ono wedle kalendarza żydowskiego, w związku z czym co roku przypada w inny dzień w kwietniu lub maju. W większości kraju wstrzymuje się tego dnia na chwilę wszelką działalność, aby upamiętnić prześladowane przez reżim nazistowski i pomordowane podczas Zagłady osoby pochodzenia żydowskiego. W dniu Jom HaSzoa wiele instytucji publicznych w Izraelu jest zamkniętych, a w radiu i telewizji nie nadaje się programów rozrywkowych, tylko muzykę żałobną lub filmy dokumentalne poświęcone tamtym wydarzeniom. Wszystkie flagi opuszczone są do połowy masztu. O godzinie dziesiątej w całym kraju wyją syreny, a ludzie zamierają w bezruchu na dwie minuty, nawet jeśli oznacza to konieczność zatrzymania samochodu na środku ulicy. Po zakończeniu alarmu rozpoczynają się ceremonie upamiętniające w szkołach, placówkach publicznych i bazach wojskowych.

Rys. 14: Izrael zamiera w bezruchu ku pamięci ofiar Zagłady

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

4. eva.stories na Instagramie

W 2019 roku na Instagramie rozpowszechniła się relacja o 13-letniej Evie Heymann, węgierskiej Żydówce zamordowanej w obozie koncentracyjnym i zagłady Auschwitz-Birkenau. Twórcy relacji chcieli przybliżyć pamięć o Zagładzie także pokoleniom korzystającym z portali społecznościowych. „Instastory” składa się z historii opartych na pamiętniku Evy. Grupa aktorów i aktorek budzi jej zapiski do życia, odgrywając 70 krótkich scenek w stylu typowych nagrań telefonem komórkowym, tak jakby dziewczyna miała taki telefon w czasie nazistowskiej okupacji Węgier. Nagrania publikowano na przestrzeni 24 godzin jako znikające filmy. Zostały one jednak zapisane z podaniem daty, aby można je było później obejrzeć ponownie.

Rys. 15: „eva stories”: pamięć o Holokauście na Instagramie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
Nowe sposoby pamięci o Zagładzie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
Nowe sposoby pamięci o Zagładzie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

5. Marsz Żywych

Marsz Żywych (hebr. Mits'ad HaKhayim) to program edukacyjny, w ramach którego co roku przyjeżdżają do Polski uczniowie i uczennice z całego świata, aby zapoznać się z historią Zagłady i pozostałościami miejsc, w których reżim nazistowski prześladował i mordował swoje ofiary. Marsz odbywa się w Dniu Pamięci o Holokauście, w Izraelu znanym pod nazwą Jom HaSzoa lub Holocaust Remembrance Day. Dzień ten obchodzi się wedle kalendarza żydowskiego i w związku z tym jego data jest co roku obliczana na nowo na podstawie kalendarza księżycowego. Tysiące osób uczestniczących w milczeniu maszerują z Auschwitz do Birkenau, największego kompleksu obozów koncentracyjnych i zagłady wzniesionego przez niemieckich okupantów w czasie drugiej wojny światowej.

Rys. 16: Marsz Żywych w Oświęcimiu, rok 2005

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

6. „Sprawiedliwi/Sprawiedliwe wśród Narodów Świata”

Tytuł „Sprawiedliwy/Sprawiedliwa wśród Narodów Świata” (ang. „Righteous Among the Nations”) to odznaczenie przyznawane przez państwo Izrael osobom pochodzenia nieżydowskiego, które w czasach Zagłady ryzykowały życie, aby z dobroci serca i w odruchu ludzkości ratować Żydów i Żydówki przed śmiercią z rąk nazistów, nie czerpiąc z tego żadnych korzyści osobistych. Ludziom tym stawia się pomniki nie tylko w całym Izraelu, ale też na świecie. Jednym z takich miejsc jest Jad Waszem, międzynarodowe miejsce pamięci o Holokauście w Jerozolimie. Na stronie internetowej Jad Waszem dostępna jest baza danych zawierająca nazwiska wszystkich Sprawiedliwych i informacje o nich. Do dnia 1 stycznia 2020 roku tytuł ten przyznano 27 712 osobom, z których największą grupę stanowią Polacy i Polki – 7112 osób.

Rys. 17: Wejście do Ogrodu Sprawiedliwych w Jad Waszem

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

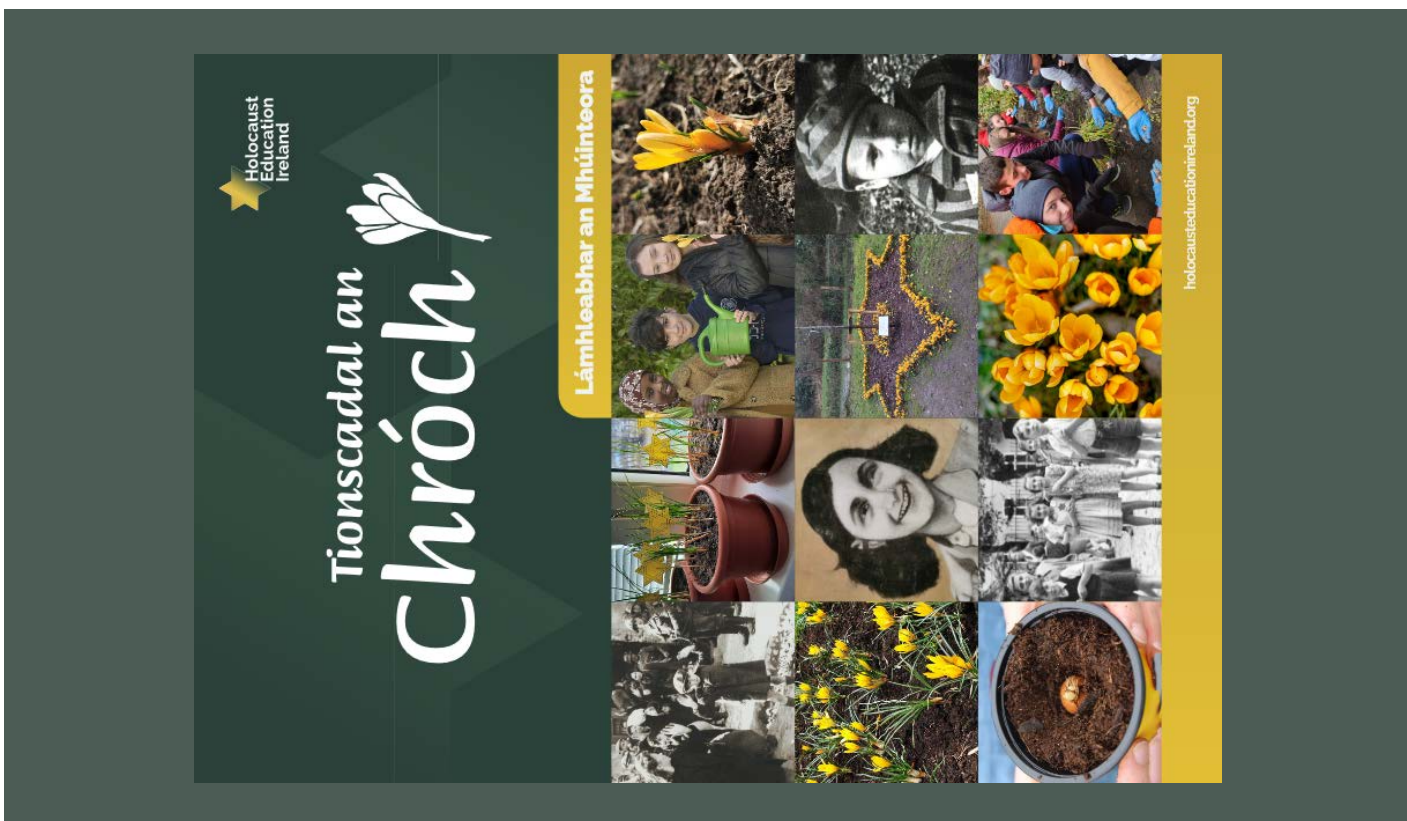
ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
Nowe sposoby pamięci o Zagładzie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

ZESTAW MATERIAŁÓW NR 5
Nowe sposoby pamięci o Zagładzie

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

7. Rzeczywistość rozszerzona w Miejscu Pamięci Bergen-Belsen

Wizyta w miejscu pamięci w byłym obozie koncentracyjnym lub zagłady to klasyczny sposób, aby zapoznać się z historią narodowego socjalizmu i Zagłady w autentycznym miejscu historycznym. Zazwyczaj w takich miejscach organizuje się oprowadzanie, podczas którego osoby zwiedzające otrzymują najróżniejsze informacje. Obecnie dyskutuje się w Niemczech o konieczności wprowadzenia obowiązkowej wizyty w takim miejscu pamięci do szkolnych programów nauczania. Miejsce pamięci i muzeum na terenie byłego obozu koncentracyjnego Bergen-Belsen pod Hanowerem wypróbowało innowacyjne podejście: za pomocą „augmented reality”, czyli rzeczywistości rozszerzonej, można przy użyciu tabletów samemu odkrywać przeszłość tego miejsca. Aplikacja wykorzystuje topografię terenu, by w odpowiednich miejscach wyświetlać nieistniejące już historyczne zabudowania, jak np. koszary. Ponadto przedstawia fakty dotyczące byłego obozu oraz relacje świadków i świadki historii w formie krótkich tekstów, nagrań wideo i audio.

Rys. 18: Zwiedzanie miejsca pamięci Bergen-Belsen z urządzeniem VR

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”

8. Projekt „Krokus” organizacji „Holocaust Education Trust Ireland” (HETI)

Organizacja „Holocaust Education Trust Ireland” (w skrócie HETI) powołała do życia projekt „Krokus” z myślą o młodzieży szkolnej w wieku 11–18 lat. W ramach projektu rozdaje za darmo cebulki żółtych krokusów szkołom, a te sadzą je jesienią. W czasie wzrostu i kwitnienia krokusów szkoły organizują zajęcia zwiększające wśród uczniów i uczennic świadomość zjawisk takich jak uprzedzenia, wykluczenie społeczne czy pozbawienie praw, a jednocześnie uczące szacunku, empatii i doceniania innych. Krokusy zaczynają kwitnąć pod koniec stycznia lub na początku lutego, a więc w okolicach Międzynarodowego Dnia Pamięci o Holokauście – 27 stycznia. Młodzież może wykorzystywać fakt, że przechodnie przyglądają się kwiatom, i wyjaśniać zainteresowanym symbolikę tych roślin: upamięniają one 1,5 mln żydowskich dzieci zamordowanych w czasie Zagłady. Żółty kolor płatków przypomina żółte gwiazdy Dawida, do których noszenia władze nazistowskie zmuszały Żydów i Żydówki. Nauczyciele i nauczycielki towarzyszą młodzieży w całym procesie. W tym celu otrzymują od HETI odpowiednio przygotowane materiały. Od wielu lat w programie uczestniczą szkoły z całej Europy. Na stronach „Crocus Club” na portalach społecznościowych można obejrzeć przykłady najciekawszych pomysłów młodzieży na kreatywne akcje upamiętniające, np. projekty fotograficzne czy muzyczne, w ramach których szukają swoich własnych sposobów rozumienia i upamiętniania Zagłady.

Rys. 19: Instrukcja do projektu „Krokus”

Zbiór metod nr 5: „Kultury pamięci dziś – Zagłada z perspektywy międzynarodowej”